

België - Belgique
PB. - PP.
B-21

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

Themnummer:
Democratie in de Lage Landen

Agfitekantoor · 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | Januari-maart 2017 | P 702166 |

Volume 59

2017/1

acco

Res Publica

www.acco.be/respublica

Hoofdredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Lotte MELENHORST (Universiteit Leiden)

Redactie

Nicolas BOUTECA (Universiteit Gent), Annelien DE DIJN (Universiteit van Amsterdam),
Silvia ERZEEL (Vrije Universiteit Brussel), Steven VAN HECKE (Katholieke Universiteit Leuven),
Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden, hoofdredacteur), Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente),
Jonas LEFEVERE (Universiteit van Amsterdam), Rik DE RUITER (Universiteit Leiden),
Peter THIJSSSEN (Universiteit Antwerpen), Margo TRAPPENBURG (Universiteit Utrecht)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

www.uitgeverijacco.be

tel. +32 16 62 80 00

fax +32 16 62 80 01

e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag

tel. + 31 70 386 88 54

fax + 31 70 386 14 98

e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 50	€ 120	€ 38
EU	€ 95	€ 125	/
niet EU	€ 145	€ 145	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden niet stilzwijgend verlengd.

Als **bestaande abonnee** ontvangt u jaarlijks een herinnering aan de hernieuwing van uw abonnement.

Met vragen over uw abonnement kunt u terecht bij tijdschriften@acco.be.

Nieuwe abonnees kunnen bij de start van een nieuwe jaargang abonneren door een abonnement aan te kopen in de Acco-webshop:

www.acco.be/respublica.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

Swift- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 59 – 2017/1

Inhoud

Themanummer: DEMOCRATIE IN DE LAGE LANDEN

Margo Trappenburg & Ank Michels (Red.)

Inleiding

Margo Trappenburg en Ank Michels

Deel 1 – Wetenschappelijke artikelen

Democratische politiek: 'minder, minder, minder' of anders? – *Frank Hendriks, Koen van der Krieken en Sabine van Zuydam* 7

Het zou zomaar een zootje kunnen worden. Een Q-methodologisch onderzoek naar de ideeën van non-participanten over de relatie tussen representatieve en participatieve democratie op lokaal niveau – *Jante Schmidt en Margo Trappenburg* 35

De G1000 in België en in Nederland: analyse van een democratisch spanningsveld – *Ank Michels en Didier Caluwaerts* 61

Deel 2 – Rubrieken

Essay: Volksvertegenwoordiging in de participatieve democratie: u zaagt, wij paaien? – *Thibaut Renson* 91

Symposium: Fractionalisatie, volatiliteit en nieuwe partijen – *Stefanie Beyens, Simon Otjes en Marc van de Wardt* 103

Onderzoek uitgelicht:

Lost in the mainstream? Gender in het kerncurriculum van de Nederlandse bacheloropleidingen politicologie – *Saskia Bonjour, Liza Mügge en Conny Roggeband* 119

Waarom wijst zowel radicaallinks als radicaalrechts Europa af? – *Erika van Elsas, Armen Hakhverdian en Wouter van der Brug* 122

Interne partijdemocratie en publieke opinie: het effect van kandidatenselectieprocedures op tevredenheid met democratie bij burgers – *Yael Shomer, Gert-Jan Put en Einat Gedalya-Lavy* 124

Auteursinfo 127

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

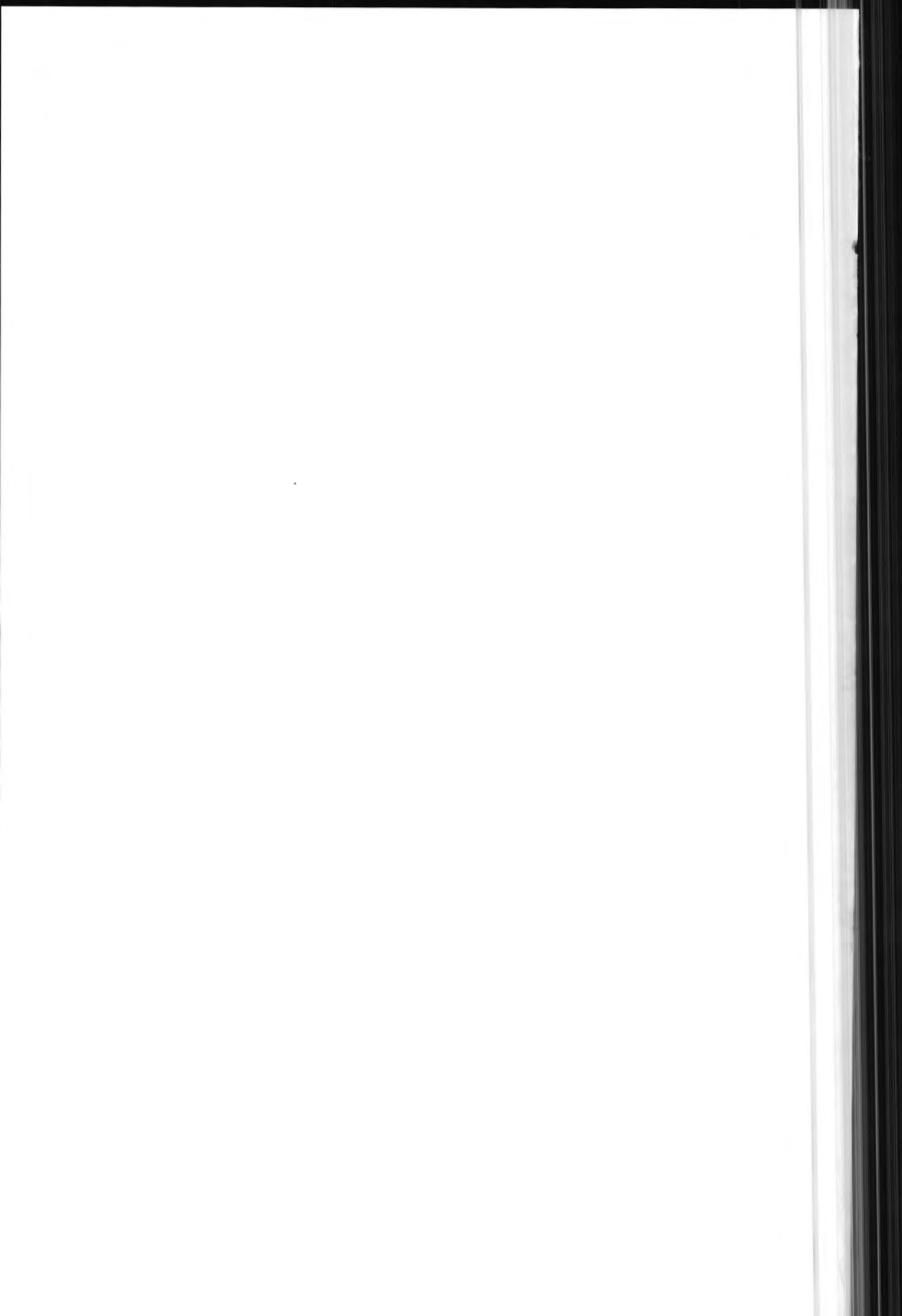
Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van Esbroeck

© 2017 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

INLEIDING

Margo Trappenburg en Ank Michels

Dit themanummer van *Res Publica* verschijnt rond de Tweede Kamerverkiezingen in Nederland en staat in het teken van de democratie. In de eerste bijdrage maken de Tilburgse onderzoekers Frank Hendriks, Sabine van Zuydam en Koen van der Krieken de balans op: is er in Nederland sprake van een legitimeitscrisis of een toenemende kloof tussen burger en politiek? Of valt dat mee en zijn er ook tekenen die wijzen op (toenemend of blijvend) vertrouwen in het parlementaire stelsel, democratische waarden en zittende politici?

De Vlaamse schrijver David van Reybrouck betoogt in zijn veelgelezen boek *Tegen verkiezingen* (2013) dat de representatieve democratie om allerlei redenen niet goed meer functioneert. Hij stelde voor om meer te gaan werken met besluitvormende of deliberatieve gremia samengesteld op basis van loting. Zijn pleidooi kreeg zowel in België als in Nederland navolging in de zogeheten G1000'en. Ank Michels (Universiteit Utrecht) en Didier Caluwaerts (VU Brussel) bekeken de G1000'en in beide landen en houden die tegen een meetlat ontleend aan de deliberatieve democratietheorie. Hoe democratisch zijn die alternatieven voor de traditionele representatieve democratie?

Of de kloof tussen burger en politiek nu wel of niet groter wordt, feit is dat veel burgers niet tevreden zijn, hetzij met het werk van gekozen politici, hetzij met hun eigen passieve rol in de politiek. Die burgers laten zich graag uitnodigen voor G1000-toppen, bezoeken inspraakavonden, denken mee met politici als zij als 'stakeholders' worden benaderd en gaan soms metterdaad zelf aan de slag om hun leefomgeving te verbeteren (dat laatste wordt in Nederland tegenwoordig aangeduid als 'doe-democratie'). Daarmee ontstaan er in feite twee besluitvormingscircuits naast elkaar. Er is – op lokaal niveau – de gekozen gemeenteraad en het college van burgemeester en wethouders dat aan die raad verantwoording aflegt. Maar daarnaast zijn er vormen van burgerinspraak waar meningen worden gevormd of metterdaad zaken worden veranderd. Jante Schmidt en Margo Trappenburg vroegen zich af hoe niet-actieve burgers die ontwikkeling beoordelen. Willen zij dat de gemeenteraad gewoon het laatste woord heeft en doet waarvoor hij is gekozen, of vinden ze het een goed idee als hun niet-gekozen medeburgers op allerlei manieren meer te zeggen krijgen?

Het essay in dit nummer is van de hand van Thibaut Renson en behandelt een vraag in het verlengde van het artikel van Schmidt en Trappenburg: hoe verhoudt

de traditionele representatieve democratie zich tot nieuwe vormen van participatieve democratie?

De rubriek 'Symposium' gaat over de versplintering van het politieke landschap in Nederland en België. Na een korte uiteenzetting van de drie auteurs gezamenlijk over het (effectieve) aantal partijen in Nederland en België vraagt Stefanie Beyens zich af of Nederland bang moet zijn voor Belgische toestanden als maandenlang voortslepende coalitie-onderhandelingen en groeiende instabiliteit. Simon Otjes en Marc van de Wardt reageren op haar bijdrage en bespreken de zin en onzin van mogelijke remedies tegen versplintering zoals een hoge kiesdrempel, stembusakkoorden of partijfusies.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELN

INHOUD

Democratische politiek: 'minder,
minder, minder' of anders? 7

Frank Hendriks, Koen van der Krieken
en Sabine van Zuydam

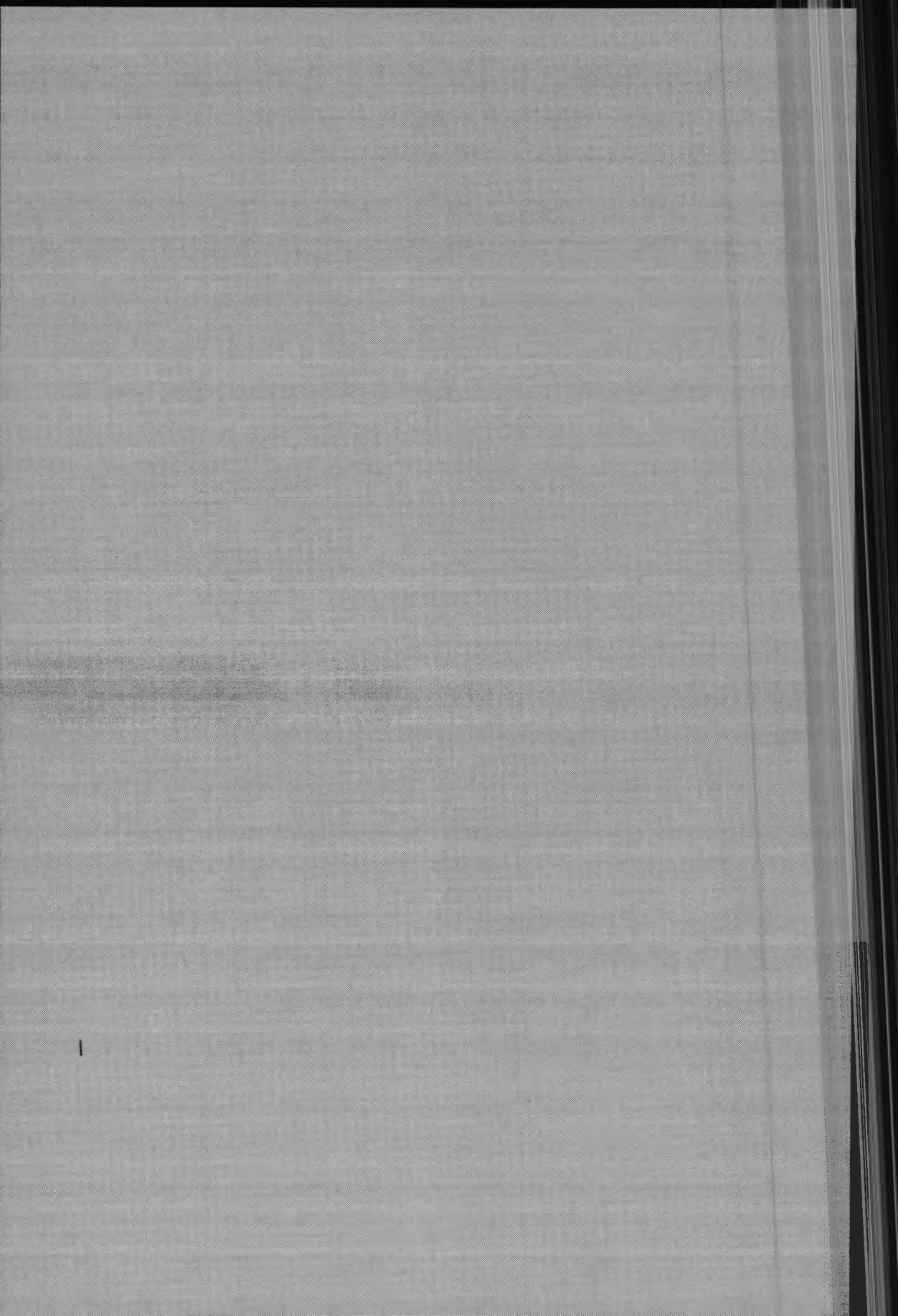
Het zou zomaar een zootje
kunnen worden

Een Q-methodologisch onderzoek
naar de ideeën van non-participanten
over de relatie tussen representatieve
en participatieve democratie
op lokaal niveau 35

Jante Schmidt en Margo Trappenburg

De G1000 in België
en in Nederland:
analyse van een democratisch
spanningsveld 61

Ank Michels en Didier Caluwaerts

Democratische politiek: 'minder, minder, minder' of anders?

Frank Hendriks, Koen van der Krieken en Sabine van Zuydam

ABSTRACT: Democratic politics according to Dutch citizens:
Less is more?

This article looks at indications and counterindications in Dutch democracy for the popular claim that citizens, while still valuing representative democracy, are fed up with representative politics. Using available large-scale surveys, citizen attitudes are analysed at the levels of specific political actors (politicians, officials), central political institutions (political parties, parliament, government) and the general system of representative democratic politics (the way it works in the Netherlands, with multiparty coalitions, etc). While specific legitimacy problems exist, the evidence for a general legitimacy crisis in Dutch democracy is comparatively weak and highly mixed. More specifically, the evidence suggests that Dutch citizens do not so much want less representative politics, but rather representative politics of a somewhat different kind: less exclusively organized via party-political channels; more geared at recognizable and accountable political authority. Dutch citizens want to seriously influence but not supplant selectionistic representative politics, the evidence suggests.

Keywords: Dutch democracy, representative politics, legitimacy monitor, political support, trust, satisfaction, selectionism

1. Het einde van de representatieve politiek?

Hoewel democratie directe varianten kent, is vooral de indirecte of representatieve democratie wijdverbreid. Deze vorm van democratie kenmerkt zich door de institutionalisering van een politieke klasse – ook de representatieve politiek genoemd – die in finale zin democratische beslissingen mag nemen op grond van een periode te vernieuwen kiezersmandaat. De logica hiervan is door Goodin kort maar krachtig omschreven: burgers stemmen, stemmen worden geteld, gekozen politici zijn een bepaalde periode aan het bewind, bij nieuwe verkiezingen wordt het kiezersmandaat al dan niet vernieuwd (Goodin, 2008, p. 263).

Deze logica staat volgens een reeks van beschouwingen zwaar onder druk. Tormey (2015) beziet in *The end of representative politics* hoezeer de levensduur van politieke partijen is verstreken. Volgens hem ziet het er niet goed uit voor de traditionele representatieve politiek van gevestigde politieke partijen. Eerder had Hay (2007) uitgelegd: *Why we hate politics*. Het 'aanbod' van de politiek zou volgens hem steeds verder afwijken van de 'vraag' ernaar en steeds minder geloofwaardig antwoord geven op kwesties die er in de ogen van het publiek toe doen. In Nederland en België heeft het werk *Tegen verkiezingen* van Van Reybrouck (2013) recentelijk veel bijval gekregen. Zoals de titel aangeeft, verwerpt hij de logica die Goodin zo treffend omschreef. Voor representatie door een electoraal gelegitimeerde politieke klasse bestaat naar zijn idee een beter alternatief: een op basis van loting gelegitimeerd 'minipubliek' van burgers. Het is de vraag of de Nederlandse *demos* het probleem waarvoor loting een oplossing zou moeten zijn, op dezelfde wijze ziet en ervaart als de spraakmakende Vlaming.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) bracht ter zake het rapport *Meer democratie, minder politiek?* uit (Ridder & Dekker, 2015). Het vraagteken in de titel werd in de media al snel een uitroepteken: Nederlanders blijven gehecht aan de democratie, maar zijn de politiek liever kwijt dan rijk. Hoewel het SCP die stelling in het rapport niet zo expliciet betreft, is het er één die nader onderzoek verdient, mede gelet op de bovenvermelde kritieken die het einde van de representatieve politiek lijken in te luiden. In dit artikel wordt daarom de houding van burgers ten aanzien hiervan vanuit verschillende kanten belicht. De toegespitste vraag hierbij is: *welke (contra-)indicaties zijn er voor de stelling dat Nederlandse burgers steeds minder legitimiteit toekennen aan de representatieve politiek, en hoe uiten die zich?* Reageren de Nederlanders massaal met 'minder, minder, minder' als hun houding ten aanzien van de representatieve politiek als centraal onderdeel van de representatieve democratie wordt gepeild, of ligt de zaak toch anders?

Deze vraag beantwoorden we door gebruik te maken van de nieuwste Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur, die onder meer omtrent de representatieve politiek een groot aantal tijdreeksen presenteert (Hendriks, Van der Krieken, Van Zuydam, & Roelands, 2016). De eerste editie van de Legitimiteitsmonitor signaleerde, naast blijvende waardering voor de representatieve democratie, hardnekkige onvrede over de als gebrekkig ervaren responsiviteit van de representatieve politiek (Hendriks, Van Ostaaijen, & Boogers, 2011, p. 55-56). Met behulp van de nieuwste editie is het mogelijk om dat beeld verder te verfijnen.

We gaan daarbij als volgt te werk. In de volgende paragraaf geven we een korte toelichting op de hier gebruikte Legitimiteitsmonitor – een synthese van langjarige statistieken betreffende het democratisch bestuur in Nederland – en verantwoorden we het achterliggende onderzoek. Daarbij onderscheiden we drie lagen waarop de houding van de *demos* – de verzameling burgers die in een democratie oordeelsbekwaam worden geacht – ten aanzien van de representatieve democratische politiek kan worden onderzocht: specifieke politieke actoren, centrale politieke instituties en het systeem

van representatieve democratische politiek. In paragraaf 3 bekijken we het beschikbare materiaal op die drie niveaus en leggen daarbij de nadruk op zowel indicaties als contra-indicaties voor eventuele weglekkende legitimiteit van de representatieve democratische politiek. We sluiten in de vierde paragraaf af met een discussie en conclusies.

2. Lagen van legitimiteit in onderzoek

Legitimiteit is een complex begrip dat zowel meerdere aspecten omvat als een zekere gelaagdheid kent. Wanneer het gaat om de aspecten van legitimiteit, kan onderscheid worden gemaakt tussen aanvaarding, vertrouwen en tevredenheid (cf. Hertogh, 2007). Hoewel deze drie begrippen tezamen het legitimiteitsconcept vormen, gaan oordelen op elk van de drie aspecten niet noodzakelijk gelijk op. Zo leidt acceptatie niet automatisch tot meer vertrouwen en tevredenheid. Eveneens geldt dat meer tevredenheid niet per definitie leidt tot meer vertrouwen (Walle & Bouckaert, 2003).¹

In navolging van Easton (1965) veronderstellen we een zekere gelaagdheid in het legitimiteitsconcept. Easton zelf maakte onderscheid tussen drie 'objecten' waaraan legitimiteit kan worden toegekend: de politieke gemeenschap, het regime en de gezagsdragers. Deze objecten van legitimiteit onderscheiden zich van elkaar in de mate van concreetheid. Waar de steun voor de politieke gemeenschap behoorlijk abstract is en ideeën zoals de verbondenheid met de nationale staat omvat, gaat het bij het meest concrete niveau van politieke actoren om de waardering voor hedendaagse, specifieke bestuurders en politici. Anderen hebben de driedeling verder verfijnd tot een vijfdeling, die zich op hoofdlijnen laat verbinden met de indeling van Easton, zoals weergegeven in Tabel 1 (cf. Dalton, 1999; Norris, 1999; zie ook Thomassen, 2010; Tiemeijer, 2010; Brons, 2014).

TABEL 1. Objecten van legitimiteit.

Driedeling (Easton)	Vijfdeling (Dalton <i>et al.</i>)	Waar gaat het over?
Politieke gemeenschap	Gemeenschap	Verbondenheid met het geheel, de nationale staat
Politiek regime	Principes	Steun voor algemene beginselen van de democratische rechtstaat
	Inrichting/werking	Steun voor de feitelijke inrichting en werking van de democratische rechtstaat
	Instellingen/instituties	Waardering voor regering, parlement, partijen als generieke instituties
Politieke actoren	Autoriteiten/actoren	Waardering voor momenteel acterende/gezagsdragende bestuurders en politici

Voor dit artikel is alleen het vetgedrukte deel in Tabel 1 aan de orde, met specifieke aandacht voor de representatieve politiek. Van onder naar boven, van concreet naar abstract, maken we analytisch onderscheid tussen:

- waardering voor specifieke politieke actoren: politici en ambtsdragers;
- waardering voor centrale politieke instituties: parlement, regering en partijen;
- steun voor de wijze waarop de democratische politiek in Nederland werkt en hoe die volgens burgers zou moeten werken: met meerpartijencoalities, proportionele vertegenwoordiging en/of gewenste innovaties.

De meest generieke lagen – verbondenheid met de politieke gemeenschap en steun voor democratische principes – blijven buiten beschouwing aangezien we hier primair geïnteresseerd zijn in de beoordeling van actoren en instituties behorend bij het feitelijk functionerende systeem in Nederland.

2.1. *Onderzoeksverantwoording*

Voor het verzamelen van de relevante statistieken hebben we geput uit data afkomstig uit acht verschillende grootschalige, meerjarige surveys. Hierbij gaat het om de volgende bestanden: Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) van het SCP, Culturele Veranderingen in Nederland (CV) van het SCP, Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), Langlopende Internet Studies voor de Sociale Wetenschappen (LISS), Eurobarometer (EB), European Value Studies (EVS), World Value Studies (WVS) en European Social Survey (ESS). Het merendeel van deze data is online te raadplegen, voornamelijk via DansEasy (dans.easy.knaw.nl), Zacat (zcat.gesis.org), LISS (www.lissdata.nl) en Eurobarometer (ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/). Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van aanvullende publiek toegankelijke cijfers, bijvoorbeeld over de ledenaantallen van politieke partijen en de opkomst bij verkiezingen in Nederland.

In dit artikel hebben we de verzamelde data zoveel mogelijk in onbewerkte staat gebruikt, net als bij de onderliggende Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur 2015. Daar waar dat niet het geval is, wordt dat aangegeven. De percentages die worden vermeld in de grafieken, zijn, tenzij anders vermeld, gebaseerd op de positieve antwoorden. Hierbij zijn soms antwoordcategorieën zoals 'zeer eens' en 'eens' gecombineerd. Bij de berekening van de percentages is de categorie 'weet niet' zo veel mogelijk buiten beschouwing gelaten. In elke figuur in dit artikel worden verschillende items gecombineerd weergegeven. De precieze vraag die is gesteld bij elk item en het databestand waaruit de vraag afkomstig is, zijn opgenomen in een noot bij de figuren.

In dit artikel wordt een selectie van de verzamelde data gepresenteerd die aansluit bij de vraag naar de legitimiteit van de representatieve politiek. In de ge-

noemde grootschalige databestanden wordt democratische legitimiteit doorgaans vertaald in termen van acceptatie, vertrouwen dan wel tevredenheid ten opzichte van de bevraagde democratische praktijk, institutie of actor. In de Legitimiteitsmonitor is de volledige verzameling informatie terug te vinden. De Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur 2015 is online terug te vinden via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/01/01/bewegende-beelden-van-democratie. Daarnaast omvat deze monitor aanvullende informatie over de gebruikte databestanden en hoe die zijn verwerkt.

3. Bewegende beelden van democratische politiek

In de vorige paragraaf zijn de objecten van legitimiteit verijnd en kort toegelicht. Deze paragraaf richt zich op de uiting van die objecten in de 'hoofden en harten' van de Nederlanders, gebruik makend van relevante items in de genoemde surveys. Hoe groot is de waardering van de *demos* voor: a) specifieke politieke actoren; b) centrale politieke instituties; en c) de wijze waarop de representatieve democratische politiek in Nederland werkt?

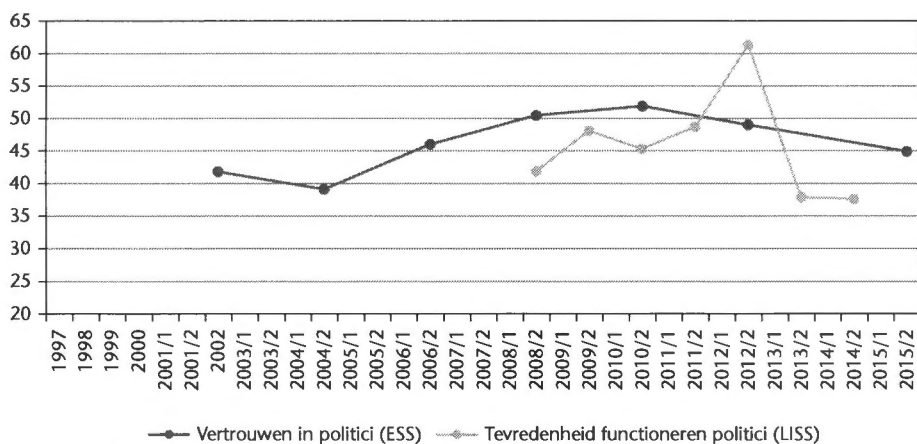
Bij de waardering voor actoren wordt ingezoomd op het vertrouwen in en de tevredenheid met het functioneren van politici als beroepsgroep, politiek cynisme jegens politici en de mate van geloofwaardigheid van individueel aanwijsbare ambtsdragers. De waardering voor centrale politieke instituties – politieke partijen, parlement en regering – wordt besproken aan de hand van items over vertrouwen, verbondenheid met politieke partijen, de opkomst bij verkiezingen en de steun voor (ervaren) regeringspartijen, evenals het vertrouwen dat Nederlanders hebben in parlement en regering. De waardering voor de werking van de democratische politiek in Nederland wordt bekeken vanuit drie beelden: het ideaal van de politiek (hoe het volgens burgers zou moeten zijn); de realiteit (hoe het volgens burgers is) en de gewenste ontwikkelingsrichting (hoe het volgens burgers zou moeten veranderen). We sluiten de bespreking van de drie analyselagen af met een overzicht van de belangrijkste indicaties én contra-indicaties van een mogelijk tanende legitimiteit.

3.1. *Waardering politieke actoren*

Tussen 2002 en 2015 heeft door de bank genomen minder dan de helft van de respondenten vertrouwen in politici (Figuur 1). Na de *baisse* van 2004, toen nog maar twee op de vijf Nederlanders vertrouwen had in politici, groeide dat vertrouwen bij elke meting aan – tot 52% in 2010 – waarna het weer inzakte tot zo'n

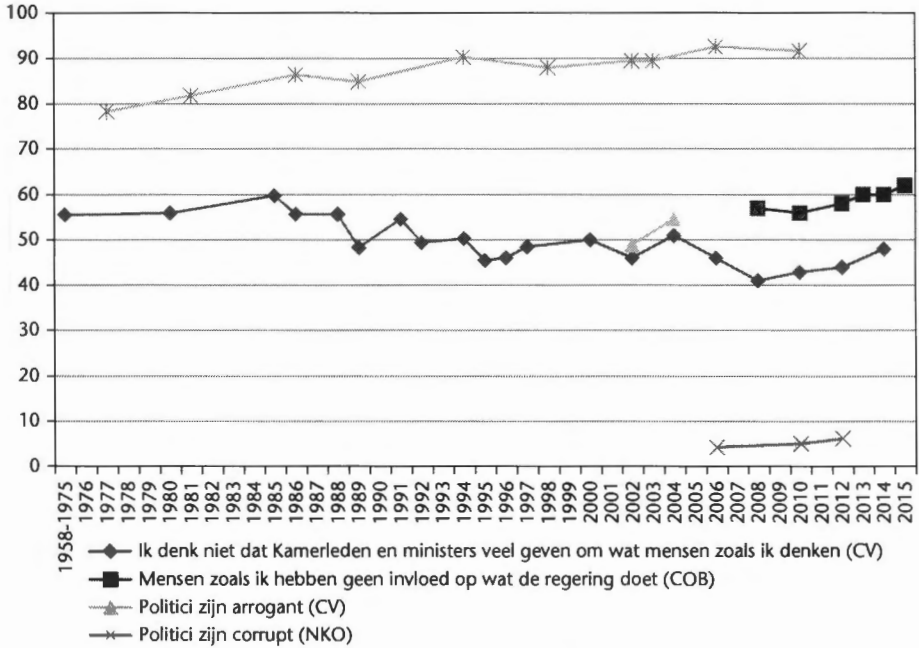
45% in 2015. Gegevens over de tevredenheid van burgers met het functioneren van politici zijn vanaf 2008 beschikbaar. Opvallend is dat tussen 2008 en 2012 de tevredenheid elk jaar steeg, tussen 2011 en 2012 zelfs met ruim 12 procentpunten, om vervolgens in 2013 scherp te dalen. Was in 2012 nog meer dan 60% tevreden met het functioneren van politici, in 2013 en 2014 gold dat maar voor ongeveer 38%.

Hoewel we niet kunnen weten waarom de respondenten in Figuur 1 politici al dan niet vertrouwen of tevreden zijn met hun functioneren, bieden items over politiek cynisme in algemene zin inzicht in waarom mensen tot een negatief oordeel over politici zouden kunnen komen. Sinds 1994 is rond 90% van de respondenten het eens met de stelling dat politici meer beloven dan ze waar kunnen maken (Figuur 2). Daarnaast vindt een meerderheid van de respondenten dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat de regering doet, en dat politici arrogant zijn (hoewel de laatste cijfers hierover uit 2004 komen). Sinds 1975 denkt tussen 40% en 60% van de respondenten dat Kamerleden en ministers niet veel geven om wat mensen zoals zij denken. Corrupt zijn de Nederlandse politici volgens Nederlanders niet: maximaal 6% van de respondenten vindt tussen 2006 en 2012 dat dit het geval is. Politici worden door burgers dus eerder als hooghartig (arrogant en ongeïnteresseerd) ervaren dan laaghartig (corrupt).

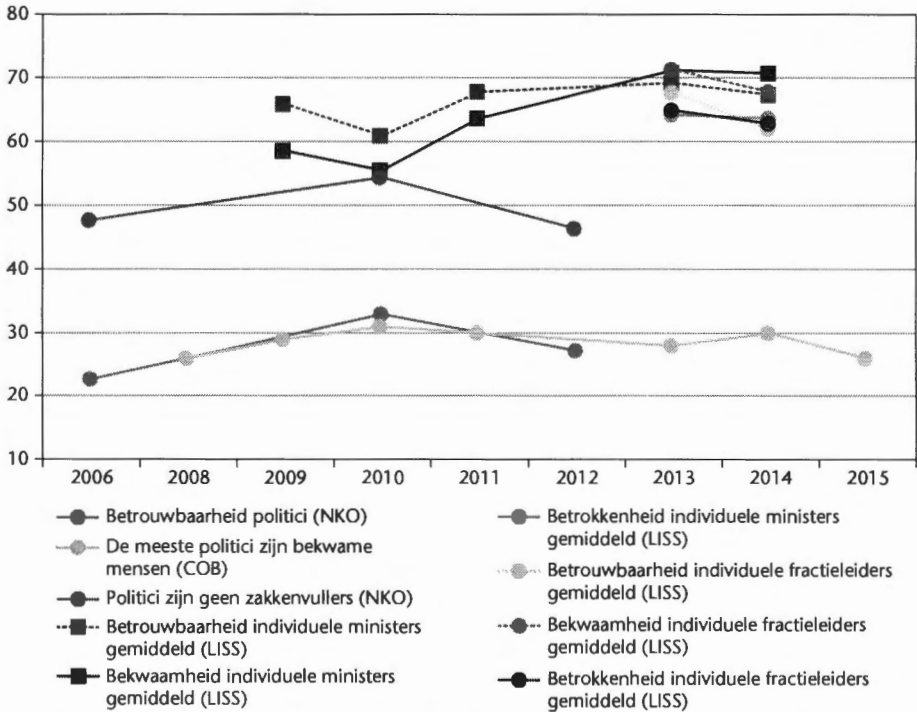

FIGUUR 1. Waardering en vertrouwen politici.²

DEMOCRATISCHE POLITIEK: 'MINDER, MINDER, MINDER' OF ANDERS?

FIGUUR 2. Disconnectie met representatieve politiek.³

FIGUUR 3. Geloofwaardigheid politieke ambtsdragers.⁴

Wanneer respondenten wordt gevraagd individueel aanwijsbare politieke ambtsdragers, zoals ministers en fractieleiders, te evalueren, is het oordeel substantieel positiever dan je op basis van de cijfers over politici als beroepsgroep zou verwachten (Figuur 3). Het LISS-panel heeft tussen 2009 en 2014 informatie verzameld over de ervaren bekwaamheid, betrouwbaarheid en betrokkenheid – samen bepalend voor de geloofwaardigheid van en daarmee de steun voor ministers en fractieleiders (McCroskey & Teven, 1999). In alle beschikbare metingen vond gemiddeld meer dan 50% van de respondenten individueel aanwijsbare ministers en fractieleiders geloofwaardig. De betrouwbaarheid en bekwaamheid van deze politieke ambtsdragers scoren daarbij het hoogst, gevolgd door hun betrokkenheid. Overigens zijn respondenten net iets positiever over ministers dan over fractieleiders.

Er zijn dus meerdere indicaties voor een tanende legitimiteit van politieke actoren (zie Tabel 2 voor een opsomming). De belangrijkste zijn de daling van het vertrouwen in en de tevredenheid met politici als beroepsgroep. Beide percentages dalen tot onder 50%, wat wijst op een (licht) groeiende meerderheid van negatieve opvattingen. De percentages liggen echter niet op een dusdanig niveau dat gesproken kan worden van een regelrechte crisis. Daarnaast moet worden opgemerkt dat het vertrouwen en de tevredenheid op het niveau van de beroepsgroep wellicht dalende zijn, maar *individuele* politici scoren relatief goed op de index van geloofwaardigheid: ze zijn door de bank genomen betrouwbaar, betrokken en bekwaam. Schijnbaar zijn we milder in ons oordeel over individuele en direct aanwijsbare politici dan over politici als collectieve beroepsgroep.

TABEL 2. **Indicaties en relativeringen van weglekkende legitimiteit politieke actoren.**

	Indicaties	Relativeringen
Waardering specifieke actoren: politici, ambtsdragers	– Vanaf 1994 vindt ± 90% "politici beloven meer dan ze waar kunnen maken".	– Minder burgers vinden dat politici ongeïnteresseerd zijn (gedaald tot ±50%).
	– Vanaf 2010 dalend vertrouwen in politici als beroepsgroep tot 45% in 2015.	– Respondenten zijn veel positiever over individueel aanwijsbare politici dan over politici als collectieve beroepsgroep.
	– Na 2013 scherpe daling van de tevredenheid met politici, ±38% tevreden in 2013 en 2014.	– Meer dan ±50% vindt ministers en fractieleiders bekwaam, betrouwbaar en betrokken.

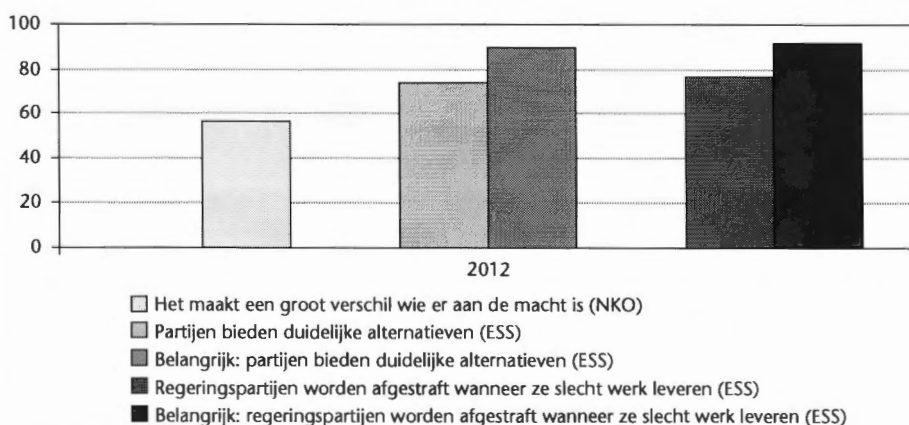
3.2. *Waardering centrale politieke instituties: politieke partijen*

Het vertrouwen in politieke partijen bevindt zich in Nederland op een structureel laag niveau en is lager dan het vertrouwen in parlement, regering en politici (Figuren 1

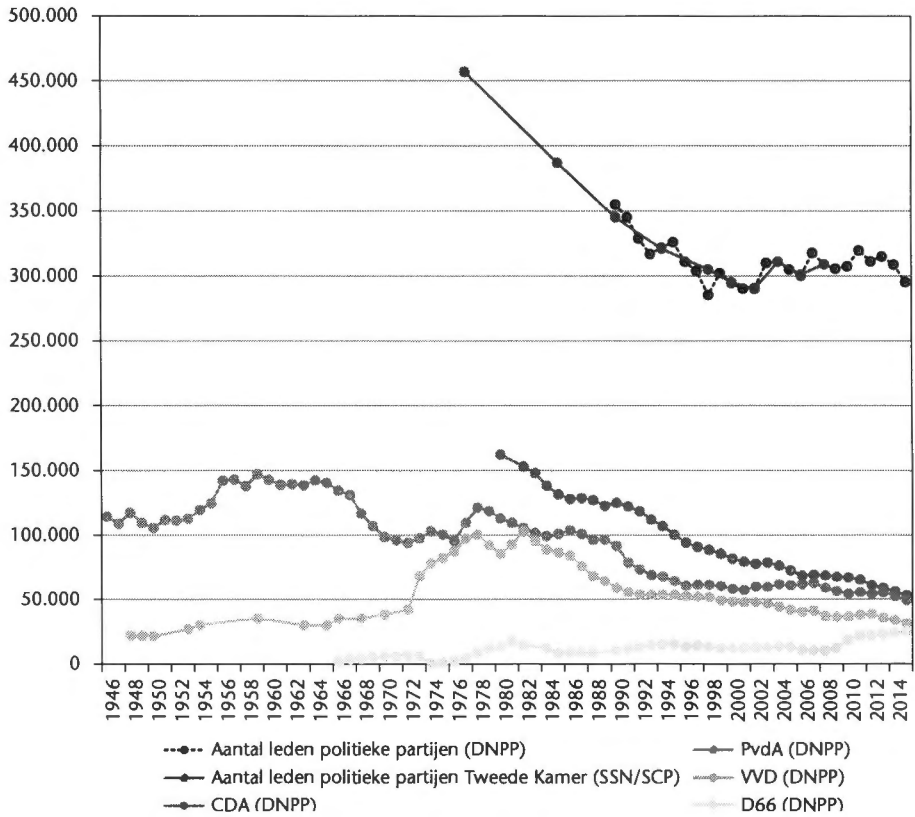
en 10). Hoewel door de jaren heen flinke schommelingen zijn waar te nemen, lijkt vanaf 2008 een dalende trend te zijn ingezet, waarbij bij de laatste meting in 2014 het vertrouwen net boven 30% ligt. Ondanks deze lage vertrouwenscijfers lijkt het er niet op dat de politieke partij haar legitimiteit volledig is verloren. Meer dan 90% van de respondenten vindt het belangrijk dat in een democratie iets te kiezen valt en drie kwart van de respondenten stelt dat dit in Nederland ook het geval is (Figuur 4). Nederlandse politieke partijen bieden volgens respondenten duidelijke alternatieven ten opzichte van elkaar. Daarbij vindt meer dan 90% dat regeringspartijen moeten worden afgestraft in verkiezingen wanneer ze ondermaatse prestaties leveren. Een ruime meerderheid van 76% van de Nederlanders stelt dat dit ook daadwerkelijk gebeurt.

Kijken we naar de verbondenheid van Nederlanders bij politieke partijen, dan valt op dat die daalt (Figuur 5). Al sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw gaan de ledenaantallen van politieke partijen gestaag achteruit. Vandaag is zelfs minder dan 2% van de Nederlanders formeel lid van een politieke partij. Vooral de traditionele coalitiepartijen – CDA, VVD en PvdA – verliezen leden, terwijl een relatief nieuwe partij als D66 al enige tijd meer leden aan zich weet te binden.

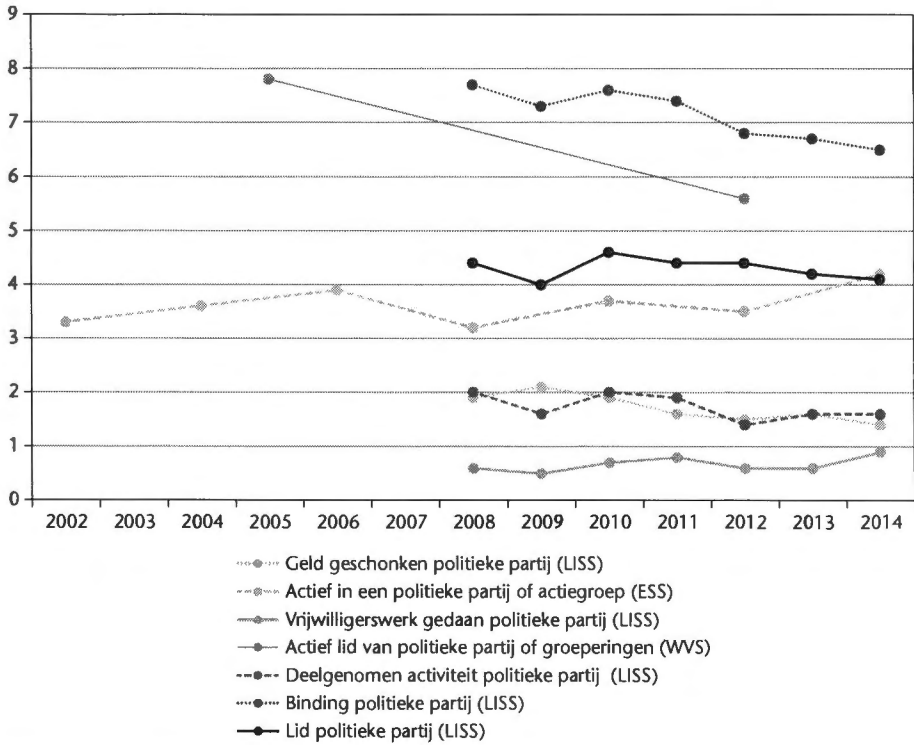
Uit gegevens van het LISS-panel blijkt dat ongeveer 5% van de leden van politieke partijen zich actief lid noemt. Een soortgelijke vraag uit de European Social Survey (ESS) suggereert dat dit aantal lager ligt, namelijk tussen 3% en 4% tussen 2002 en 2014 (Figuur 6). Daarnaast heeft ongeveer 2% deelgenomen aan een activiteit en stelt eenzelfde percentage respondenten geld geschonken te hebben aan een politieke partij. Los van formeel lidmaatschap is er een grotere groep mensen die zich wel degelijk een aanhanger voelt van een politieke partij, hoewel ook hier de dalende trend zichtbaar is. Begin jaren tachtig van de twintigste eeuw voelde bijna 50% van de respondenten zich aanhanger, in 2014 is dat minder dan 20% (Figuur 7). Wel voelt in 2014 46% van de respondenten zich aangetrokken tot een politieke partij, wat wijst op een lichtere, minder gecommiteerde vorm van verbondenheid.

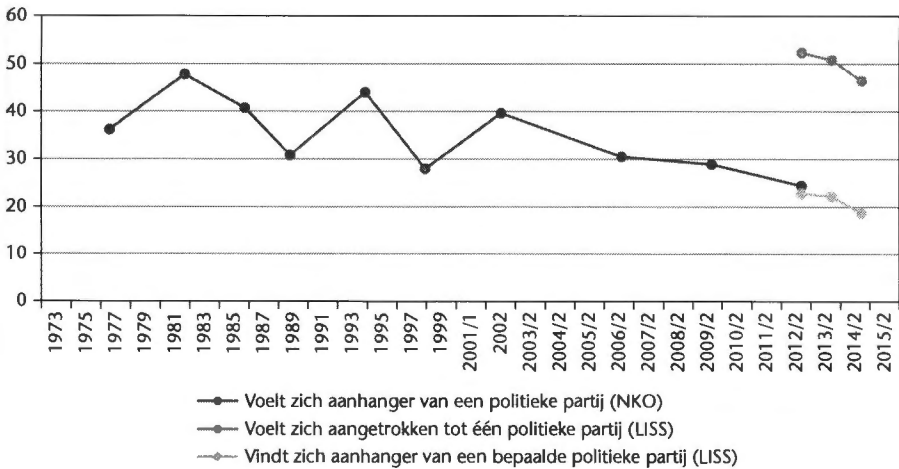
FIGUUR 4. Onderscheidelijkheid Nederlandse politieke partijen.⁵

FIGUUR 5. Totaal aantal leden politieke partijen/ervaren regeringspartijen.⁶

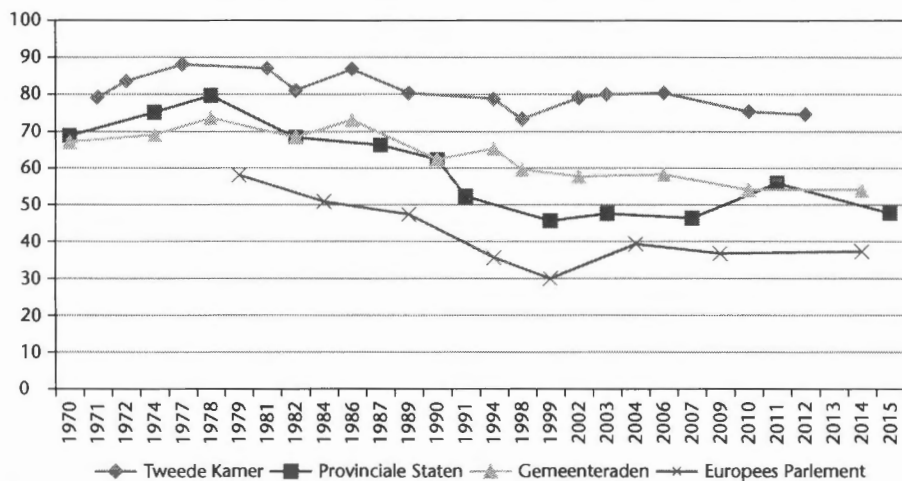
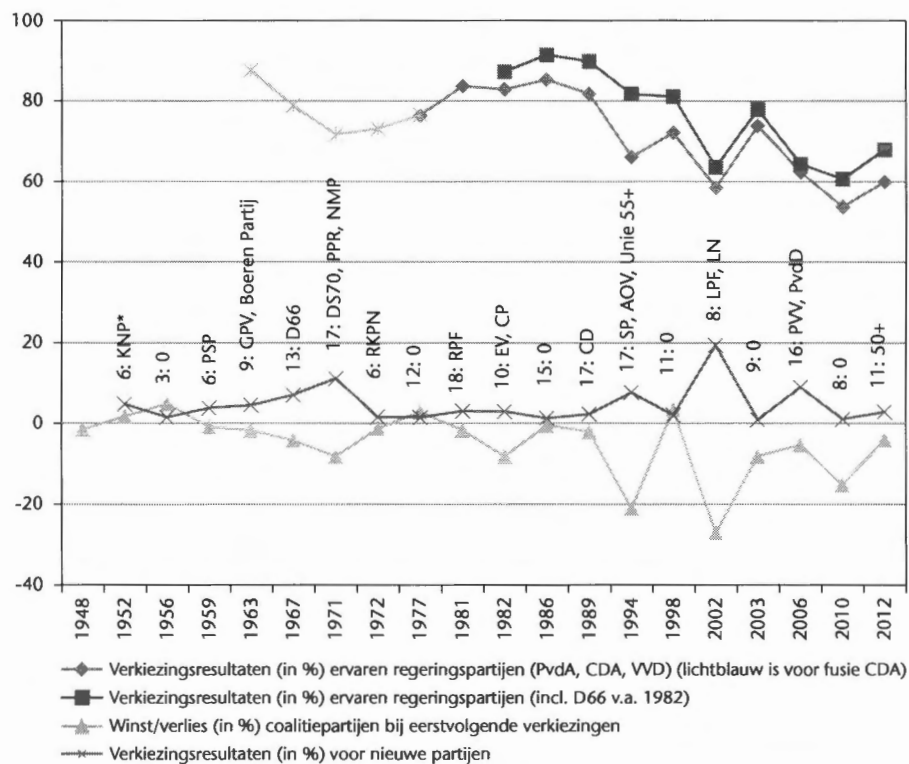

FIGUUR 6. Uitingsvorming verbondenheid politieke partijen.⁷

FIGUUR 7. Algemene verbondenheid met politieke partijen.⁸

DEMOCRATISCHE POLITIEK: 'MINDER, MINDER, MINDER' OF ANDERS?

FIGUUR 8. Opkomstpercentages bij verkiezingen.⁹

* leesvoorbeeld: in 1952 behielden nieuwe partijen die nog niet eerder zitting hadden in de Tweede Kamer 5% van de stemmen (de x-lijn). In totaal deden zes partijen mee die nog niet eerder een zetel hadden behaald, van die zes partijen was alleen KNP succesvol in het behalen van minimaal één zetel.

FIGUUR 9. Ervaren regeringspartijen en nieuwe partijen in de Tweede Kamer.¹⁰

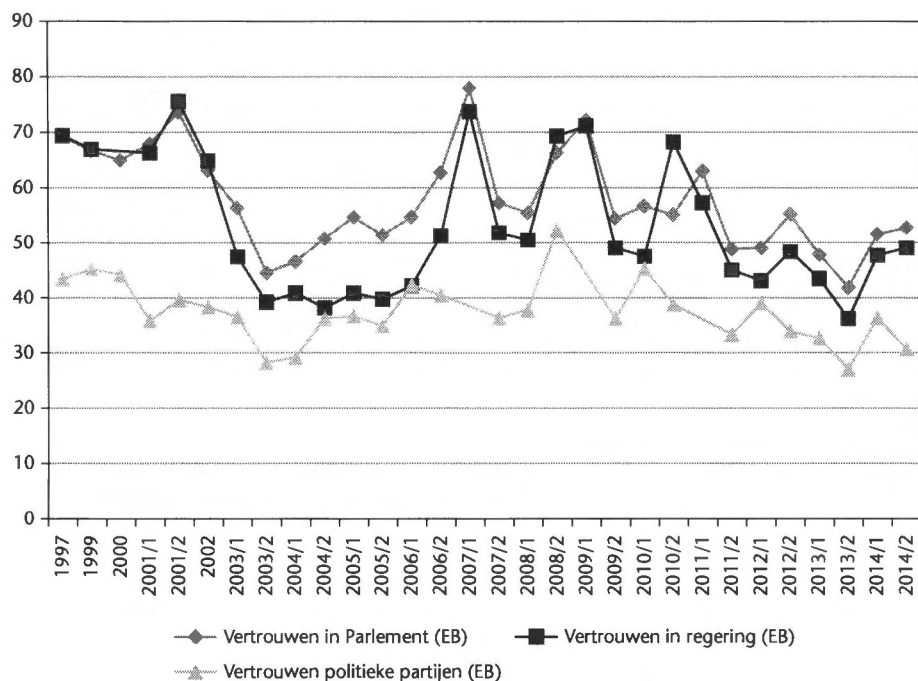
De lagere verbondenheid van respondenten met politieke partijen resulteert niet noodzakelijkerwijs in een lagere opkomst bij algemene verkiezingen (Figuur 8). Zeker wanneer het gaat om Tweede Kamerverkiezingen, is een grote groep nog altijd bereid de gang naar de stembus te maken. Bij de laatstgehouden verkiezingen in 2012 bedroeg de opkomst bijna 75%. Die opkomst is relatief hoog en stabiel vergeleken met andersoortige verkiezingen. Vooral het animo voor verkiezingen van Provinciale Staten en het Europees Parlement geeft reden tot zorg: met uitzondering van 2011 blijft de opkomst bij Provinciale Statenverkiezingen sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw onder 50% en in 2014 bracht slechts 37% van de kiezers zijn stem uit bij verkiezingen voor het Europees Parlement. De gemeenteraadsverkiezingen nemen in dat opzicht een middenpositie in: bij de laatste verkiezingen in 2014 ging 54% van het electoraat stemmen. De partijen in de Tweede Kamer die steun van de kiezer ontvangen, zijn steeds minder vaak de traditionele regeringspartijen: PvdA, CDA, VVD en in mindere mate D66 (Figuur 9). Waar in 1963 die partijen gezamenlijk nog meer dan 85% van de stemmen kregen, was dat in 2012 gedaald tot 68% (en 60% wanneer alleen CDA, VVD en PvdA worden meegenomen). Het verlies van die partijen komt ten gunste van meer systeemkritische rivalen als de SP en nieuwe partijen zoals de PVV. Sinds de Tweede Wereldoorlog is het 21 nieuwe partijen gelukt zetels te behalen in de Tweede Kamer. Vijf van die partijen zijn hier nu nog ongefuseerd aanwezig (Figuur 9). Nieuwe politieke partijen hebben relatief veel moeite nieuwe kiezers (voor een langere tijd) aan zich te binden.

3.3. *Waardering centrale politieke instituties: regering en parlement*

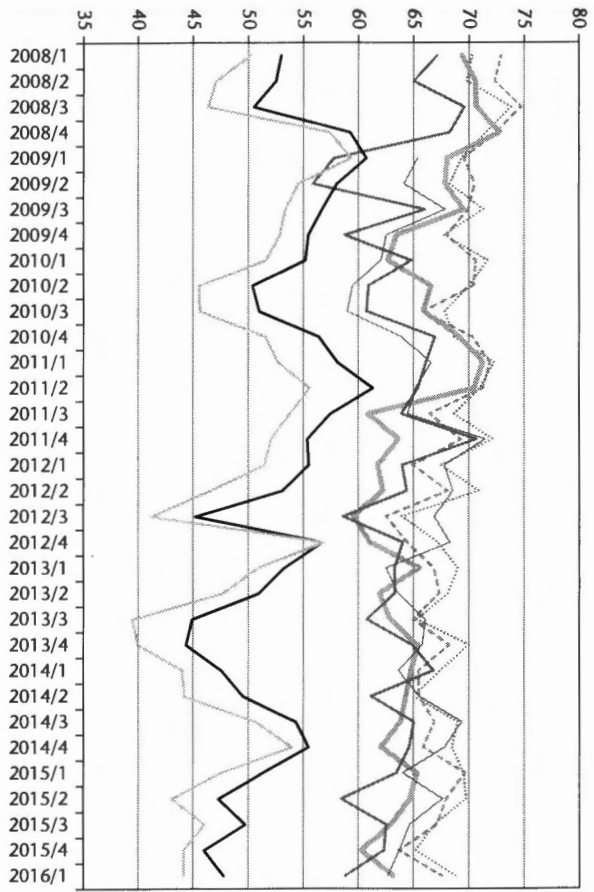
De waardering voor parlement en regering varieert behoorlijk door de tijd heen. Eind jaren negentig van de twintigste eeuw had bijna 70% van de Nederlanders vertrouwen in regering en parlement; in 2001 was dat zelfs meer dan 75%. Daarna volgt er een dip in het vertrouwen, waarbij het vertrouwen in de regering terugzakt tot ongeveer 40% en het vertrouwen in het parlement daalt tot rond 50% (Figuur 10). Tussen 2006 en 2011 ontwikkelen de vertrouwenscijfers zich zeer grillig, met pieken tot bijna 80% vertrouwen in het parlement en dalen waarin slechts 45% het vertrouwen uitspreekt in de Staten-Generaal. Opvallend is dat de pieken en dalen elkaar in snel tempo opvolgen. Eind 2014 had ongeveer 50% van de respondenten vertrouwen in regering en parlement.

Vergeleken met het vertrouwen in andere Nederlandse instituties zoals de politie, de ambtenaren en het rechtsstelsel, neemt het vertrouwen in de Tweede Kamer tussen 1981 en 2008 een middenpositie in (Figuur 11). Respondenten hebben meer vertrouwen in de politie dan in de Tweede Kamer, maar wel meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan in de ambtenaren. In 1981, 1989 en 2008 hebben meer men-

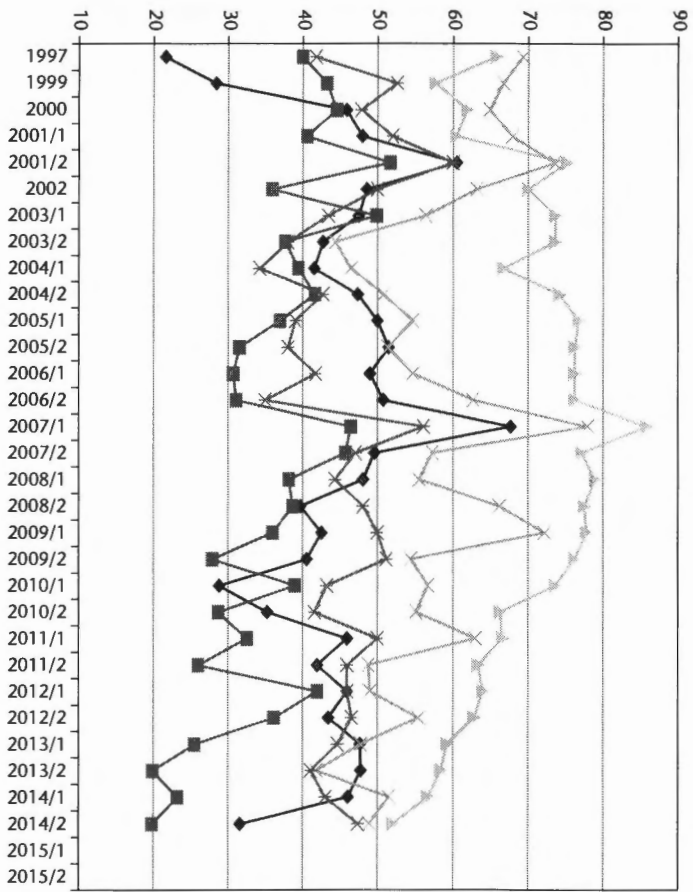
sen vertrouwen in het rechtsstelsel dan in de Tweede Kamer, maar in 1999 is dat andersom. Bij de laatste meting in 2012 is er sprake van een aanzienlijk verschil tussen het vertrouwen dat mensen hebben in de politie en het justitiële apparaat enerzijds (respectievelijk 68% en 65%) en hun vertrouwen in de Tweede Kamer en ambtenaren anderzijds (35% en 36%). Internationaal gezien, doet Nederland het niet slecht (Figuur 12). Waar in Nederland eind 2014 ongeveer 50% van de respondenten vertrouwen had in het parlement, was dat in België, Frankrijk en Duitsland achtereenvolgens 32%, 20% en 47%. Alleen Denemarken doet het iets beter: 52% van de Deense respondenten heeft in 2014 vertrouwen in het parlement.

FIGUUR 10. Vertrouwenscijfers centrale politieke instituties.¹¹

FIGUUR 11. Vertrouwen in verschillende instellingen vergeleken.¹²

FIGUUR 12. Vertrouwen in het parlement vergeleken.¹³

Al met al is het beeld ten aanzien van politieke partijen, als een van de centrale instituties in de representatieve democratie, niet heel positief te noemen. Het vertrouwen in partijen is structureel laag en steeds minder mensen voelen zich formeel (bijvoorbeeld via lidmaatschap) dan wel informeel (bijvoorbeeld door vrijwilligerswerk) verbonden met deze kweekvijvers van bestuurders en politici. Het animo voor diverse algemene verkiezingen is laag te noemen. Wanneer instituties uit de representatieve politiek worden vergeleken met andere instituties in de samenleving op vertrouwen, blijken die niet bijzonder hoog te scoren. Ter nuancering is in te brengen dat Nederlanders veel waarde hechten aan het fenomeen 'kiezen' en ze vinden dat er binnen de context van het huidige stelsel zeker iets te kiezen valt. Ook lijkt het verkiezingssysteem te werken in de zin dat regeringspartijen in de ogen van respondenten worden afgestraft bij ondermaatse prestaties. Tot slot moet hier worden benoemd dat de opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen structureel op een hoog niveau ligt.

TABEL 3. Indicaties en relativeringen weglekkende legitimiteit politieke instituties.

Indicaties	Relativeringen
<p>Waardering centrale instituties</p> <ul style="list-style-type: none"> - Opkomst bij verkiezingen voor Provinciale Staten en het Europees Parlement is dalende. Bij laatstgehouden verkiezingen was de opkomst respectievelijk 48% en 37%. - Ledenaantallen van politieke partijen dalen al decennia, vooral bij ervaren regeringspartijen. 2015: <2% van de bevolking lid van een partij. - Slechts 5% respondenten actief partijlid; andere vormen van verbondenheid met partijen scoren lager. - Ervaren regeringspartijen behalen een kleiner aandeel van de stemmen, waar systeemkritische en nieuwe partijen als SP en PVV winnen. - Vertrouwen in politieke partijen ligt op een structureel laag niveau. In 2014 ±30% vertrouwen. - Vertrouwen in politieke partijen lager dan vertrouwen in parlement, regering en politici. - In 2014 ±50% vertrouwen in Tweede Kamer en regering, maar vertrouwen is hoger in andere instituties als de politie en het rechtstelsel. 	<ul style="list-style-type: none"> - 90% vindt het belangrijk dat er iets te kiezen valt in een democratie, volgens ±75% is dat in Nederland het geval. - Zoals gewenst door respondenten, vindt 75% dat slecht werk leverende regeringspartijen worden afgestraft. - Opkomst Tweede Kamerverkiezingen stabiel en relatief hoog: laatste jaren tussen 75% en 80%. - Bijna 50% aangetrokken tot politieke partij. - Met ±50% relatief hoog vertrouwen in regering en parlement. Nederlanders hebben meer vertrouwen in parlement dan Duitsers, Belgen en Fransen.

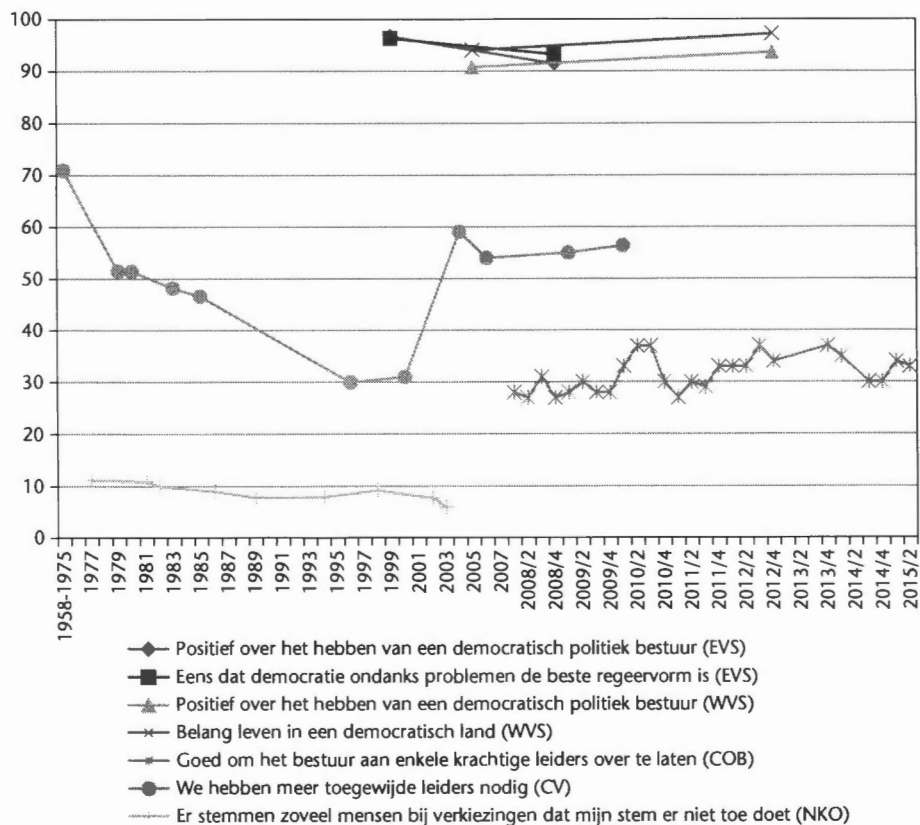
3.4. *Waardering werking democratische politiek in Nederland*

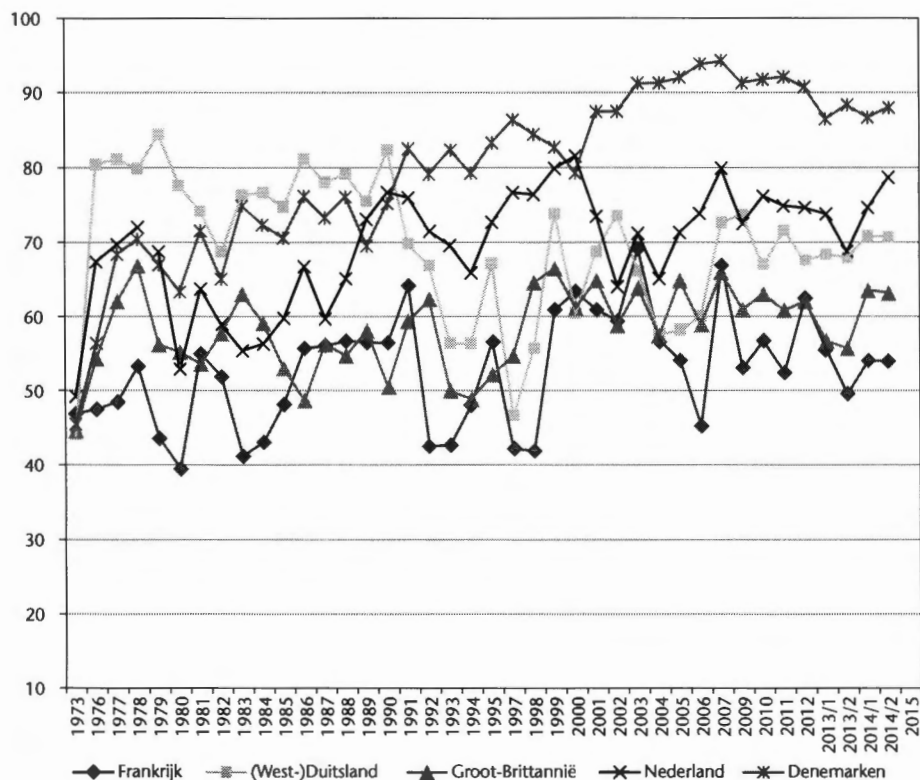
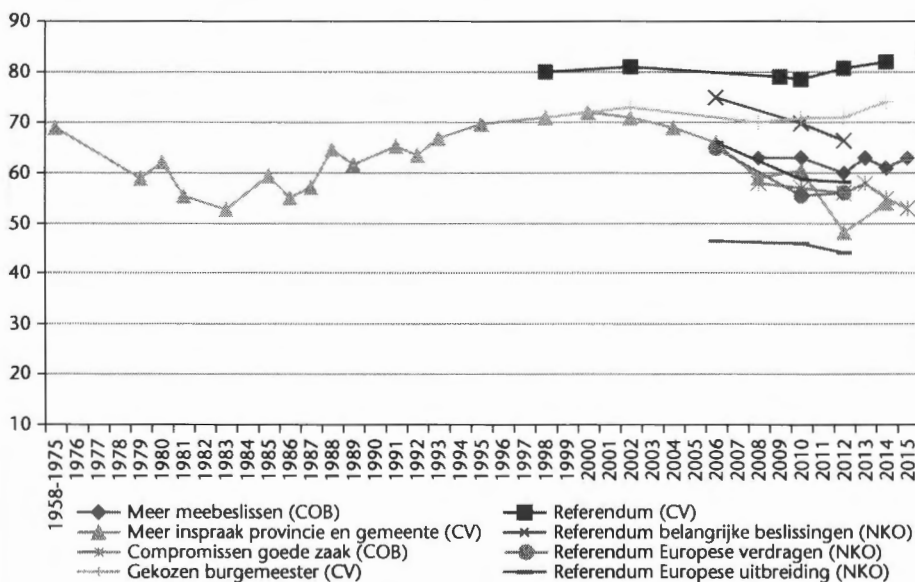
Democratie als bestuursvorm kan op veel waardering rekenen in Nederland (Figuur 13). Een overgrote meerderheid van 90% van de respondenten is van mening dat de democratie ondanks problemen de beste regeervorm is. Verder wordt het leven in een democratisch land belangrijk gevonden. Ruim 90% van de Nederlanders is zeer positief over het hebben van een democratisch bestuur. Tegelijk vindt een groeiend aandeel respondenten dat het goed zou zijn om het bestuur aan enkele krachtige leiders over te laten. In 2015 vond 33% van de respondenten dat, tegenover 28% in 2008. Duidelijker is de vraag naar meer toegewijde leiders. In de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw daalde de behoefte aan meer toegewijde leiders substantieel, maar sinds 2004 onderschrijft 54% tot 59% van de respondenten de nood hieraan. In 1977 gaf slechts 11% van de respondenten aan dat stemmen geen zin heeft omdat er zoveel mensen stemmen; bij de laatst beschikbare meting in 2003 was dat percentage gedaald tot 6%.

Naast informatie over de gewenste democratie zijn waarderingcijfers beschikbaar omtrent de feitelijke werking van de democratie (Figuur 14). Die laten zien dat Nederlanders momenteel tevreden zijn met de werking van de democratie: in 2014 stelt 79% van de respondenten tevreden te zijn. Alleen in 1999 en 2000 waren respondenten meer tevreden en als we de gehele periode 1973-2014 bekijken, lijkt de tevredenheid per saldo te zijn gestegen, weliswaar met de nodige fluctuaties. Nederland behoort daarmee tot de landen waar respondenten het meest tevreden zijn met de werking van de democratie. In Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië bijvoorbeeld zijn in 2014 respectievelijk 71%, 54% en 63% van de respondenten tevreden. In enkele landen zijn burgers nog tevredener met de democratie; Denemarken scoort bijvoorbeeld beter met 88% tevredenen in 2014.

Wanneer het gaat om democratische vernieuwingen, staan enkele evidente punten op het wensenlijstje van Nederlanders (Figuur 15). Een grote en stabiele meerderheid van rond 80% van de respondenten tussen 1998 en 2014 is voorstander van het direct-democratische referendum. Hierbij gaat de meeste steun uit naar referenda over belangrijke beslissingen (66% in 2012), gevolgd door referenda over Europese uitbreiding en Europese verdragen (respectievelijk 58% en 56% in 2012). Het verlangen in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw naar meer inspraak in gemeenten en provincies lijkt na 2000 af te nemen. Waar in 2000 72% van de respondenten meer inspraak wenste in gemeenten en provincies, gold dat in 2012 voor 48% en in 2014 voor 54% van de respondenten. Ten slotte ziet een ruime meerderheid van de respondenten het zitten om de bevolking direct burgemeesters te laten kiezen. Die wens is relatief stabiel en bij de laatste metingen zelfs iets stijgende: in 1998 was 71% voorstander van een gekozen burgemeester en in 2014 was dat gestegen tot 74%.

DEMOCRATISCHE POLITIEK: 'MINDER, MINDER, MINDER' OF ANDERS?

FIGUUR 13. Steun voor democratische of autocratische politiek.¹⁴

FIGUUR 14. Tevredenheid met werking democratie vergeleken (EB).¹⁵FIGUUR 15. Hang naar democratische vernieuwing.¹⁶

Er zijn dus wederom indicaties én contra-indicaties voor weglekkende legitimiteit van de representatieve politiek (zie Tabel 4). De dubbelheid manifesteert zich niet alleen rond de gekozen burgemeester (de hang daarnaar indiceert een beweging weg van gevestigde democratische patronen maar niet weg van de representatieve democratie als zodanig) maar ook duidelijk rond het referendum. Volgens sommige politici druisen referenda in tegen het grondwettelijk verankerde stelsel van de Nederlandse vertegenwoordigende politiek (bijvoorbeeld: Rutte en politici van het CDA wijzen daarop; Cornelissen, 2015; Kranenburg, 2016). Anderen stellen dat referenda het bestaande representatieve en democratische systeem kunnen versterken door tegemoet te komen aan enkele tekortkomingen ervan (bijvoorbeeld: Pechtold en Wilders; Zuidervaart, 2016; Wilders, 2015). De ervaringen met nationale referenda in Nederland zijn echter te beperkt om er een finaal oordeel over te kunnen vellen. Een laatste contra-indicatie voor de vermeende legitimiteitscrisis van de representatieve democratie in Nederland is de onverminderd grote steun voor democratie als de primaire bestuursvorm in Nederland. Naast steun zijn veel respondenten tevreden met hoe de democratie werkt. Vergelijken met enkele West-Europese landen scoort Nederland zelfs bijzonder goed.

TABEL 4. Indicaties en relativering voor weglekkende legitimiteit democratische politiek.

	Indicaties	Relativeringen
Waardering representatieve politiek	<ul style="list-style-type: none"> – Steun voor de invoering van direct-democratische referenda is groot en stabiel. Grootste steun voor referenda over 'belangrijke beslissingen'. – Respondenten hebben behoefte aan meer toegewijde, stevige leiders die zich van representatief-politieke tegenkrachten minder hoeven aan te trekken. – Steun voor getrapte aanwijzing burgemeesters via gevestigde politieke kanalen neemt af. 	<ul style="list-style-type: none"> – Grote en stabiele steun voor rechtstreeks gekozen burgemeester. – Slechts 5% geeft aan dat het geen zin heeft om te gaan stemmen omdat zoveel mensen meedoen aan verkiezingen. – 79% is tevreden met de werking van de democratie; veel tevredener dan landen als Duitsland, Frankrijk en GB. – >80% vindt dat democratie de beste bestuursvorm is.

4. Representatieve politiek: niet minder maar anders

Reageren Nederlanders massaal met 'minder, minder, minder' als hun houding ten aanzien van de representatieve politiek als centraal onderdeel van de representatieve democratie wordt gepeild? Als men de in de inleiding genoemde beschouwingen leest, zou men een bevestigend antwoord op die vraag verwachten, maar zo eenduidig laten de hiervoor behandelde statistieken zich niet interpreteren. Voor-

gaande analyse maakt duidelijk dat Nederlanders weliswaar kritisch zijn over de gevestigde politiek, maar dat wil niet zeggen dat ze ook per se minder representatieve politiek willen. Veeleer lijkt het erop dat ze anders vormgegeven – anders aangestuurde en aangevuurde – politiek wensen te zien: wat meer via aanwijsbaar leiderschap en rechtstreekse stemmingen, wat minder exclusief via de geijkte partijpolitieke kanalen.

Het is dus niet zo dat Nederlanders zich massaal afkeren van de representatieve politiek; ze keren zich veeleer toe naar een bepaald beeld dat de huidige instituties niet zo makkelijk kunnen leveren. Menig Nederlander wil meer kunnen meesturen, en tot op zekere hoogte ook meedoen, zonder daarbij het basisidee van taakverdeling in de democratie te willen loslaten. De voorkeur lijkt uit te gaan naar vernieuwing van en aanvulling op het representatief-democratische systeem, dat hier en daar wel aan draagvlak verliest, maar volgens de statistieken niet dramatisch veel. Er lijkt ook geen sprake te zijn van een hardnekkige legitimiteitscrisis, maar eerder van serieuze legitimiteitsproblemen ten aanzien van de representatieve politiek.

De hardnekkigste legitimiteitsproblemen liggen minder op het vlak van de democratische praktijken en generieke instituties en meer op het vlak van de politieke klasse in de zin van een op partijbasis georganiseerde beroepsgroep. Terwijl de politieke partijen nog steeds hofleverancier zijn van het democratisch bestuur, is de basis waarop ze staan steeds verder verschrompeld. Bij de invulling van democratische ambten wordt primair gekeken naar politieke partijleden, die niet meer dan 2% van de bevolking beslaan. Binnen de groep van politieke partijleden wordt geput uit de minderheid van actieve, voor democratische ambten beschikbare leden. Nemen we voor het laatste een ruime schatting van 10%, dan kan uiteindelijk een voetbalstadion als dat van Feyenoord voor twee derde worden gevuld met actieve, voor politiek-bestuurlijke ambten beschikbare partijleden. Voegen we daarbij partijpolitieke sympathisanten die nog geen lid waren maar dat voor een bepaald ambt wel zouden willen worden, dan past het gezelschap nog steeds in dat ene stadion.¹⁷

De rest van Nederland staat hierbuiten en mag via periodieke, partijlijstgebonden verkiezingen meebepalen wie vanuit deze 'kuip' wordt geselecteerd om een democratisch ambt te vervullen. Op zich willen velen dat doen – met een opkomst van 75% zien we in ieder geval op nationaal niveau geen massieve weerstand 'tegen verkiezingen'¹⁸ – maar veel burgers zullen daar ook moeite mee hebben gegeven het feit dat 70% zich geen aanhanger voelt van een politieke partij. Daar komt bij dat zeker de helft meent dat politici niet zo geïnteresseerd zijn in wat zij denken en daar ook niet veel mee doen. Politieke partijen genieten structureel minder vertrouwen dan andere politieke instituties zoals de volksvertegenwoordiging, die naast een politiek ook een constitutioneel profiel heeft.

Dat het probleem in sterke mate gelokaliseerd kan worden bij de traditionele partijpolitieke kanalen, houdt nog niet in dat het probleem eenvoudig met gerichte maatregelen kan worden verholpen. Zowel strategieën van restauratie (terug naar

de stevige partijpolitiek van weleer) als van vervanging (andere instituties de ruimte laten innemen) stuiten op complicaties en bedenkingen. Het deliberatieve mini-publiek als alternatief voor representatieve politiek (cf. Atlee, 2012; Van Reybrouck, 2013) is nog nauwelijks onderzocht op het punt van breed toegekende legitimiteit. Het is voorsnog de vraag of aselekt (willekeurig) bijeengebrachte buurmänner en -vrouwen meer gezag zullen hebben ten opzichte van hun medeburgers dan select gekozen politici. Voorgaande analyse suggereert dat Nederlanders niet minder selectionisme in de vertegenwoordiging wensen, maar veeleer een scherpere en betere selectie zouden willen zien.

De aloude uitspraak van Bonger (1934, p. 100) – “De democratie zal selectionistisch zijn, of niet zijn!” – had in zekere zin voorspellende kracht. De selectionistische stemmingendemocratie krijgt ook in Nederland steeds meer aanhang (Hendriks, 2012). In zijn tijd kon Bonger nog geloven in de politieke partij als selectionistische kerninstitutie. De weg terug naar de politieke partij als vitale en gerespecteerde sociale gemeenschap lijkt evenwel afgesloten. Vergeleken met het traditionele partijpolitieke model heeft de politieke beweging als mobilisatievorm rondom herkenbare, politieke persoonlijkheden wellicht betere papieren onder het huidige gesternte.

Noten

1. In de Legitimiteitsmonitor worden deze drie aspecten verbonden met begrippen die positief dan wel negatief geassocieerd zijn met aanvaarding, vertrouwen en tevredenheid. Zie Tabel 1 en uitleg in Hendriks, *et al.*, 2016, p. 19 e.v.
2. ‘Kunt u op een schaal van 0 tot 10 aangeven hoeveel vertrouwen u persoonlijk hebt in elk van de instellingen die ik oplees? 0 betekent dat u helemaal geen vertrouwen heeft in een instelling en 10 dat u volledig vertrouwen heeft. Politici’ (ESS); ‘Kunt u op een schaal van 0 tot 10 aangeven hoeveel vertrouwen u persoonlijk hebt in elk van de instellingen? 0 betekent dat u helemaal geen vertrouwen hebt in een instelling en 10 dat u volledig vertrouwen hebt. Politici’ (ESS) Zie figuur 1.1 in de bijlage van de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 74).
3. ‘Ik denk niet dat Kamerleden en ministers veel geven om wat mensen zoals ik denken’ (CV, De cijfers van CV 2014 zijn afkomstig uit SNN 2015 en betreffen gewogen cijfers); ‘Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet’ (COB); ‘Als ik de politici zo bezig zie, vind ik ze arrogant. In hoeverre bent u het hiermee eens of oneens?’ (CV); ‘Politici zijn corrupt’ (NKO). Zie figuur 1.8 en 2.8 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 33 en 47).

4. 'In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Deze minister is betrouwbaar' (LISS – Democratic trust under pressure); 'In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Deze minister is betrokken' (LISS – Democratic trust under pressure); 'In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Deze minister is bekwaam' (LISS – Democratic trust under pressure); 'In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Deze fractieleider is betrouwbaar' (LISS – Democratic trust under pressure); 'In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Deze fractieleider is betrokken' (LISS – Democratic trust under pressure); 'In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Deze fractieleider is bekwaam' (LISS – Democratic trust under pressure); 'Wilt u aan de hand van de volgende toonkaart telkens zeggen in welke mate u het eens of oneens bent met de uitspraak? Politici zijn betrouwbaar' (NKO); 'De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen' (COB); 'Wilt u aan de hand van de volgende toonkaart telkens zeggen in welke mate u het eens of oneens bent met de uitspraak? Politici zijn zakkenvullers' (NKO). Zie figuur 1.2 in de bijlage van de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 75).

5. 'Kunt u aan de hand van deze kaart zeggen in hoeverre u vindt dat elk van de volgende uitspraken van toepassing zijn in Nederland. 0 betekent dat de uitspraak helemaal niet van toepassing is en 10 betekent dat de uitspraak volledig van toepassing is. Verschillende politieke partijen in Nederland bieden duidelijke alternatieven aan ten opzichte van elkaar' (ESS); 'Kunt u aan de hand van deze kaart zeggen hoe belangrijk u het vindt voor de democratie in het algemeen... dat verschillende politieke partijen duidelijke alternatieven aanbieden ten opzichte van elkaar?' (ESS); 'Kunt u aan de hand van deze kaart zeggen hoe belangrijk u het vindt voor de democratie in het algemeen... dat de regeringspartijen afgestraft worden bij verkiezingen wanneer ze slecht werk leveren?' (ESS); 'Sommige mensen zeggen dat het helemaal niets uitmaakt wie er aan de macht is. Anderen zeggen dat het een groot verschil maakt. Als 1 betekent dat het helemaal niet uitmaakt wie er aan de macht is en 5 dat het een groot verschil maakt, waar plaatst u dan uzelf?' (NKO). Zie figuur 2.1 in de bijlage van de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 77).

6. Cijfers zijn afkomstig van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP). De lijn over het totaal aantal leden politieke partijen in de Tweede Kamer is overgenomen uit SSN 2009 (SCP). Cijfers over ledenaantallen van CDA, PvdA, VVD en D66 zijn afkomstig van de website van het DNPP. Zie figuur 2.10 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 48).

7. 'Er zijn verschillende manieren om te proberen in Nederland dingen te verbeteren of om te helpen voorkomen dat dingen verkeerd gaan. Hebt u in de afgelopen 12 maanden een van de volgende dingen gedaan? Bent u in een politieke partij of actiegroep actief geweest?' (ESS); 'Nu lees ik een lijst voor van organisaties/verenigingen. Kunt u

voor elke organisatie aangeven of u een actief lid bent, een inactief lid of geen lid van dat type organisatie? Politieke partij of groeperingen' (WVS); 'We gaan nu een aantal organisaties noemen waarvan u vrijwillig lid kunt worden. Wilt u voor elk van de onderstaande organisaties aangeven wat voor u momenteel, of in de afgelopen 12 maanden, van toepassing is? Voor een politieke partij, geen binding' (LISS); 'We gaan nu een aantal organisaties noemen waarvan u vrijwillig lid kunt worden. Wilt u voor elk van de onderstaande organisaties aangeven wat voor u momenteel, of in de afgelopen 12 maanden, van toepassing is? Voor een politieke partij, geld geschonken' (LISS); 'We gaan nu een aantal organisaties noemen waarvan u vrijwillig lid kunt worden. Wilt u voor elk van de onderstaande organisaties aangeven wat voor u momenteel, of in de afgelopen 12 maanden, van toepassing is? Voor een politieke partij, deelgenomen aan een activiteit' (LISS); 'We gaan nu een aantal organisaties noemen waarvan u vrijwillig lid kunt worden. Wilt u voor elk van de onderstaande organisaties aangeven wat voor u momenteel, of in de afgelopen 12 maanden, van toepassing is? Voor een politieke partij, lid' (LISS); 'We gaan nu een aantal organisaties noemen waarvan u vrijwillig lid kunt worden. Wilt u voor elk van de onderstaande organisaties aangeven wat voor u momenteel, of in de afgelopen 12 maanden, van toepassing is? Voor een politieke partij, vrijwilligerswerk gedaan' (LISS). Zie figuur 2.3 in de bijlage van de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 79).

8. 'Veel mensen voelen zich aanhanger van een bepaalde politieke partij, maar er zijn ook mensen die zich geen aanhanger van een politieke partij voelen. Voelt u zich aanhanger of geen aanhanger van een politieke partij?' (NKO); 'Voelt u zichzelf aanhanger van een bepaalde politieke partij?' (LISS); 'Voelt u zich meer aangetrokken tot een van de politieke partijen dan tot andere?' (LISS). Zie figuur 2.2 in de bijlage van de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 78).

9. Cijfers komen uit het artikel 'Gemeenteraadsverkiezingen 2010. Kiezer mist oriëntatie en informatie', uit het tijdschrift *De Onderbouwing. Kennismagazine voor openbaar bestuur en veiligheid* (uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties), oktober 2010, aangevuld met cijfers van de Kiesraad (www.verkiezingsuitslagen.nl). Zie figuur 2.9 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 47).

10. De verkiezingsresultaten van de ervaren regeringspartijen zijn gebaseerd op gegevens van de Kiesraad, eigen bewerking. De resultaten van de coalitiepartijen komen uit Andeweg & Thomassen 2011, exacte cijfers met dank ontvangen van Rudy Andeweg (persoonlijke communicatie). De lijn van ervaren regeringspartijen begint vanaf 1963 als ook VVD, net als PvdA en de KVP/ARP/CHU meer dan eens aan de regering heeft deelgenomen. De lijn met D66 begint vanaf 1982, na de tweede regeringsdeelname van D66. Nieuwe partijen worden hier gedefinieerd als partijen die meedoen aan de

verkiezingen zonder bij de eerdere Tweede Kamerverkiezingen een zetel te hebben behaald. Bij de opeenvolgende jaartallen staat vermeld: het percentage van de stemmen die de nieuwe partijen bij de betreffende verkiezingen behaalden; met daarachter de partijen die daadwerkelijk zetels in de nieuwe Tweede Kamer bemachtigen. De cijfers komen van de Kiesraad (www.verkiezingsuitslagen.nl). De fusies tot het CDA (1977), GL (1989), AOV/Unie55+ (1998) en CU (2002) zijn buiten beschouwing gelaten. Zie figuur 2.2 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 40).

11. 'Ik wil u graag een vraag stellen over hoeveel vertrouwen u hebt in bepaalde instituten. Vertelt u mij voor elk van de volgende instituten of u er eerder wel vertrouwen in hebt of er eerder geen vertrouwen in hebt. Het parlement, politieke partijen en de regering' (EB). Zie figuur 2.3 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 41).

12. 'Hoeveel vertrouwen hebt u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?' Bron: COB 2008/1-2016/1. Vermeld zijn percentages scores op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen).

13. 'Ik wil u nu een vraag stellen over het vertrouwen dat u hebt in bepaalde instellingen. Zegt u voor elk van de volgende instellingen of u er eerder wel of geen vertrouwen in hebt. Het parlement.' Voor de vergelijking van landen is gebruik gemaakt van de 'compare groups'-functie in SPSS waardoor respondenten met een dubbele nationaliteit buiten beschouwing zijn gelaten. Zie figuren 2.4 en 2.5 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 42 en 43).

14. 'Ik ga een aantal politieke systemen beschrijven en vragen wat u van elk vindt als een manier om dit land te besturen. Geef aan in hoeverre het volgens u een goede of slechte manier is om dit land te besturen. Een democratisch politiek bestuur hebben' (EVS); 'Democratie kan misschien problemen hebben maar het is beter dan enige andere vorm van regeren'. Opgeteld zijn diegenen die hierop met '(zeer) eens' antwoorden (EVS); 'Hoe belangrijk is het voor u dat u in een land leeft dat democratisch wordt bestuurd' (WVS); 'Hoe belangrijk is het voor u om te wonen in een land dat democratisch wordt bestuurd' (EVS/WVS); 'Geef aan in hoeverre het volgens u een goede of slechte manier is om dit land te besturen. Een sterke leider hebben die zich niet druk hoeft te maken om het parlement en verkiezingen' (EVS); Tot 2011 luidde de stelling 'Wat we nodig hebben, zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben' en vanaf 2011 luidde de stelling 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders' (COB). 'Wat we nodig hebben, zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben' (CV); Vanaf 2012 is de stelling veranderd in 'Het zou goed zijn als het bestuur

van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders' (CV, De cijfers van CV 2014 zijn afkomstig uit SNN 2015 en betreffen gewogen cijfers); 'Er stemmen zoveel mensen bij verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet' (NKO). Zie figuren 1.1 en 1.2 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuren (p. 25 en 26).

15. 'Zou u zeggen dat u, in het algemeen, zeer tevreden, tamelijk tevreden, niet zo tevreden of helemaal niet tevreden bent met de wijze waarop de democratie in [land x] werkt?' Tot 1991 vertegenwoordigt Duitsland alleen West-Duitsland. Voor de vergelijking van landen is gebruik gemaakt van de 'compare groups'-functie in SPSS waardoor respondenten met een dubbele nationaliteit buiten beschouwing zijn gelaten. Zie figuren 1.5 en 1.6 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuren (p. 29 en 30).

16. 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties' (COB); 'Het is een goede zaak dat in de politiek compromissen worden gesloten' (COB); 'Vindt u dat de inspraak van de burgers op het bestuur van gemeente en provincie veel of een beetje groter moet worden' (CV – deze formulering komt uit SSN 2009); 'De burgemeester moet worden gekozen door de inwoners van de gemeente' (CV); 'Over sommige, voor ons land belangrijke beslissingen moet door de kiezer zelf worden gestemd, het zogenaamde referendum' (CV); 'Over sommige voor ons land belangrijke beslissingen moet door de kiezers zelf worden gestemd door middel van een referendum' (NKO); 'De minister-president moet rechtstreeks door de kiezers worden gekozen' (NKO); 'Toekomstige Europese verdragen moeten in de vorm van een referendum aan de kiezers worden voorgelegd' (NKO); 'Eventuele toekomstige uitbreidingen van de Europese Unie moeten in de vorm van een referendum aan de kiezers worden voorgelegd' (NKO). De CV/DansEasy bevat nog gegevens uit 1971 en 1972. In beide jaren was 61 % van de bevolking het eens met de stelling. Zie figuur 1.7 in de Legitimiteitsmonitor 2015 voor de originele figuur (p. 32).

17. Dit is een inschatting die vermoedelijk niet ver naast de werkelijkheid ligt. De laatste LISS-cijfers laten zien dat minder dan 20% zich aanhanger van een bepaalde politieke partij voelt, zonder daar per se lid van te zijn. Slechts weinigen daarvan zullen zich vrij kunnen/willen maken om voor die partij een democratisch ambt te vervullen.

18. Aldus de titel van het invloedrijke traktaat 'Tegen verkiezingen', tevens een pleidooi voor loting als democratisch selectieprincipe (Van Reybrouck, 2013). In de gebruikte databestanden wordt helaas (nog) niet gevraagd naar de legitimiteit van loting in de ogen van burgers.

Bibliografie

- Andeweg, R.B., & Thomassen, J.A. (2011). *Van afspiegelen naar afrekenen: de toekomst van de Nederlandse democratie*. Leiden: Leiden University Press.
- Atlee, T. (2012). *Empowering public wisdom: A practical vision of citizen-led politics*. San Francisco: Evolver Editions.
- Bonger, W.A. (1934). *Problemen der democratie*. Groningen: Noordhoff.
- Brons, C. (2014). *Political discontent in the Netherlands in the first decade of the 21st century*. Tilburg: Tilburg University.
- Cornelissen, L. (2015). Referendum dwingt politici hun standpunt te verwoorden. *de Volkskrant*, 21 december. Geraadpleegd op 23 juni 2016 via <http://www.volkskrant.nl/opinie/referendum-dwingt-politici-hun-standpunt-te-verwoorden~a4211461/>
- Dalton, R. (1999). *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.
- Goodin, R. (2008). *Innovating democracy: Democratic theory and practice after the deliberative turn*. Oxford: Oxford University Press.
- Hay, C. (2007). *Why we hate politics*. Cambridge: Polity Press.
- Hendriks, F. (2012). *Democratie onder druk: over de uitdaging van de stemmingendemocratie*. Amsterdam: Van Gennep.
- Hendriks, F., Ostaaijen, J. J. C. van, & Boogers, M. J. G. J. A. (2011). *Legitimiteitsmonitor democratisch bestuur. Naar een metamonitor van de legitimiteit van het democratisch bestuur in Nederland*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hendriks, F., Krieken, K. van der, Zuydam, S. van, & Roelands, M. (2016). *Bewegende beelden van democratie: Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur 2015*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hertogh, M. (2007). *Legitimiteit betwist: een verkennend literatuuronderzoek naar de ervaren legitimiteit van het Justitieoptreden*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Kranenburg, M. (2016). Oekraïne referendum blijft zeuren. *NRC Handelsblad*, 15 juni.
- McCroskey, J., & Teven, J. (1999). Goodwill: A reexamination of the construct and its measurement. *Communication Monographs*, 66, 90-103.
- Norris, P. (Ed.). (1999). *Critical citizens: Global support for democratic governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Ridder, J. den, & Dekker, P. (2015). *Meer democratie, minder politiek?* Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op 17 december 2015 via <http://www.scp.nl/dsresource?objectid=39066&type=org>.
- Thomassen, J. (2010). *De permanente crisis van de democratie*. Afscheidsrede. Universiteit Twente.

- Tiemeijer, W. L. (2010). 't Is maar wat je democratie noemt. In H. Dijkstra, P. den Hoed, J.W. Holtslag, & S. Schouten (Red.), *Het gezicht van de publieke zaak: openbaar bestuur onder ogen* (pp. 205-240). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tormey, S. (2015). *The end of representative politics*. Cambridge: Polity Press.
- Van Reybrouck, D. (2013). *Tegen verkiezingen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Walle, S. van de, & Bouckaert, G. (2003). Public service performance and trust in government: The problem of causality. *International Journal of Public Administration*, 26(8/9), 891-913.
- Wilders, G. (2015). Laat middels referenda de volkswil spreken. *de Volkskrant*, 5 november. Geraadpleegd op 23 juni 2016 via <http://www.volkskrant.nl/ opinie/laat-middels-referenda-de-volkswil-spreken~a4179194/>
- Zuidervaat, B. (2016). Referendum blijft voor Pechtold een kroonjuweel. *Trouw*, 16 april. Geraadpleegd op 23 juni 2016 via <http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/4283910/2016/04/16/Referendum-blijft-voor-Pechtold-een-kroonjuweel.dhtml>

Het zou zomaar een zootje kunnen worden

Een Q-methodologisch onderzoek naar de ideeën van non-participanten over de relatie tussen representatieve en participatieve democratie op lokaal niveau

Jante Schmidt en Margo Trappenburg

ABSTRACT: It could get messy. A Q-methodological research concerning the ideas of non-participants about the relationship between representative and participative democracy on the local level

New forms of participatory and deliberative democracy gain popularity alongside traditional representative democracy at the local level in the Netherlands. In this article we look at passive citizens defined as citizens who do not participate in any of the new practices. How do they perceive the shift from traditional to new forms of democracy (defined as stakeholder democracy, deliberative polling and associative or 'do' democracy)? We performed a Q-methodological study to find patterns of opinion among passive citizens. We found three patterns. Critical citizens are critical about both traditional representative democracy and new forms of democracy. Loyal citizens support traditional local democracy and do not think the shift to other forms is a change for the better. Distant citizens find that politicians should first and foremost uphold the law and act as referees when citizens disagree. This task has been neglected over the years but this deficiency cannot be remedied by new forms of democracy. All three patterns of opinion are cause for concern for the advocates of more participatory and deliberative democracy. While these new forms may restore faith in politics among active citizens they may simultaneously alienate passive citizens.

Keywords: local democracy, citizens, local government, policy

1. Inleiding

Vernieuwende vormen van lokale democratie, meer zeggenschap voor burgers via burgerinitiatieven, cocreatie en G1000, er lijkt een groot draagvlak voor. Veel on-

derzoek naar nieuwe vormen van democratie gaat over de direct betrokkenen: de actieve burgers en de overheid. Onderzoekers stellen zich bijvoorbeeld de vraag of meer 'participatieve democratie' een ontwikkeling is van onderop (vanuit burgers), vanuit de overheid of allebei tegelijk (Ham & van der Meer, 2015; Hurenkamp, Tonkens, & Duyvendak, 2006). Of ze vragen zich af of de actieve burgers lijken op niet-actieve burgers, dan wel, bijvoorbeeld, hoger opgeleid zijn en meer verdienen (Hurenkamp *et al.*, 2006; Michels, 2011; Michels & de Graaf, 2010; Tonkens & Verhoeven, 2011). Aandacht is er ook voor het effect van al die participatie: heeft participeren invloed op burgers en op welke manier? (Lawless & Pearson, 2012; Michels & de Graaf, 2010; Michels, 2011; Tonkens & Verhoeven, 2011; Wojcieszak, Min Baek, & Delli Carpini, 2010) en wat doen gemeenten met de input van burgers in een G1000 of met stakeholderparticipatie? (Boogaard & Binnema, 2016; Michels, 2012).

In dit artikel kijken we naar non-participanten: burgers die niet meedoen aan vernieuwende vormen van democratie. De focus ligt op drie dominante vernieuwende vormen in Nederland, op gemeentelijk niveau: stakeholderbetrokkenheid, deliberatieve forums en doe-democratie. Met een verdere accentverschuiving naar nieuwe vormen van democratie wordt de vraag wat non-participanten denken en willen steeds belangrijker. Uit ander onderzoek is gebleken dat niet-actieve burgers op belangrijke punten van actieve burgers verschillen. Actieve burgers representeren niet per definitie non-participanten. De volgende vraag staat in dit artikel centraal: hoe denken non-participanten over nieuwe vormen van democratie op lokaal niveau en hoe zien zij de relatie tussen representatieve democratie en nieuwe vormen van democratie? De opvattingen van non-participanten over lokale democratie hebben implicaties voor de vraag of en hoe nieuwe vormen van democratie verder moeten worden vormgegeven. Als non-participanten nieuwe vormen van democratie ervaren als een uitholling van de traditionele lokale democratie, is dat een reden om stappen in de richting van meer vernieuwende democratie te heroverwegen. Als zij de nieuwe vormen van democratie zien als veelbelovende initiatieven waar zij niet actief aan mee willen doen maar waar ze wel achter staan, dan is dat een steun in de rug voor de vernieuwers. Als zij het ene initiatief positiever beoordelen dan het andere, dan ligt het voor de hand om te kijken naar de argumenten die zij daarvoor hebben.

Omdat dit onderzoek kijkt naar een recente ontwikkeling, is gekozen voor exploratief kwalitatief onderzoek met behulp van Q-methodologie.¹ Met deze methode worden er profielen van manieren van denken over een bepaald onderwerp onderscheiden. Zo biedt de aanpak de mogelijkheid om standpunten en meningen van respondenten op een systematischer wijze te bestuderen dan met gewone kwalitatieve interviews (cf. Brown, 1980, 1996; Exel & de Graaf, 2005; Scholten & Trappenburg, 2013, 2014). In paragraaf 3 wordt de Q-methode uitgelegd. Daaraan voorafgaand typeren we in paragraaf 2 de nieuwe varianten van democratie in

democratie-theoretische termen en bespreken we eerder onderzoek over actieve en niet-actieve burgers. In paragraaf 4 beschrijven we de resultaten van het onderzoek. We eindigen met conclusies en een reflectie op de beperkingen van de Q-methode.

2. Nieuwe vormen van democratie

Veel burgers en politici menen dat de representatieve politiek niet langer volstaat en aangevuld moet worden met andere, meer directe vormen van democratie. Meer burgerbetrokkenheid zou een antwoord moeten zijn op de toenemende kloof tussen overheid en burgers (Beus, 2006; Elchardus, 2002; Michels, 2007). Dalton en Welzer (2014) herlazen het klassieke boek *The Civic Culture* van Almond en Verba uit 1963. Almond en Verba vonden destijds dat sommige burgers 'subjects' zijn en andere 'participants'. *Subjects* laten de politiek graag over aan gekozen politici en gehoorzamen loyaal aan de door hen bedachte regels. *Participants* tonen actieve – en vaak ook meer kritische – betrokkenheid bij de politiek. Dalton en Welzel concluderen in 2014 dat de *subject*-burger zijn langste tijd gehad heeft. De toekomst is aan assertieve, kritische, betrokken burgers.

In lijn met de internationale trend (zie bv. Dean, 2014; Wojcieszak, Min Baek, & Delli Carpini, 2010; Font & Galais, 2011; Bengtsson & Mattila, 2009) omarmt de Nederlandse overheid de participatieve democratie, onder andere weerspiegeld in de Agenda Lokale Democratie 2015: "De lokale democratie kan krachtiger worden indien de combinatie van representatieve en participatieve elementen (vb. budgetmonitoring, buurtrechten, G1000-bijeenkomsten) bewuster en gericht dan nu wordt ingezet. Ze kunnen in elkaars verlengde liggen en elkaar goed aanvullen" (p. 3). Zowel politiek rechts als links verwelkomt participatieve democratie; het past bij het liberale idee van een kleine overheid, maar ook bij het linkse ideaal van zeggenschap van onderop. Bovendien sluit participatieve democratie aan bij de noodzaak om overheidskosten te beperken door burgers een grotere rol te geven in zorg voor het openbaar leven en elkaar (Marinetti, 2003, p. 107; Michels, 2007, p. 329; Newman & Tonkens, 2011; Papadopoulos & Warin, 2007, p. 448). Volgens Clarke (2010) zijn de hoge verwachtingen van 'gewone burgers' in de huidige democratie te verklaren vanuit het uitgangspunt dat zij buiten de politiek staan en geen gevestigde autoriteit of erkend expert zijn. Anders dan politici houden gewone burgers zich bezig met 'everyday issues' en zijn zij niet besmet met de corruptie en het cynisme van de bestaande politiek (p. 640). Het idee is dat burgers bijdragen door een ander (leken)perspectief te bieden (p. 643).

In zijn klassieke werk *Models of Democracy* (2006) constateert democratie-theoreticus Held dat nieuwe vormen van democratie vaak lijken op eerder bedachte

klassieke modellen. Dat is ook het geval met de drie richtingen die we in Nederland zien ontstaan. De eerste vorm is die van *stakeholderbetrokkenheid*: voordat de overheid een besluit neemt, raadpleegt ze relevante partijen zoals bewoners, eigenaren, ondernemers en belangengroepen. Stakeholderbetrokkenheid relateert aan moderne bestuurskundige concepten als interactieve besluitvorming en co-creatie (Geurtz & van de Wijdeven, 2010, p. 533; Eijk & Steen, 2016) maar is ook een variant van het directe-democratiemodel van Pateman (1970) en McPherson (Held, 2006, hoofdstuk 7). De tweede richting is die van de *deliberatie*: burgers organiseren zelf of de overheid nodigt burgers uit voor een uitgebreid debat over actuele politieke kwesties in een deliberatief forum. Bij stakeholderbetrokkenheid zoekt de overheid samenwerking en draagvlak; bij deliberatieve fora wordt ingezet op ideeën en argumenten die ontstaan in en door gezamenlijk debat (Gutmann & Thompson, 1998; Held, 2006, hoofdstuk 9). Een deliberatief forum bestaat uit willekeurig gelote burgers, een element dat de deliberatieve democratie gemeen heeft met het klassieke Atheense model van directe democratie (Van Reybrouck, 2013). In verschillende gemeenten worden er G1000'en georganiseerd, geïnspireerd op de ideeën van Van Reybrouck (2013). Aldus ontstaat wat in de literatuur wordt aangeduid als een *mini-public* (Fung, 2004; Smith, 2009) of *deliberative polling* (Fishkin, 1991, 1995). De willekeurige selectie van participanten zou moeten leiden tot een diversiteit van ideeën en argumenten (cf. ook Michels, 2012).

De derde richting verschilt van de eerste twee omdat deze, idealiter, geheel 'van onderop' komt. In de Nota Doe-democratie 2013 pleit de overheid voor "burgers die rechtstreeks – zonder tussenkomst van een overheid – oplossingen voor maatschappelijke kwesties tot stand brengen". "Wat mensen in eigen kring tot stand brengen om maatschappelijke kwesties op te lossen, hoeft niet via de omweg van een volksvertegenwoordiging te geschieden" (p. 12), volgens de Nota. *Doe-democratie* is een democratie waarbij burgers lokale vraagstukken in eigen hand nemen en zelf publieke voorzieningen vormgeven. Dat idee past bij een specifieke traditie in het denken over democratie: *associatieve democratie*, geworteld in het werk van de Tocqueville. In een associatieve democratie "the organisation of social affairs should as far as possible be transferred from the state to voluntary and democratically self-governing associations" (Hirst, 1994, p. 31). Adviesrapporten die voorafgingen aan de Nota Doe-democratie baanden de weg voor deze kleiner wordende rol van de representatieve democratie (Hajer, 2011; ROB, 2012; WRR, 2012). Politici en bestuurders moeten leren loslaten, wat wordt beschreven als een "oefening in nederigheid" (ROB, 2012, p. 70). Politici moeten "daadwerkelijk ruimte geven aan particulier initiatief in plaats van sterk te hechten aan formele macht en het politieke primaat" (p. 10).

De doe-democratie krijgt vorm op allerlei terreinen: burgers nemen initiatieven om braakliggende terreintjes om te toveren tot buurtmoestuin en in krimp gemeenten nemen burgers publieke voorzieningen over die dreigen te verdwijnen

(de buurtbus, het buurthuis of het plaatselijke zwembad). De overheid verwacht ook veel van doe-democratische initiatieven op het terrein van de zorg, waarvan grote delen sinds 2015 zijn gedecentraliseerd naar de gemeenten. Burgers kunnen dagbesteding organiseren voor kwetsbare bejaarde medeburgers of een kleinschalige woonvorm voor jongvolwassenen met verstandelijke beperkingen vormgeven (Bokhorst, Edelenbos, Koppenjan, & Oude Vrielink, 2015). Het participeren van burgers in het starten dan wel overeind houden van publieke voorzieningen lijkt in Nederland vorm te krijgen in een continuüm dat loopt van ‘geheel vanuit burgers’ (zuiver van onderop) naar ‘quasi vanuit burgers’ (de gemeente stopt met een bepaalde voorziening in de hoop dat burgers in dat gat zullen springen, wat vervolgens ook gebeurt) naar gedwongen participatie (werkloze burgers worden ingezet om publieke voorzieningen in stand te houden als tegenprestatie voor hun bijstandsuitkering). Theoretisch is het vreemd om dan nog te spreken over associatieve democratie, maar in de Nederlandse empirie lopen die vormen – doe-democratie; participatiedemocratie – vloeiend in elkaar over. Om deze reden zijn al die verschijningsvormen voorgelegd aan de respondenten.

2.1. *Actieve en niet-actieve burgers*

Eerder onderzoek laat zien dat actieve burgers hoger opgeleid en ouder zijn dan non-participanten. Minderheden zijn ondergerepresenteerd (Hurenkamp, Tonkens, & Duyvendak, 2006; Michels, 2011; Michels & de Graaf, 2010; Tonkens & Verhoeven, 2011). Hoger opgeleiden en de meer welgestelden participeren meer op alle politieke vlakken dan lager opgeleiden (Skocpol, 2002, 2004; Walzer, 2004). Stakeholdersbetrokkenheid en deliberatie vereisen de vaardigheid om een heldere mening en argumenten te formuleren, iets dat hoger opgeleiden beter aangaat (Bovens & Wille, 2010; Fung, 2004). In de woorden van Papadopoulos en Warin: “deliberation might be inescapably elitist” (2007, p. 451), ook al kan iedereen in principe meedoen. De stemmen die worden gehoord, zijn meestal van ervaren zogenoemde “professional citizens” (Michels & de Graaf, 2010, p. 487).

Voor veel varianten van de doe-democratie (associatieve democratie) geldt mogelijk hetzelfde. Burgerinitiatieven zijn ingebed in een institutionele context (Wilde, Hurenkamp, & Tonkens, 2014; Szreter, 2002). Initiatiefnemers hebben op enig moment behoefte aan informatie, kennis, advies, vergunningen of subsidie (Hibbitt, Jones, & Richard, 2001; Hurenkamp, Tonkens, & Duyvendak, 2006; Maloney, Smith, & Stoker, 2000; Sampson, McAdam, MacIndoe, & Weffer-Elizondo, 2005). Burgers die het beste in staat zijn van deze institutionele context gebruik te maken, zijn sociale entrepreneurs; “transformational leaders” die ondernemerschap combineren met een visie voor de buurt (Purdue, 2001), of pseudoprofessionals die zich vrijwillig inzetten (Ham & van der Meer, 2015, p. 132).

Onderzoek naar non-participanten houdt zich vooral bezig met de vraag waarom burgers niet participeren. Diduck en Sinclair (2012) vonden in de literatuur vijf redenen voor non-participatie; een gebrek aan informatie, mogelijkheden voor participatie, middelen, impact op de uiteindelijke besluitvorming en motivatie, interesse en tijd (zie ook: Jones, 2003; Dawson, 2012; Offe, 2013; Trimble, de Araujo, & Seixas, 2014). Volgens de Amerikaanse onderzoekers Hibbing en Theiss-Morse (2002) denken academici die zich met democratie bezighouden vaak dat burgers ontevreden zijn over gekozen politici en in plaats daarvan meer participatieve democratie willen. Veel Nederlandse politici en beleidsmakers lijken die overtuiging te delen. Hibbing en Theiss-Morse betogen dat veel Amerikaanse burgers een hekel hebben aan politiek, omdat zij menen dat de overheid niet het publiek belang voorop heeft staan maar zich laat leiden door specifieke belangen van specifieke groepen. Zij participeren alleen, omdat het alternatief nog erger is; burgers vertrouwen de overheid niet maar hun medeburgers nog minder. Zij willen niet dat een groep medeburgers, waartoe zijzelf niet horen, beleid kan dicteren. Ze zouden een voorkeur hebben voor *stealth democracy*, besluitvorming door professionele bestuurders op een zo goed mogelijke en onpartijdige manier, waarbij burgers 'aan de noodrem kunnen trekken' (bijvoorbeeld via een referendum) als de politiek te eenzijdig of partijdig optreedt. In een latere studie vonden Neblo, Esterling, Kennedy, Lazer en Sokhey (2010) geen bevestiging van het *stealth democracy*-patroon. Neblo *et al.* (2010) vroegen zich af of burgers meer zouden gaan participeren als de politiek aantrekkelijker zou zijn, dan wel dat zij – zoals Hibbing en Theiss-Morse meenden – juist minder zouden participeren als alles naar wens functioneerde en alleen zouden willen ingrijpen als de politiek ontspoot. De onderzoekers vonden meer steun voor de eerste hypothese. Coffé en Michels (2014) deden onderzoek naar preferenties voor vormen van democratie in Nederland. Zij vonden dat in Nederland lager opgeleide burgers vaker een voorkeur hebben voor *stealth democracy* (o.a. geoperationaliseerd als besluitvorming door onafhankelijke deskundigen of zakenlieden) en directe democratie vergeleken met hoger opgeleide burgers (p. 8).

In het WRR-rapport *Vertrouwen in burgers* (2012) signaleert de raad dat er in de afgelopen jaren diverse typologieën zijn gemaakt om burgers in te delen in groepen op basis van hun burgerschapsoriëntatie. De raad maakte een synthese van eerdere typologieën en kwam uit op een vierdeling. De “verantwoordelijke burgers” (30-35% van de bevolking) doen actief mee, zijn betrokken en volgen de politiek. De “volgzame burgers” (ongeveer 15%) zijn eveneens positief en betrokken, maar doen veel minder vaak mee; zij hebben een groot vertrouwen in politici en zijn sterker geneigd politiek aan hen over te laten. “Pragmatische burgers” (25-30%) hebben niet veel vertrouwen in de traditionele politiek maar zijn wel – als het hen uitkomt – bereid mee te doen aan een meer informele politiek. “Kritische burgers” (30-35%) ten slotte zijn over het algemeen ontevreden en hebben een non-coöperatieve wij-tegen-zij grondhouding. Zij zijn wel te porren tot participatie als het gaat om een tegenbeweging.

In het WRR-onderzoek stond de vraag centraal of en hoe niet-participerende burgers alsnog kunnen worden verleid om mee te doen. In onze studie gaat het om de vraag hoe niet-participerende burgers denken over de drie bovenbeschreven vormen van participatieve democratie – stakeholdersbetrokkenheid, deliberatie en associatieve-/doe-democratie – en hoe zij aankijken tegen de verhouding tussen die nieuwe vormen van democratie en de klassieke representatieve democratie op lokaal niveau.

3. Methode

Dit onderzoek is gebaseerd op interviews met 25 non-participanten aan de hand van stellingen. Doorgaans zijn ongeveer 40 stellingen voldoende voor een Q-methodologische studie (Watts & Stenner, 2012, p. 61); voor dit onderzoek zijn 37 stellingen gebruikt. De stellingen zijn genummerd. Er is om te beginnen een uitgebreid overzicht gemaakt van de bestaande opvattingen over het onderwerp gebaseerd op academische literatuur, beleidsdocumenten, observaties van G1000'en en doe-democratiebijeenkomsten en gesprekken met participerende burgers. Vervolgens selecteerde het onderzoeksteam (bestaande uit de twee auteurs en drie andere onderzoekers) de uiteindelijke set stellingen op basis van de centrale thema's uit de theorie: stakeholdersbetrokkenheid, deliberatieve forums en doe-democratie. Die werden aangevuld met stellingen over de representatieve democratie (stemmen, besluitvorming door de gemeenteraad).² De stellingen moesten begrijpelijk zijn voor alle respondenten; dat is gecheckt in een aantal pilotinterviews. Het gaat om een groep die zich eigenlijk niet bezighoudt met lokale democratie; om hen toch te laten nadenken over dat onderwerp, zijn de stellingen enigszins provocatief geformuleerd (Watts & Stenner, 2012, p. 65).

Zoals gebruikelijk bij Q-methodologie zijn de respondenten voor dit onderzoek gericht geselecteerd (Brown, 1980). Het is niet mogelijk om op basis van een Q-sort uitspraken te doen over hoe vaak iets voorkomt in de populatie of hoe het relateert aan bepaalde karakteristieken. Q-methodologie laat zien welke onderscheidende manieren van denken er zijn over een onderwerp. Het is daarom wel cruciaal dat de selectie respondenten een verscheidenheid aan patronen in opvattingen over het onderwerp omvat, daarom is er gestreefd naar diversiteit op relevante kenmerken (Scholten & Trappenburg, 2013, p. 24). In dit onderzoek zijn deze karakteristieken: geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, politieke voorkeur en woonplaats (stedelijk vs. landelijk).³ Voor de gerichte selectie van respondenten is gebruik gemaakt van de brede netwerken van de betrokken onderzoekers (geen directe bekenden, maar kennissen van bekenden). De onderzoekers gingen van tevoren na of de beoogde respondent tot de populatie behoorde. Eén respondent bleek tijdens het interview toch enigszins te participeren. Dat interview is daarom niet meegenomen in de analyse.

Respondenten is gevraagd om de stellingen te ordenen op een 'speelbord' in de vorm van een quasi-normaal distributie. Die loopt van 'sterk mee oneens' (-3) tot 'sterk mee eens' (+3). Terwijl respondenten dat doen, lichten zij hun keuzes toe en vraagt de interviewer door. De interviews zijn opgenomen en getranscribeerd. Met het statistische softwareprogramma PQMethod (Schmolck, 2002) is er een Principale Componenten Analyse (PCA) met varimaxrotatie uitgevoerd. De componenten die uit een dergelijke analyse volgen, beschrijven terugkerende patronen in de antwoorden van de respondenten. De uitkomsten van de PCA zijn vergeleken met de interviewdata om na te gaan of de respondenten die laden op een component, een vergelijkbare argumentatie gebruiken. De analyse heeft geleid tot het onderscheiden van drie componenten.⁴ Voor de interpretatie is gekeken naar opvallende verschillen in scores op stellingen tussen de componenten en naar onderscheidende stellingen per component. Een onderscheidende stelling is een stelling waarbij de respondenten die laden op een component binnen de studie, significant anders scoren dan de respondenten die op de andere componenten laden.⁵

In het volgende resultaatdeel worden de uitkomsten van de PCA gegeven; Tabel 1 vormt hiervan een overzicht. Eerst worden de stellingen geschetst waarover bij respondenten weinig verschil van mening bestaat. Daarna worden drie patronen in opvattingen over de relatie tussen de representatieve en participatieve democratie gegeven. Zoals gangbaar is in de Q-methodologie, worden die 'profielen' genoemd naar hun meest opvallende kenmerken. Steeds refereert het eerstgenoemde cijfer tussen haakjes aan de stelling in Tabel 1, en gaat het bij het tweede cijfer om de gemiddelde antwoordscore van respondenten met een bepaald profiel op de betreffende stelling. Dus: (25; -2) voor respondenten met het profiel van de kritische burger betekent: respondenten met dat profiel zijn het oneens met stelling 25 in Tabel 1.

4. Drie soorten non-participanten

Over een aantal stellingen zijn respondenten het grotendeels eens; die worden door het programma PQ-method als 'onderscheidend overeenkomstig' aangemerkt. Die zogenoemde *consensus statements* zijn in Tabel 1 cursief gedrukt.

Respondenten staan neutraal ten opzichte van de stelling 'Wethouder word je eerder door je politieke vrienden dan door wat je kan' (8; 0). Mensen zeggen hier geen beeld van te hebben of geven aan dat dit allebei waarschijnlijk wel een rol zal spelen. Niet-participerende respondenten zijn zelf meestal nog nooit op een inspraakavond geweest, maar zij verwachten dat altijd dezelfde mensen daar aan het woord zijn (14; +1). Men vindt het niet verkeerd dat de gemeente luistert naar mensen die toevallig naar een inspraakavond gaan (12; -1). Er moet juist geluisterd

worden naar mensen die de moeite hebben genomen daarnaartoe te gaan, zolang de gemeente niet alleen maar naar die mensen luistert.

Respondenten zijn meer uitgesproken wanneer het henzelf of hun omgeving betreft. Volgens de respondenten zijn het altijd dezelfde bewoners die iets voor de buurt doen (15; +2). Dat is iets dat mensen in hun omgeving zien; sommigen vinden dat jammer, anderen vinden het niet meer dan normaal. Met de stelling 'Ik heb geen tijd om naar inspraakavonden van de gemeente te gaan' is men het gedeeltelijk eens (11; +1). Het gaat niet alleen om geen tijd, ook om geen zin.

Ten slotte is de volledige groep respondenten het sterk oneens met de stelling 'Bewoners van een stad moeten zelf zorgen voor oudere en zieke mensen in hun wijk' (30; -3). Dat is een onrealistisch idee en de gemeente moet hier de verantwoordelijkheid voor houden.

TABEL 1. Uitkomsten Principale Componenten Analyse - overzicht scores op stellingen per component.

	C1	C2	C3
1. Iedereen hoort te gaan stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen.	+1**	+3**	-2**
2. Als je niet stemt bij de gemeenteraadsverkiezingen, moet je later ook niet zeuren over beslissingen van de gemeente.	-1**	+3	+3
3. Ik heb vertrouwen in de meeste gemeenteraadsleden.	-1	+1**	-1
4. Ik heb een hekel aan gemeentepolitiek.	0*	-2	-1
5. Politici zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening.	0**	-1**	+3**
6. Tegen beter weten in beloven gemeentepolitici meer dan ze kunnen waarmaken.	+2	+1	+3
7. Wethouders zijn vooral op hun eigen belang uit.	0	-3**	0
8. <i>Wethouder word je eerder door je politieke vrienden dan door wat je kan.</i>	0	0	0
9. Ik laat de gemeentepolitiek graag over aan gemeenteraadsleden.	+1	+3**	0
10. Gemeenteraadsleden hebben meer verstand van politieke vragen dan gewone mensen zoals ik.	0	+2**	0
11. <i>Ik heb geen tijd om naar inspraakavonden van de gemeente te gaan.</i>	+1	0	+1
12. <i>Het is verkeerd dat de gemeente luistert naar mensen die toevallig naar een inspraakavond gaan.</i>	-1	-1	-1
13. Politici luisteren alleen naar mensen met een grote mond.	0	-3**	0
14. <i>Het zijn altijd dezelfde mensen die aan het woord zijn op inspraakavonden.</i>	+1	+1	0
15. <i>Het zijn altijd dezelfde bewoners die iets voor de buurt doen.</i>	+2	+1	+1
16. De gemeenteraad moet veel meer aan bewoners vragen wat zij ergens van vinden.	+3*	0**	+2
17. Als ik persoonlijk zou worden uitgenodigd voor een inspraakavond van de gemeente zou ik waarschijnlijk wel gaan.	+3**	0	0*
18. Als de gemeenteraad in een wijk een parkeergarage wil bouwen, moet dat gebeuren, ook al zijn de bewoners van die wijk het daar niet mee eens.	-1	-1	-2
19. Als de gemeenteraad in een wijk een opvang voor daklozen wil bouwen, mag dat alleen als de bewoners van die wijk het daarmee eens zijn.	-1	-1	+1**
20. Ik voel mij meer betrokken bij mijn buurt dan bij de gemeente als geheel.	0	0	+2*
21. Als bewoners een buurthuis oprichten in de wijk en andere bewoners vinden dit vervelend, dan moet de gemeente dit buurthuis sluiten.	-3	-2	+1**

22. Als bewoners een buurtfeest organiseren, moeten andere bewoners hier niet over gaan klagen.	+2	+2	-1**
23. Bewoners gaan alleen iets doen voor de buurt als ze er zelf iets aan hebben.	+2**	0	-1
24. Het organiseren van een ontmoetingscentrum voor ouderen kan je niet aan bewoners overlaten; als mensen er geen zin meer in hebben, stoppen ze ermee en valt de voorziening dus ook ineens weg.	+1	+1	-1**
25. Sommige gemeenteraden benaderen honderd willekeurige mensen in de gemeente (aangewezen door loting) om die te laten mee beslissen over het milieubeleid. Dat vind ik heel goed.	-2**	+1	+1
26. Sommige gemeenteraden benaderen honderd willekeurige mensen in de gemeente (aangewezen door loting) om die te laten mee beslissen over zorgvoorzieningen voor hulpbehoevenden. Dat vind ik heel goed.	-3**	0	+1
27. Buurthuizen kunnen goed worden beheerd door bewoners; daar is de gemeente niet voor nodig.	+1*	0	-1
28. Stadsparken kunnen goed worden onderhouden door bewoners; dat bespaart de gemeente geld.	-2	-1*	-3
29. Bewoners in een flat moeten zelf zorgen dat de gemeenschappelijke ruimten – trap, portiek – schoon en netjes blijven.	+1	+1	0**
30. Bewoners van een stad moeten zelf zorgen voor oudere en zieke mensen in hun wijk.	-3	-3	-3
31. Ik heb geen tijd om op oudere buurtbewoners te letten; ik vind dat de gemeente dit moet doen.	0	-1**	0
32. Het is goed dat uitkeringsgerechtigden straten vegen en plantsoenen bijhouden, als tegenprestatie voor hun uitkering.	-2**	+2	+2
33. De gemeente moet bewoners helpen door allerlei voorschriften over bijvoorbeeld geluidsoverlast of brandveiligheid te schrappen, zodat bewoners hun gang kunnen gaan.	-1	-2	-3**
34. Ik heb een hekel aan vrijwilligerswerk.	-2	-2	-2
35. Ik zou het vervelend vinden als vrijwilligers mijn boodschappen gaan doen als ik zorg nodig heb.	-1	-1	-2
36. Als zorgbehoevende mensen liever zorg willen van betaalde krachten dan van familie en buren, dan moet de gemeente dit regelen; ook al kost het meer en ook al wil de gemeenteraad liever bezuinigen op zorg.	+3**	+2	+2
37. Wat bewoners zelf willen, is belangrijker dan wat de gemeenteraad wil.	0	0*	+1

* p<0,05 ** p<0,01

4.1. De kritische burger

Zeven respondenten hebben het profiel van de kritische burger. Deze groep vindt dat iedereen hoort te gaan stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen (1; +1). Zij zijn echter als enige groep van mening dat wanneer je niet stemt, je nog altijd mag zeuren (2; -1). Het is beter om te stemmen, maar zeuren is een recht dat je niet verliest zodra je dat niet doet, zoals Gino verwoordt:

“Ik vind dat je altijd mag zeuren over beslissingen van de gemeente. Ik vind dat je wel meer recht hebt om iets te zeggen als je wel gestemd hebt, maar ook als je niet gestemd hebt, kunnen sommige beslissingen gewoon *ridiculous* zijn en je hebt het recht om daar wat van te zeggen.”

Respondenten met dit profiel vinden dat je als bewoner kritisch mag blijven. "Kan zijn dat je niet hebt gestemd, maar je hebt toch je eigen mening en je bent een bewoner", stelt Farah.

Een kritische houding kenmerkt deze groep ook op andere vlakken. Er is interesse in verschillende vormen van stakeholdersbetrokkenheid. Als zij persoonlijk zouden worden uitgenodigd voor een inspraakavond, zouden mensen met dit profiel waarschijnlijk wel gaan (17; +3). Zij gaan ervan uit dat het dan zal gaan over iets dat hen betreft. Anna vertelt:

"Het feit dat ik persoonlijk uitgenodigd word, is waarschijnlijk omdat er dan iets besproken wordt waar ik dicht bij betrokken ben en waar ik iets over zou moeten vinden of dat het me aangaat. Dus dan zou ik zeer waarschijnlijk zeker wel gaan."

Bovendien vindt de kritische burger dat de gemeenteraad veel meer aan bewoners moet vragen wat zij ergens van vinden (16; +3). Dat betekent echter niet dat wat bewoners willen, altijd belangrijker is dan wat de gemeenteraad wil (37; 0). Marja legt uit:

"Ik vind dat belangrijker, dat ze het gewoon vragen, dan dat het altijd belangrijker is wat bewoners willen. Want wat bewoners zelf willen, je hebt ook mensen waarvan ik denk, nou ja oké."

Mensen met dit profiel vinden overleg tussen burger en lokale overheid belangrijk, maar zien een centrale rol voor de representatieve democratie als uiteindelijke besluitvormer. "Je moet toch een beetje leiding hebben. Je kunt wel heel veel willen, maar niet alles kan en er moeten ook mensen zijn die beslissen", vertelt Annet. Zo mag de gemeenteraad niet zonder meer een parkeergarage bouwen als bewoners het daar niet mee eens zijn. Maar de gemeenteraad mag zich ook niet per definitie laten tegenhouden door bewoners wanneer ze een daklozenopvang willen bouwen (18; -1, 19; -1). Over de daklozenopvang zegt Thea: "Nee, iedereen moet een woonplek hebben. Dan kan de gemeente niets meer, wordt die gehandicapt."

De gemeente is er dus niet voor niets, maar burgers kunnen ook wel wat. Mensen met dit profiel zijn het een beetje eens met de stelling 'Buurthuizen kunnen goed worden beheerd door bewoners; daar is de gemeente niet voor nodig' (27; +1). Zij zijn, vergeleken met de andere twee profielen, het meest uitgesproken over dat er voor dit soort initiatieven ruimte moet zijn. Als bewoners een buurthuis oprichten en andere bewoners vinden dat vervelend, dan moet de gemeente dat buurthuis niet sluiten (21; -3). Dat betekent niet dat de gemeente geheel haar handen er vanaf moet trekken. De gemeente kan subsidies geven en "ik denk wel dat bewoners

die kunnen beheren, maar uiteindelijk moet er altijd wel iemand zijn die het aanspreekpunt is van de gemeente en die zegt tot zover en niet verder. Dat moet wel van de gemeente uit komen”, zegt Marja. De groep is kritisch over de meer dwingende kant van de doe-democratie, waarbij de overheid taken afstoot om die te laten uitvoeren door uitkeringsgerechtigde burgers als tegenprestatie (32; -2) dan wel door familie en burens van zorgbehoevende burgers (36; +3). Thea reflecteert vanuit haar eigen situatie: “Ik wil liever zorg van betaalde krachten dan familie. Ik kan niet makkelijk wat aannemen.” Marja vertelt:

“Ik zie het zelf met mijn moeder. We moeten allemaal werken om geld te verdienen, waardoor we niet elke keer naar Ede kunnen rijden om mijn moeder te verzorgen. Dat gaat niet. Ik moet mijn geld hebben. Ik kan niet tegen mijn werk zeggen: ‘ik kom niet, want ik moet mijn moeder verzorgen’, dan zegt mijn werk ‘doei’. Dan moet ik uiteindelijk toch een uitkering gaan uitvragen. Dus uiteindelijk komt het weer terug. Dus zeer eens.”

Met betrekking tot politici heeft deze groep een vrij – en vergeleken met de andere twee profielen de meest – neutrale houding (3; -1, 4; 0, 5; 0, 6; 2, 7; 0, 9; 1, 10; 0, 13; 0).

De groep kritische burgers staat negatief ten opzichte van beslissingen door een groep medeburgers die aangewezen zijn via loting, of het nu gaat om milieubeleid of om zorgvoorzieningen (25; -2, 26; -3). Je kan beslissingen beter aan mensen overlaten die er verstand van hebben, denkt Farah. Ingelote burgers “weten niet van alles iets af – van budget bijvoorbeeld. Weten niet wat prioriteit is. Burgers denken vooral aan eigen belangen en wensen.” Bovendien kan het willekeurige karakter van de loting ertoe leiden dat een groep met een bepaalde mening de overhand krijgt. Gino vertelt:

“Het is superdemocratisch. Maar ik kan ook random mensen vragen wat ze vinden van Zwarte Piet en dan zeggen ze allemaal dingen die me niet aanstaan. Dus dat vind ik niet heel goed. Ik zou ook niet zeggen dat je alleen specialisten moet inschakelen, dat is ook niet goed. Maar willekeurig is, denk ik, niet *the way to go*.”

Kritische burgers hebben een kritische grondhouding tegenover de overheid, maar hebben ook hun bedenkingen bij de kennis en het specialistische inzicht van medeburgers. Ze zetten vraagtekens bij de tijd en de motivatie van zichzelf en hun medeburgers als het gaat om initiatieven onder de vlag van de doe-democratie.

4.2. *De loyale burger*

Negen respondenten hebben het profiel van de loyale burger. Deze groep is er sterk van overtuigd dat iedereen hoort te gaan stemmen (1; +3), anders moet je ook niet zeuren (2; +3). Stemmen is "een morele plicht", volgens Frits. Drie respondenten vinden het een goed idee als stemmen ook weer een formele plicht wordt. Vera:

"Ik vind eigenlijk dat je het verplicht moet stellen. Iedereen woont in dit land en iedereen kneutert over van alles en nog wat, dus dan vind ik dat je wel je mening moet geven."

Loyale burgers zijn, vergeleken met de andere twee profielen, opmerkelijk positief over de representatieve politiek. Ze hebben vertrouwen in de meeste gemeenteraadsleden (3; +1) en zijn het oneens met de stelling 'Politici zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening' (5; -1). Zij zijn het absoluut niet eens met de stelling 'Wethouders zijn vooral op hun eigen belang uit' (7; -3). "Ja, dat wordt gezegd, maar dat geloof ik niet. Ze doen het ook voor ons, en niet iedereen is geknipt om dat werk te doen", vertelt Pieter. Respondenten geloven niet dat politici alleen maar luisteren naar mensen met een grote mond (13; -3). Het kan wel helpen als je een grote mond hebt, maar "ze luisteren ook naar mensen die er verstand van hebben", zegt Huibert. Mensen met dit profiel gaan ervan uit dat gemeenteraadsleden meer verstand hebben van politieke vragen dan gewone mensen zoals zichzelf (10; +2). "Ik heb geen verstand van politieke zaken. Zij wel, denk ik", zegt Jayden. "Ik denk wel dat ze meer verstand hebben van hun vak. Het is hun vak. Ik heb ook meer verstand van mijn vak dan Jan met de Pet", geeft Yara aan. Daarom laat men de gemeentepolitiek graag over aan gemeenteraadsleden (9; +3). Vera: "Daar ben ik het ook mee eens, want daar heb ik geen verstand van, tenminste niet veel." "Daar zitten ze voor", zegt Pieter.

De groep is neutraal over de stelling 'De gemeenteraad moet veel meer aan bewoners vragen wat zij ergens van vinden' (16; 0). "De gemeente vraagt genoeg aan bewoners. Ik heb het druk. Ik wil niet dat ze meer gaan vragen. Zoals ze nu vragen? is goed genoeg... met stem en zo", zegt Jayden. Yara:

"Er zit ook een soort van professionaliteit in de gemeenteraad. Ik ga ook niet elke dag aan iedereen vragen: 'hoe vind je dat ik het doe?' (...) Ik heb schijnbaar wel vertrouwen in de overheid."

Een aantal respondenten geeft aan dat er dan waarschijnlijk weinig van de grond komt. Sietze:

“Dat komt de besluitvorming niet ten goede. Want iedereen heeft een eigen mening. De Raad moet zelf zoveel inzicht hebben dat ze een besluit nemen dat genoeg achterban heeft. Moeten geen foute beslissingen nemen waar ze op afgerekend kunnen worden. Als je de deuren langsgaat, komt het zeker niet goed.

Ook tegenover de stelling ‘Wat bewoners zelf willen, is belangrijker dan wat de gemeenteraad wil’ (37: 0*) staat de groep neutraal. Net zoals de mensen met het kritische profiel vindt deze groep dat de gemeenteraad niet zomaar een parkeer-garage mag bouwen als bewoners het hier niet mee eens zijn, maar de gemeente kan zich ook niet altijd laten tegenhouden door bewoners in de bouw van een daklozenopvang (18; -1, 19; -1). Frits:

“Het is niet zo dat de gemeente een soort stalinistisch (...) iets op kan leggen van ‘dat moet dan maar zo!’ Maar ik kan het me ook voorstellen als de gemeente op gemeenteniveau het nodig vindt dat er iets komt. Dan moet de individuele burger dat niet zomaar kunnen blokkeren.

I: En als het om een groep burgers gaat?

Dan alsnog.”

Vanwege een tamelijk positieve houding ten opzichte van de representatieve politiek en een voorkeur om de politiek aan politici te laten, lijkt de loyale burger niet geïnteresseerd in stakeholdersbetrokkenheid. Met betrekking tot deliberatieve initiatieven met loting is de groep minder negatief dan de kritische burger (25; +1, 26, 0).

Ten opzichte van de doe-democratie staat deze groep eveneens vrij neutraal: ‘Buurthuizen kunnen goed worden beheerd door bewoners; daar is de gemeente niet voor nodig’ (27; 0). Wanneer het kan, is het goed, maar de gemeente moet het niet loslaten. Frits:

“Als het kan, dan kan het (...) Als het goed gaat, gaat het goed. En anders moet de gemeente ingrijpen. De gemeente moet faciliteren. Alles wat er is, ondersteunen. En als het er niet is, daar initiatief toe nemen en dit helpen ondersteunen.”

Ook op het terrein van de zorg zien loyale burgers wel een taak voor zichzelf en hun medeburgers weggelegd (31; -1). Soms zien mensen dat in hun omgeving ook gebeuren, zoals Lex:

“Nou, ik heb wel tijd. Mensen kunnen wel op elkaar letten. Dat is hier ook altijd geweest; hoe kleiner de gemeente, hoe meer controle er eigenlijk is. We kennen iedereen en, ja, we letten op elkaar.”

Ook anderen, zelfs mensen die in een stedelijk gebied wonen, staan open voor een dergelijke verantwoordelijkheid. Yara:

“Ik heb... ik zou best wel tijd hebben om op oudere buurtbewoners te letten als ze dat nodig hebben. Ik hoor dat alleen niet zo gauw van mijn bureu. Ja, en de gemeente speelt daar ook wel een rol in misschien. Maar als ik direct word aangesproken op het feit dat oudere buurtbewoners hulp nodig hebben, dan...”

I: Als de gemeente dat zou vragen?

Aan mij? Dan zou ik niet zeggen: ‘Ik heb geen tijd’. Dan zou ik wel mijn best doen om daaraan te voldoen.”

Loyale burgers hebben een positieve houding ten opzichte van de gemeentepolitiek en de plaatselijke politici. Ze zijn niet te beroerd om zo nu en dan een handje te helpen in hun buurt, maar ze zitten niet te wachten op een actieve rol in de politiek. Politici hebben voor die rol gekozen; zij zijn daarvoor en zij hebben er verstand van. Zoals het nu gaat, gaat het goed.

4.3. *De afzijdige burger*

Zes respondenten hebben het profiel van de afzijdige burger. Afzijdige burgers zijn het oneens met de stelling ‘Iedereen hoort te gaan stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen’ (1; -2). Maar als je niet stemt, moet je later ook niet zeuren over de beslissingen van de gemeente (2; +3). De groep ziet stemmen als een individuele keuze. Wanneer iemand zich helemaal niet met politiek bezighoudt, is het misschien soms zelfs beter om niet te stemmen. Ayoub:

“Ik kies ervoor ook niet te stemmen. Als je er geen verstand van hebt, dan niet doen. Er zijn ook mensen die er geen verstand van hebben die stemmen en niet het juiste doen. Dus die kunnen beter thuis blijven. Het moet vrijblijvend blijven.”

Deze groep is negatiever over de representatieve politiek dan de andere twee groepen. Mensen met dit profiel zijn het sterk eens met de stelling ‘Politici zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem, niet in mijn mening’ (5; +3). Er is bij een aantal respondenten een cynische houding te bespeuren. Fred:

“Ja, ik ben niet zo naïef dat ik denk dat politici werkelijk in mijn toekomst en mijn leven geïnteresseerd zijn. Want ik ben de mening toegedaan dat als ze in mijn toekomst geïnteresseerd waren, ze heel veel maatregelen de afgelopen tijd niet hadden genomen. Hadden ze het milieu beter beschermd, hadden ze de criminaliteit beter bestreden... Ik vind het altijd lachwekkend als de overheid het heeft over het bestrijden van de werkloosheid.”

Afzijdige burgers onderschrijven de stelling dat gemeentepolitici, tegen beter weten in, meer beloven dan ze kunnen waarmaken (6; +3). Joep vertelt:

“Ja, dat is altijd zo. Dat hoort bij een verkiezing. Daarom vind ik het zo moeilijk om te stemmen. Iedereen heeft een mooi verhaal. Er zijn dingen waar ik het wel mee eens ben en dingen waar ik het niet mee eens ben. Stem ik op de partij met de meeste dingen waar ik het mee eens ben... maar dan weet je dat ze het toch al niet kunnen waarmaken.”

Deze groep is het als enige gematigd eens met de stelling ‘Wat bewoners zelf willen, is belangrijker dan wat de gemeenteraad wil’ (37; +1). De gemeenteraad moet dan ook veel meer aan bewoners vragen wat zij van iets vinden (16; +2). Ayoub ziet wel iets in “een persoonlijke benadering. In de buurt, langslopen. Korte vragen stellen. Eerlijker antwoorden. Mensen zijn dan bereid om te zeggen wat ze willen. Via online of brief reageert niemand.”

Hierbij aansluitend is de afzijdige burger het duidelijk oneens met de stelling ‘Als de gemeenteraad in een wijk een parkeergarage wil bouwen, moet dat gebeuren, ook al zijn de bewoners van die wijk het daar niet mee eens’ (18; -2). Bovendien zijn zij het als enigen een beetje eens met de stelling ‘Als de gemeenteraad in een wijk een opvang voor daklozen wil bouwen, mag dat alleen als de bewoners van die wijk het daarmee eens zijn’ (19; +1). Dit blijft een lastige afweging, maar wat bewoners vinden, mag niet worden genegeerd, vindt Sal:

“Ja en nee, want het kan overlast veroorzaken, maar aan de andere kant hebben daklozen ook een dak nodig. Het heeft ook weer een kant van, waar zijn ze dakloos door? Sommigen kunnen er echt niets aan doen, sommigen kunnen er wel iets aan doen. Dus ik ben hier een beetje neutraal over. Maar ik vind zeker dat bewoners ook een stem erin moeten hebben. Het kan heel irritant zijn. Stel, er komt hier een daklozencentrum en ze zijn luidruchtig, dan zou ik er ook onder lijden. Ik ben het er wel mee eens eigenlijk, ze kunnen niet zomaar zeggen: zet het daar maar neer. Kijk, het moet ergens staan, maar je kan wel nadenken waar je zoiets gaat plaatsen, je kan ook denken aan waar mensen er geen last van gaan hebben. Het moet in overleg.”

Mensen met dit profiel vinden initiatieven met loting dan ook wel een aardig idee (25; +1, 26; +1).

De afzijdige burger heeft wel enig vertrouwen in medebewoners (23; -1), maar dat vertrouwen heeft duidelijke grenzen. Afzijdige burgers zien veel problemen als voorzieningen, zoals buurthuizen, helemaal worden overgelaten aan burgers (27; -1). Het gaat dan waarschijnlijk niet goed, en bovendien: “De gemeente moet gewoon zijn werk doen”, zoals Harry verwoordt. Wat voor buurthuizen geldt, geldt ook voor stadsparken (28; -3). Mick:

“[lacht] Ja, dat gaat natuurlijk nooit gebeuren. Dit moet volgens mij door de gemeente geregeld worden. Als dit door bewoners moet gebeuren (...) krijg je weer ruzie tussen bewoners. Dat moet echt gecentraliseerd worden, denk ik. Als de bewoners dat gaan organiseren, krijg je... ik denk dat dat gedoemd is te mislukken.”

Bovendien moet de gemeente ervoor zorgen dat bewoners geen last van elkaar hebben: ‘Als bewoners een buurthuis oprichten in de wijk en andere bewoners vinden dit vervelend, dan moet de gemeente dit buurthuis sluiten’ (21; +1). Harry:

“‘Als bewoners’, hoeveel bewoners? En hoeveel andere bewoners zijn dat dan? Zijn dat twee bewoners die dat vervelend vinden? Ja, hangt er een beetje van af... Eigenlijk zeg ik toch: mee eens. Want ik vind dat de gemeente veel strenger moet handhaven. Over van alles en nog wat. Kijk, daar [wijst naar uitbouw burelen], slachtoffer van de liberalen. Nou, dat mag allemaal. Dat mag allemaal tegenwoordig van de liberalen. Heel fijn, bedankt.”

De afzijdige burger vindt dat burgers mogen klagen als zij overlast ervaren (22; -1). Ten slotte is de afzijdige burger het sterk oneens met de stelling ‘De gemeente moet bewoners helpen door allerlei voorschriften over bijvoorbeeld geluidsoverlast of brandveiligheid te schrappen, zodat bewoners hun gang kunnen gaan’ (33; -3). Fred vindt dit “een kerntaak” van de gemeente. Mick licht toe:

“Daar ben ik het echt mee oneens. Ik denk dat het echt een zootje wordt zodra je iedereen zijn eigen gang laat gaan. Als je dan een buurt hebt waar jongeren en ouderen naast elkaar wonen, gaan alle jongeren overlast veroorzaken en hebben die ouderen er niks over te zeggen, dan wordt het echt chaos. Echt ruzie door de hele buurt. Dat gaat geheid verkeerd, ook al zou het voor mij heel *chill* zijn. [...] De gemeente moet er absoluut toezicht op houden, anders gaat het helemaal verkeerd.”

Afzijdige burgers zien de politiek vooral als scheidsrechter wanneer burgers onderling problemen hebben. Die rol – handhaver van wet- en regelgeving – heeft de politiek wat hen betreft verwaarloosd. Vandaar dat zij nu niet veel meer van de politiek verwachten. Maar hun vertrouwen is niet verlegd naar de medeburgers, want zonder scheidsrechter gaat het helemaal mis.

5. Conclusie en discussie

Dit artikel heeft betrekking op burgers die niet deelnemen aan nieuwe vormen van democratie, in Nederland en op lokaal niveau. De opkomst van nieuwe vormen van democratie is een veel breder fenomeen: het speelt ook in andere landen en op andere niveaus, maar daar is in dit artikel niet naar gekeken. Een Q-sort-onderzoek is bovendien een kleinschalig kwalitatief onderzoek met de bijbehorende voor- en nadelen. Het is onmogelijk om uitspraken te doen over de aantallen respondenten die behoren tot de verschillende profielen. Het is ook niet mogelijk om de profielen te koppelen aan achtergrondkenmerken van de respondenten. Daar staat tegenover dat respondenten de gelegenheid hebben om een toelichting te geven op de gestelde vragen, wat licht kan werpen op wat hen drijft. In vergelijking met reguliere kwalitatieve interviews is Q-sort-onderzoek, waarbij uitgebreid wordt doorgevraagd op een beperkte lijst met topics, minder diepgravend, maar daar staat tegenover dat een grotere reeks van topics wordt meegenomen en dat de antwoorden preciezer kunnen worden vergeleken met die van andere respondenten.

Met inachtneming van deze beperkingen concluderen we dat de niet-participerende respondenten drie verschillende manieren belichamen waarop niet-betrokken burgers kijken naar de verschuiving van representatieve naar vernieuwende vormen van democratie op lokaal niveau.

De loyale burger laat de politiek graag over aan politici om positieve redenen: politici hebben dat vak gekozen en zij hebben er verstand van. Loyale burgers zijn tevreden burgers die vertrouwen hebben in de politiek. Zij zitten zelf niet te wachten op meer inspraak en zijn anderzijds bevreesd dat het een onoverzichtelijke boel wordt als de gemeenteraad zou proberen om het hun medeburgers – met allerlei uiteenlopende meningen – naar de zin te gaan maken. Loyale burgers zijn de moderne variant van de subject-burgers uit *The Civic Culture* van Almond en Verba. In het WRR-rapport *Vertrouwen in burgers* (2012) worden ze volgzaam burgers genoemd.

De kritische burger heeft een scherp oog voor de feilbaarheid van de politiek en behoudt zich het recht voor politieke beslissingen te blijven bekritisieren. Mogelijk in het verlengde daarvan is de kritische burger ook sceptisch over de nieuwe beleidsmoden: hij zit er niet op te wachten zelf meer taken op zich te nemen in

het kader van de doe-democratie. Hij is zeer beducht voor de nieuwe beleidsmode waarin politici willekeurige burgers vragen om input, want gemiddelde burgers zijn mogelijk nog feilbaarder dan politici zelf.

De afzijdige burger vindt dat de lokale overheid er is om geschillen tussen burgers te voorkomen en te beslechten. Die taak heeft de overheid volgens hen verwaarloosd, maar dat betekent niet dat gewone burgers het nu zelf af kunnen zonder de politiek. De afzijdige burger lijkt een *stealth democracy*-voorkeur te hebben: hij wil zo min mogelijk te maken hebben met de politiek, maar wil wel aan de noodrem kunnen trekken als de overheid verkeerde beslissingen neemt die zijn directe leefomgeving raken.

In het WRR-rapport zouden kritische burgers en afzijdige burgers waarschijnlijk worden gerekend tot de categorie 'kritische burgers', door de WRR omschreven als ontevreden met een non-coöperatieve wij-tegen-zij-grondhouding, terwijl hun zienswijze verschilt. Waar de WRR probeerde uit te zoeken hoe verschillende burgers alsnog zouden kunnen worden verleid om mee te doen, hebben wij gekeken hoe deze burgers de verschuiving van een traditionele representatieve democratie naar vernieuwende vormen van democratie beoordelen. Vaak wordt gesuggereerd dat de kloof tussen burger en politiek kan worden overbrugd door nieuwe vormen van participatieve democratie. Als deze nieuwe vormen van democratie niet aansluiten bij de beleving van verschillende groepen burgers, is dat mogelijk ijdele hoop. Daarom is het belangrijk de diversiteit in de groep non-participanten te begrijpen en aandacht te hebben voor de verschillende argumenten die zij opbrengen tegen meer participatieve democratie. Voor de loyale burgers gaat het nu goed en betekent democratie-vernieuwing mogelijk een achteruitgang. Kritische en afzijdige burgers zijn veel minder enthousiast over de traditionele politiek, maar zien in alternatieven ook niet meteen heil. Willekeurig ingelote medeburgers hebben mogelijk minder kennis van zaken dan politici en men heeft geen hoge verwachtingen van burgerinitiatieven die publieke voorzieningen (parkbeheer, buurthuizen) zouden moeten vervangen.

Voor politici betekenen die conclusies vooral een waarschuwing. Er zijn ongetwijfeld burgers die enthousiast worden van de G1000, die het op prijs stellen als de overheid veel meer inspraak voor burgers organiseert en burgers zelf initiatieven laat nemen om de zorg of hun eigen leefomgeving te beheren en te verbeteren. Maar de overheid vervreemdt ook sommige burgers van zich door dit soort initiatieven. Omdat zij vinden dat de vigerende arbeidsverdeling tussen burgers en politici prima functioneerde en zij niet zitten te wachten op extra taakjes. Omdat zij altijd kritisch kijken naar overheidsbeslissingen, maar beslist niet meer vertrouwen hebben in de kennis en kunde van willekeurig gekozen medeburgers. Of omdat zij weinig vertrouwen hadden in de politiek en de nieuwe beleidsrichting zullen ervaren als een nog verdere verwaarlozing van haar kerntaak: het beslechten van geschillen en het handhaven van regels.

Dit kwalitatieve onderzoek op basis van de Q-methodologie is een eerste exploratie van de zienswijzen van de diverse groep non-participanten. Een meer diepgravend kwalitatief onderzoek kan verder inzicht bieden in de redenen waarom mensen bepaalde ideeën hebben over en verwachtingen hebben van representatieve en participatieve democratie, en hoe hun ervaringen met beide vormen van (lokale) democratie hierbij een rol spelen. Kwantitatief onderzoek kan laten zien hoe vaak de verschillende non-participantprofielen voorkomen in de populatie en of en hoe die verbonden zijn met bepaalde achtergrondkenmerken van mensen. Ten slotte zou het interessant zijn om te zien of visies op de verhouding tussen klassiek-representatieve en nieuwe vormen van democratie er anders uitzien in andere landen.

Noten

1. Dit onderzoek was onderdeel van een groter onderzoek naar de relatie tussen representatieve en participatieve democratie op lokaal niveau in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, gepubliceerd als: Tonkens, E., Trappenburg, M., Hurenkamp, M., & J. Schmidt (2015) *Montessori-democratie. Spanningen tussen burgerparticipatie en lokale politiek*. Amsterdam: AUP. Voor dit artikel werden additionele data verzameld.
2. Zie bijlage 1 voor een overzicht van de stellingen per thema.
3. Zie bijlage 2 voor een overzicht van de respondenten.
4. De drie clusters van respondenten beantwoorden met een *eigenvalue* van 1,00 of hoger aan het Kaiser-Guttman-criterium (Watts & Stenner 2012, p. 106). De *eigenvalues* zijn respectievelijk 6,8 – 2,8 – 2,4 bij een significantielevel van 0,42 ($\alpha = 0,01$) (Exel & De Graaf, 2005, p. 19). In totaal verklaren de drie componenten 49% van de variantie in de studie. 22 van de 25 respondenten laden significant.
5. Onderscheidende stellingen worden in de tabel aangegeven met een sterretje voor een significantie van $p < 0,05$ (*) en twee sterretjes voor een significantie van $p < 0,01$ (**).

Bibliografie

- Bengtsson, A., & Mattila, M. (2009). Direct democracy and its critics: Support for direct democracy and 'stealth' democracy in Finland. *West European Politics*, 32(5), 1031-1048.
- Beus, J. de (2006). *Hedendaags leiderschap in de toeschouwersdemocratie*. Waterland-Stichting.
- Bokhorst, M., Edelenbos, J., Koppenjan, J., & Oude Vrielink, M. (2015). Burgercoöperaties. Speler of speelbal in de nieuwe verhoudingen tussen overheid, markt en samenleving. *Bestuurskunde*, 24(2), 3-16.
- Bovens, M., & Wille, A. (2010). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Boogaard, G., & Binnema, H. (2016). De politieke invloed van de G1000 in Amersfoort en Uden. In G. Boogaard & A. Michels (Red.), *G1000. Ervaringen met burgertoppen* (pp. 15-30). Den Haag: Boom/Bestuurskunde.
- Brown, S. R. (1980). *Political subjectivity*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Brown, S. R. (1996). Q methodology and qualitative research. *Qualitative Health Research*, 6(4), 561-567.
- Clarke, J. (2010). Enrolling ordinary people: Governmental strategies and the avoidance of politics? *Citizenship Studies*, 14(6), 637-650.
- Coffé, H., & Michels, A. (2014). Education and support for representative, direct and stealth democracy. *Electoral Studies*, 35(Sept.), 1-11.
- Dalton, R. J., & Welzer, Chr. (Eds.) (2014). *The civic culture transformed. From allegiant to assertive citizens*. New York: Cambridge University Press.
- Dawson, E. (2012). *Non-participation in public engagement with science: A study of four socio-economically disadvantaged, minority ethnic groups*. Doctoral dissertation, King's College London.
- Dean, R. (2014). *Beyond radicalism and resignation: The competing logics for public participation in policy decisions*. Paper, London School of Economics.
- Diduck, A., & Sinclair, A. J. (2012). Public involvement in environmental assessment: The case of the nonparticipant. *Environmental Management*, 29(4), 578-588.
- Eijk, C. van, & Steen, T. (2016). Why engage in co-production of public services? Mixing theory and empirical evidence. *International Review of Administrative Sciences*, 82(1), 28-46.
- Elchardus, M. (2002) *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo.
- Exel, J. van, & Graaf, G. de (2005). *Q methodology: A sneak preview*. Geraadpleegd via <http://qmethod.org/articles/vanExel.pdf>.
- Fishkin, J. S. (1991). *Democracy and deliberation: New directions for democratic reform*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fishkin, J. S. (1995). *The voice of the people: Public opinion and democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Font, J., & Galais, C. (2011). The qualities of local participation. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(5), 932-948.
- Fung, A. (2004). *Empowered participation. Reinventing urban democracy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Geurtz, C., & Wijdeven, T. van de (2010). Making citizen participation work: The challenging search for new forms of local democracy. *Local Government Studies*, 36(4), 531-594.
- Gutmann, A., & Thompson, D. (1998). *Democracy and disagreement*. Harvard: Belknap Press.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ham, M., & Meer, J. Van der (2015). *De ondernemende burger*. Utrecht: Movisie.
- Held, D. (2006). *Models of democracy* (3rd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Hibbing, J. R., & Theiss-Morse, E. (2002). *Stealth democracy. Americans' beliefs about how government should work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hibbit, K., Jones, P., & Richard, M. (2001). Tackling social exclusion: The role of social capital in urban regeneration on merseyside from mistrust to trust? *European Planning Studies*, 9(2), 141-161.
- Hirst, P. (1994). *Associative democracy. New forms of economic and social governance*. Massachusetts: University of Massachusetts.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E., & Duyvendak, J.W. (2006). *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/NICIS.
- Jones, P. S. (2003). Urban regeneration's poisoned chalice: Is there an *Impasse* in (community) participation based politics? *Urban Studies*, 40(3), 581-601.
- Lawless, P., & Pearson, S. (2012). Outcomes from community engagement in urban regeneration: Evidence from England's New Deal for Communities Programme. *Planning Theory & Practice*, 13(4), 509-527.
- Maloney, W., Smith, G., & Stoker, G. (2000). Social capital and urban governance: Adding a more contextualized 'top-down' perspective. *Political Studies*, 48(4), 802-820.
- Marinetti, M. (2003). Who wants to be an active citizen? The politics and practice of community involvement. *Sociology*, 37(1), 103-120.
- Michels, A. M. B. (2007). Citizen participation and democracy in the Netherlands. *Democratization*, 13(2), 323-339.
- Michels, A. M. B. (2011). Innovations in democratic governance: How does citizen participation contribute to a better democracy. *International Review of Administrative Sciences*, 77(2), 275-293.
- Michels, A. M. B. (2012). Citizen participation in local policy making: Design and democracy. *International Journal of Public Administration*, 35(4), 285-292.
- Michels, A. M. B., & de Graaf, L. (2010). Examining citizen participation: Local participatory policy making and democracy. *Local Government Studies*, 36(4), 477-491.

- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (2015). *Agenda Lokale Democratie*. Kamerbrief 05-01-2015, geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2015/01/05/agenda-lokale-democratie>.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (2013). *Nota Doe-democratie*. Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2013/07/09/kabinetsnota-doe-democratie>.
- Neblo, M. A., Esterling, K. M., Kennedy, R. P., Lazer, D. M. J., & Sokhey, A. E. (2010). Who wants to deliberate – and why? *American Political Science Review*, 104(3), 566-583.
- Newman, J., & Tonkens, E. (Eds.) (2011). *Participation, responsibility and choice. Summoning the active citizen in Western European welfare states*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Offe, C. (2013). Participatory inequality in the austerity state: A supply-side approach. In W. Streeck & A. Schafer (Eds.), *Politics in the age of austerity* (pp. 196-218). New York: Wiley.
- Papadopoulos, Y., & Warin, P. (2007). Are innovative, participatory and deliberative procedures in policy making democratic and effective? *European Journal of Political Research*, 46(4), 445-472.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Purdue, D. (2001). Neighbourhood governance: Leadership, trust and social capital. *Urban Studies*, 38(12), 2211-2224.
- Raad voor het Openbaar Bestuur. (2012). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*. Den Haag: ROB.
- Sampson, R. J., McAdam, D., MacIndoe, H., & Weffer-Elizondo, S. (2005). Civil society reconsidered: The durable nature and community structure of Collective Civic Action. *American Journal of Sociology*, 111(3), 673-671.
- Schmolck, P. (2012). PQMethod Software, geraadpleegd via <http://schmolck.userweb.mwn.de/qmethod/>.
- Scholten, W., & Trappenburg, M. (2013). *Who should earn what? A Q-methodological study of notions on justice of wage differences*. Amsterdam: Aias working paper series.
- Scholten, W., & Trappenburg, M. (2014). Hoe Nederlanders denken over loonverschillen. In M. Trappenburg, W. Scholten, & T. Jansen (Red.), *Loonfatsoen. Eerlijk verdienen of graaicultuur* (pp. 104-126). Amsterdam: Boom.
- Skocpol, T. (2002). United States: From membership to advocacy. In R. D. Putnam (Ed.), *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society* (pp. 103-136) Oxford: Oxford University Press.
- Skocpol, T. (2004). Voice and inequality: The transformation of American civic democracy. *Perspectives on Politics*, 2(1), 3-20.

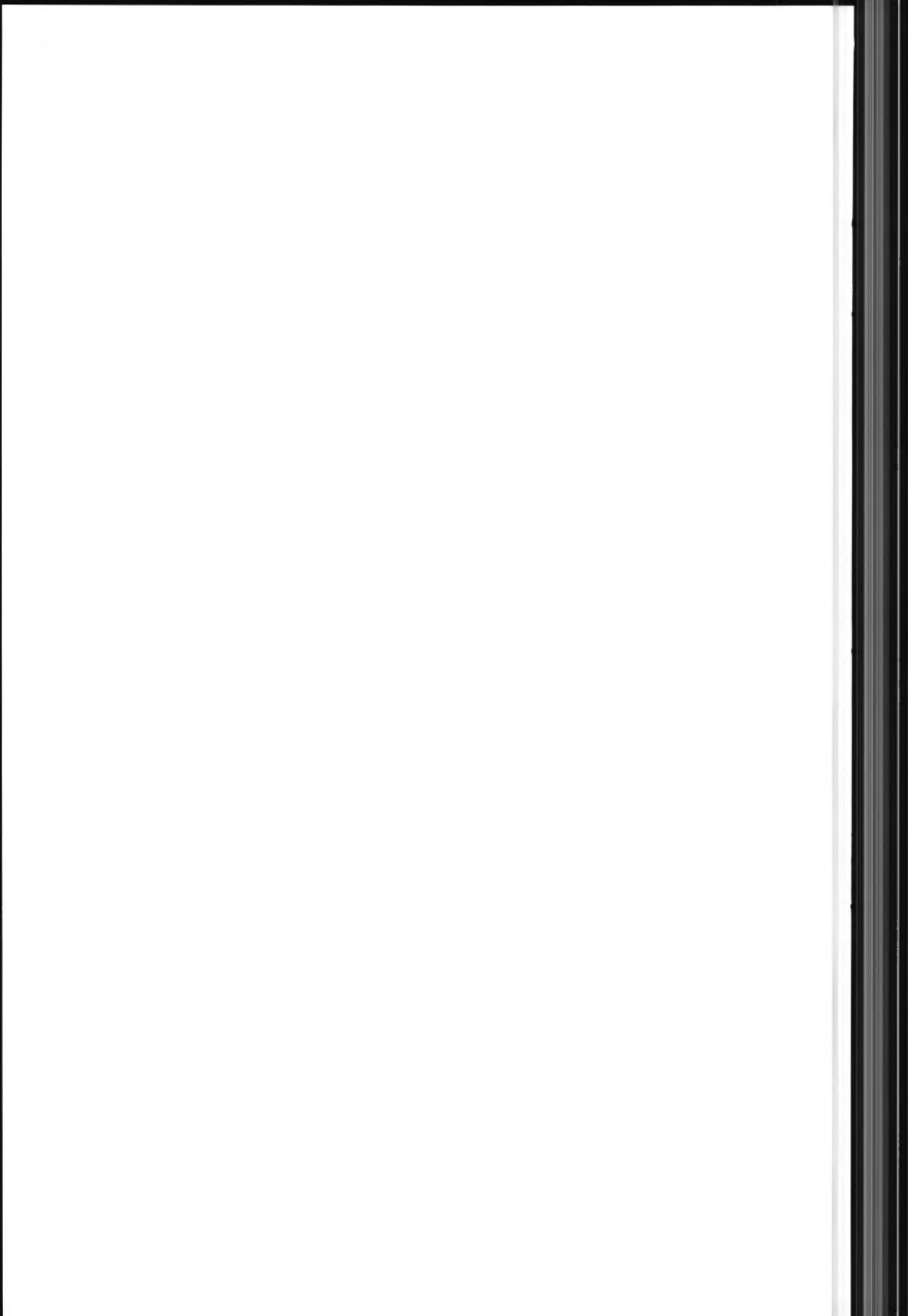
- Smith, G. (2009). *Democratic innovations. Designing institutions for citizen participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szreter, S. (2002). The state and social capital: Bringing back in power, politics and history. *Theory and Society*, 31(5), 572-621.
- Tonkens, E., & Verhoeven, I. (2011). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief Burgerschap.
- Trimble, M., Araujo, L. G. de, & Seixas, C. S. (2014). One party does not tango! Fishers' non-participation as a barrier to co-management in Paraty, Brazil. *Ocean & Coastal Management*, 92(May), 9-18.
- Van Reybrouck, D. (2013). *Tegen verkiezingen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Walzer, M. (2004). *Politics and passion. Toward a more egalitarian liberalism*. New Haven/London: Yale University Press.
- Watts, S., & Stenner, P. (2012). *Doing Q Methodological Research: Theory, method and interpretation*. London: Sage.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wilde, M. de, Hurenkamp, M., & Tonkens, E. (2014). Flexible relations, frail contacts and failing demands. How community groups and local institutions interact in local governance in the Netherlands. *Urban Studies*, 51(16), 3365-3383.
- Wojcieszak, M. E., Min Baek, Y., & Delli Carpini, M. X. (2010). Deliberative and participatory democracy? Ideological strength and the processes leading from deliberation to political engagement. *International Journal of Public Opinion Research*, 22(2), 154-180.

Bijlage 1. Stellingen per thema

Thema	Stellingnummers
Stakeholdersbetrokkenheid	11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 37
Deliberatieve forums	25, 26
Doe-democratie	15, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36
Representatieve democratie	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13

Bijlage 2. Respondentenoverzicht

Naam	Profiel	Geslacht	Leeftijd	Opleidingsniveau	Politieke voorkeur	Woonplaats
Joep	afzijdig	m	59	WO	D66	(groot)stedelijk
Klaas	n.v.t.	m	58	Middelbare Landbouwschool	CDA	landelijk
Annet	kritisch	v	56	Basisschool	WD	landelijk
Frits	loyaal	m	52	HBO	VD	stedelijk
Thea	kritisch	v	73	Nijverheidsschool	D66	(groot)stedelijk
Bert	n.v.t.	m	63	HBO	geen	(groot)stedelijk
Emma	kritisch	v	27	WO	geen	(groot)stedelijk
Ayoub	afzijdig	m	21	HBO	geen	(groot)stedelijk
Sietze	loyaal	m	60	Middelbare Landbouwschool	VVD	landelijk
Huibert	loyaal	m	83	HTS	VVD	landelijk
Yara	loyaal	v	31	WO	D66	(groot)stedelijk
Farah	kritisch	v	46	MBO in NL, HBO in Iran	geen	(groot)stedelijk
Lex	loyaal	m	87	Lagere Landbouwschool	CDA	landelijk
Anna	kritisch	v	40	HBO	geen	landelijk
Pieter	loyaal	m	42	MBO	geen	landelijk
Vera	loyaal	v	60	Huishoudschool	50Plus	landelijk
Marja	kritisch	v	53	MAVO	D66	stedelijk
Jayden	loyaal	m	26	MBO	geen	(groot)stedelijk
Mick	afzijdig	m	26	WO	D66	(groot)stedelijk
Sal	afzijdig	m	23	VMBO	Vrouwenpartij	stedelijk
Fred	afzijdig	m	53	Gymnasium	PVV	(groot)stedelijk
Harry	afzijdig	m	59	Kandidaatsexamen	blanco	stedelijk
Gino	kritisch	m	26	VWO	SP	(groot)stedelijk
Paul	loyaal	m	57	MBO	CDA	(groot)stedelijk
Jack	n.v.t.	m	30	MBO	PVV	stedelijk

De G1000 in België en in Nederland: analyse van een democratisch spanningsveld

Ank Michels en Didier Caluwaerts

**ABSTRACT: The G1000 in Belgium and the Netherlands:
An analysis of a democratic tension**

In recent years, there has been a strong diffusion of the concept of the G1000 in the Low Countries. Yet, empirical research that concerns the democratic value of these mini-publics is sparse. This raises the question as to how democratic the G1000 initiatives in Belgium and the Netherlands are. To answer this question, we compare the Belgian and the Dutch G1000's and assess these against a set of deliberative democratic criteria. We conclude that the G1000's to a large extent meet the process criteria of deliberation. At the same time, the connection with the formal decision-making process appears to be weak. Another lesson to be drawn is that deliberative democratic criteria often seem to conflict with each other, which points to continuing tensions within the ideal of deliberative democracy.

Keywords: deliberation, mini-public, democratic innovations, deliberative democratic criteria

1. Inleiding

In 2011 nam een groep burgers, onder wie de auteur David Van Reybrouck, het initiatief voor de eerste G1000 in België. Het doel van de burgertop was om burgers aan het woord te laten en tot overeenstemming te komen over voorstellen voor de toekomst van België, iets waarin politici al enige tijd jammerlijk faalden (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a, 2014b; Devos & Sinardet, 2012). In navolging van deze G1000 in België zijn er het afgelopen anderhalf jaar in Nederland op lokaal niveau tal van G1000'en georganiseerd (Boogaard & Michels, 2016).

De opkomst van zulke burgertoppen past binnen een breder maatschappelijk en wetenschappelijk debat. De rol van burgers in de politieke besluitvorming kreeg

het afgelopen decennium immers uitgebreide aandacht, dankzij de opkomst van het deliberatieve model van democratie. Dit model stelt dat politieke beslissingen gemaakt moeten worden door een inclusieve, respectvolle en rationele discussie tussen burgers (Dryzek, 2000; Steiner, 2012). Vanwege het schaalprobleem dat moderne democratieën ondervinden, zullen deze interactieve besluitvormingsprocessen nooit de volledige populatie omvatten. Dit is waarom deliberatieve democraten in toenemende mate vertrouwen op de deliberatieve *mini-publics*, waarvan de G1000'en een voorbeeld zijn (Grönlund, Bächtiger, & Setälä, 2014).

In de Lage Landen zijn de ervaringen met deliberatieve mini-publics een relatief nieuw fenomeen. De eerste echte ervaring met deliberatieve democratie in Nederland was het Burgerforum Kiesstelsel uit 2006, en in België nam de Koning Boudewijnstichting sinds midden jaren 2000 het voortouw in het gebruik van burgerfora over pertinente beleidskwesties. De afgelopen jaren zien we dat democratische innovaties van deze soort in België en Nederland in een stroomversnelling zijn terechtgekomen, en dat het G1000-model van deliberatieve democratie er een vruchtbare voedingsbodem heeft gevonden. De G1000 Burgertop werd in 2011 in België gelanceerd als middel om de aanhoudende politieke conflicten tussen de verschillende taalkundige elites te ontmijnen (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a, 2014b), maar het idee achter de G1000 verspreidde zich vooral in Nederland met G1000'en in o.a. Amersfoort, Uden, Kruiskamp en Groningen.

Ondanks de verspreiding van de G1000-gedachte in de Lage Landen en de vaak breedsprakiger democratische claims die ermee gepaard gaan, staat het onderzoek hiernaar nog in de kinderschoenen en ontbreekt het ons aan systematisch vergelijkend onderzoek dat deze verschillende G1000'en op hun democratische merites beoordeelt. Internationaal was het onderzoek naar deliberatieve democratie lange tijd erg theoretisch (Dryzek, 2000, 2001). De laatste jaren wordt er meer empirisch onderzoek gedaan naar deliberatieve mini-publics, waarbij theoretische premissen worden getest in reële, maar toch wetenschappelijk gecontroleerde situaties. Dat onderzoek richt zich vooral op de kwaliteit van de dialoog en laat zien dat burgers in staat zijn om een rationele en inclusieve dialoog aan te gaan, om hun mening te veranderen en om onderbouwde beleidsaanbevelingen te formuleren (Grönlund *et al.*, 2014). In deze bijdrage staat de bredere vraag naar het democratisch functioneren centraal: hoe democratisch functioneren de G1000-initiatieven in België en Nederland? Om die vraag te beantwoorden, vergelijken we de Belgische G1000 met de Nederlandse G1000-cases. We evalueren ze aan de hand van een aantal deliberatief democratische maatstaven.

In het vervolg van deze bijdrage bespreken we eerst de deliberatieve wending in het onderzoek naar democratie. We gaan in op de context, theorie en praktijk van deliberatieve mini-publics. Na een schets van de achtergrond van de G1000 in België en Nederland introduceren we een set van tien deliberatief democratische criteria om de G1000'en te evalueren. In de daaropvolgende paragraaf onderzoeken

we in hoeverre de G1000'en in België en Nederland voldoen aan die criteria. Voor die evaluatie bouwen we voort op empirisch onderzoek dat de auteurs eerder verichtten naar de G1000 in België (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a, 2014b) en in Nederland (Boogaard & Michels, 2016; Michels & Binnema, 2016a). Dat onderzoek maakte gebruik van surveys, diepte-interviews en participatieve observatie. We sluiten af met een discussie over de toegevoegde waarde van die initiatieven en betogen dat spanningen tussen de verschillende democratische criteria inherent zijn aan het democratische ideaal.

2. De deliberatieve wending: context, theorie en praktijk

Sinds het begin van de jaren 1990 woedt er een maatschappelijk en wetenschappelijk debat over de staat van de democratie in West-Europa. Gevoed door de dalende vertrouwens- en participatiecijfers en een toenemende politieke apathie, toonde onderzoek aan dat de representatieve democratie onder druk stond; velen pleitten voor democratische alternatieven als antwoord hierop (Cain *et al.*, 2006). Een van die alternatieven is het idee van de deliberatieve democratie, dat stelt dat democratie een proces van rationele, respectvolle en inclusieve dialoog tussen burgers moet zijn (Dryzek, 2000; Steiner *et al.*, 2004; Steiner, 2012). De kwaliteit van een democratie – aldus dit nieuwe ideaal – hangt af van de kwaliteit van de dialoog die voorafgaat aan de besluitvormingsfase. Als burgers de kans hebben gehad om op een dwangeloze manier hun mening te uiten en zich konden informeren, dan zal de daaruit volgende beslissing legitiem zijn.

Lange tijd was het deliberatieve medicijn tegen de zieke democratie niet meer dan een theoretisch ideaal. Daar kwam verandering in met de introductie van de deliberatieve mini-publics. Die mini-publics (of burgerfora), waarin een diverse groep van burgers samenzit om te praten en te reflecteren over bepaalde beleidsbeslissingen, brachten een empirische wending voort in het onderzoek naar deliberatie (Grönlund *et al.*, 2014). Het onderzoek dat volgde, toonde in grote lijnen aan dat burgers inderdaad in staat zijn om op een inclusieve, rationele en respectvolle manier over gecontesteerde beleidsproblemen te praten en dat ze van mening kunnen veranderen in het licht van betere argumenten (zie bijvoorbeeld Fishkin & Luskin, 2005; Luskin *et al.*, 2002).

Naarmate de praktische ervaring groeide, kreeg het ontwerp van mini-publics steeds meer aandacht. Een mini-public moet immers voldoen aan een aantal kwaliteitscriteria voor de samenstelling van het forum, de doelstellingen van de discussie, de gelijke participatie van alle deelnemers en de mogelijkheid om zich te informeren.

Wat de *samenstelling* betreft, zijn de meeste auteurs het erover eens dat een mini-public effectief een mini-demos moet vormen, dat wil zeggen: een afspiegeling van de ideationele en demografische diversiteit binnen de bredere bevolking. Vandaar dat vaak wordt gepleit voor een of andere vorm van randomisering (Bohman, 2007; Fishkin *et al.*, 2000). De *doelstellingen* bestaan erin om burgers de kans te geven actief mee te denken over prangende beleidsproblemen en daarover een overwogen advies te formuleren dat beleidsmakers kan informeren. Tijdens het deliberatieve proces is het belangrijk dat deelnemers op voet van gelijkheid en zonder externe druk kunnen *participeren*. De discussie moet vrij en ongedwongen zijn, en burgers moeten openheid tonen voor betere argumenten (Steiner, 2012). Om die gelijke participatie toe te laten is het belangrijk dat de discussies geleid worden door onpartijdige moderatoren die ongelijkheden en groepsdynamische hindernissen kunnen wegnemen. Ten slotte moeten burgers zich grondig kunnen *informeren*. Ze moeten daarbij toegang hebben tot onafhankelijke en gebalanceerde informatie.

3. De verspreiding van G1000'en in België en Nederland

Deze theoretische assumpties stonden ook centraal bij het ontstaan van de G1000'en in België en Nederland. De genese van deze G1000'en is te situeren in het voorjaar van 2011, wanneer enkele Belgische burgers beslissen om de politieke impasse te doorbreken met een burgerinitiatief. Tijdens de regeringsonderhandelingen – die uiteindelijk het wereldrecord coalitievorming zullen breken – bleken de Belgische partijelites niet in staat om de taalkundige kloof te overbruggen en een stabiele regering op de been te brengen. In dit klimaat van crisis lanceerde de G1000 Burgertop het idee van een deliberatief forum om uit de politieke patstelling te raken. In tegenstelling tot politici hoeven burgers niet herverkozen te worden bij de volgende verkiezingen en zij kunnen daarom een zekere openheid aan de dag leggen die politici duur te staan kan komen. Vandaar dat een burgertop werd beschouwd als een uitweg uit de diepe en verlammeende regeringscrisis (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a, 2014b).

Door de gapende kloof die werd gepercipieerd tussen de politieke en de publieke agenda, werd beslist om de agenda niet door politici te laten bepalen. Daarom werd een online platform gelanceerd, waar alle Belgische burgers hun idee op de agenda van de Burgertop konden zetten. Dat online platform lokte ruim 6.000 unieke bezoekers, die ongeveer 3.000 ideeën deelden. Deze voorstellen werden geclusterd tot een top 25, waaruit de brede bevolking een top 3 kon selecteren. Deze top 3 vormde de agenda van de eigenlijke G1000 Burgertop, die op 11 november 2011 plaatsvond. Tijdens één volledige dag bespraken 704 gelote deelnemers de

drie tophema's en werd een aanzet tot beleidsaanbevelingen gedaan (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a).

Gezien de moeilijke politieke configuratie waarin de G1000 het levenslicht zag, was er in politiek België aanvankelijk weinig animo voor het idee van de G1000. In Nederland daarentegen vond de G1000 een veel vruchtbaardere voedingsbodem. In 2014 en 2015 vonden er tal van deliberatieve burgertoppen plaats op het lokale niveau, al dan niet onder de naam G1000. Niet overal werden de deelnemers geloot, maar meestal werd wel verwezen naar het Belgische voorbeeld of naar het pamflet dat David Van Reybrouck tegen verkiezingen schreef (Van Reybrouck, 2013). Alle G1000'en richtten zich nadrukkelijk op democratische vernieuwing. G1000'en waren er in Amersfoort, Kruiskamp (een wijk in Amersfoort), Uden en Groningen. Vergelijkbare burgertoppen waren er onder meer in Amsterdam, Maastricht (over gezondheidszorg) en Utrecht (over duurzaamheid). En er dienen zich voortdurend nieuwe voorbeelden aan, waaronder een G1000 in Nijmegen, Schiedam en Eindhoven, en een tweede G1000 in Amersfoort.

In deze bijdrage bespreken we de eerste vier G1000'en die in Nederland zijn georganiseerd. De G1000 in Amersfoort vond plaats op 22 maart 2014 en duurde één volledige dag. De initiator van deze G1000 was het Platform G1000, dat ook de drijvende kracht is achter andere G1000'en. Zo was het Platform betrokken bij de organisatie van de G1000 in de wijk Kruiskamp, die verspreid over vijf bijeenkomsten werd gehouden tussen 15 oktober 2014 en 17 januari 2015. Hoewel hier meer bijeenkomsten waren, was het format in grote lijnen hetzelfde als in Amersfoort: een open agenda, dialoog en aanwezigheid van alle belangrijke partijen, inclusief de overheid, werkgevers en zogeheten 'vrije denkers'. De organisatie van de G1000 in Groningen op 6 juni 2015 was in handen van lokale organisatoren, maar ook hier werd het format overgenomen van de G1000 in Amersfoort. De G1000 in Uden, tot slot, vond plaats op 4 oktober 2014 zonder betrokkenheid van het Platform G1000. Het format wijkt iets af van de overige G1000'en (dat wordt verder toegelicht bij de evaluatie van de criteria voor Nederland), maar is in de kern hetzelfde.

4. Deliberatief democratische evaluatiecriteria

Hoewel het G1000-model in België en Nederland langzaam maar zeker ingeburgerd geraakt, hebben we relatief weinig zicht op het democratische gehalte van deze burgertoppen. De vermeende merites van het model zijn vooral gebaseerd op anekdotisch bewijs en ad-hoc-criteria. Vandaar dat we in deze sectie uitgebreid ingaan op de evaluatiecriteria waaraan we de Belgische en Nederlandse ervaringen met de G1000 gaan toetsen. Die criteria zijn ontleend aan de theoretische literatuur over participatieve en deliberatieve democratie (Bekkers & Edwards, 2007;

Edwards, 2007; Caluwaerts & Reuchamps, 2014b; Caluwaerts & Reuchamps, 2016). De criteria hebben betrekking op de input (criteria 1 tot en met 3), het proces zelf ofwel de throughput (criteria 4 tot en met 7) en de output (criteria 8 tot en met 10) (vergelijk ook Schmidt, 2013).

4.1. *Inputcriteria*

4.1.1. *Evaluatiecriterium 1: inclusiviteit*

Een van de voornaamste problemen met participatieve beleidsprocessen is het schaalprobleem. Directe burgerparticipatie ondervindt problemen wanneer het aantal betrokkenen te groot is. Het type van argumentatieve interactie tussen burgers dat deliberatieve processen voorstaan, is immers zeer moeilijk te realiseren in moderne massademocratieën (Dryzek, 2001, p. 652). Om deliberatieve beleidsprocessen tussen burgers alsnog mogelijk te maken, wordt het bredere publiek verengd tot een zogenaamd mini-public, een burgerforum samengesteld uit een diverse set van deelnemers. Daarbij hoeft er geen perfecte representativiteit te zijn (in termen van gender, leeftijd, opleidingsniveau, sociale klasse, etniciteit), maar moet er wel een zekere ideationele diversiteit zijn onder de deelnemers. De vraag daarbij is in welke mate er een inhoudelijke congruentie is tussen de ideeën die binnen de bredere bevolking leven en de ideeën die in het burgerforum aan bod komen.

Om de inclusiviteit en toegankelijkheid van deliberatieve processen te garanderen, wordt vaak een beroep gedaan op *random sampling* (Caluwaerts & Ugarriza, 2012). Die selectiemethode biedt de beste garantie voor de descriptieve vertegenwoordiging van een aantal vooraf vastgelegde sociodemografische kenmerken. Random sampling biedt elke burger een gelijke kans om deel uit te maken van het mini-public, en het verhoogt daardoor de ideationele diversiteit. In plaats van selectionistisch te zijn en enkel de meest bekwame en mondige burgers te kiezen, moeten organisatoren van deliberatieve processen een diverse set van ideeën integreren. Dat leidt tot een diepgaand proces van argumentatie, waarin alle publieke opinies over een thema vertegenwoordigd zijn en dat uiteindelijk leidt tot legitieme en gedragen aanbevelingen (Thompson, 2008).

Maar volgens theoretici zijn ook andere selectietechnieken verdedigbaar (Ryan & Smith, 2014). Wanneer bijvoorbeeld de groepsgrootte van het mini-public klein is, zou randomisering leiden tot een groep van relatief gelijkgestemde deelnemers met weinig interne verschillen. Dat zou een zekere vorm van argumentatieve in-teelt met zich meebrengen, waardoor op legitieme wijze voor andere selectietechnieken gekozen kan worden. Ook als op voorhand duidelijk is dat, ondanks inloting, de kans groot is dat sommige groepen niet of nauwelijks zullen deelnemen

(denk aan etnische minderheden of jongeren; deelname is immers niet verplicht), is het verdedigbaar om andere of aanvullende selectietechnieken te gebruiken, bijvoorbeeld door stratificatie of mobilisatiestrategieën gericht op specifieke groepen.

4.1.2. *Evaluatiecriterium 2: epistemische volledigheid*

Deliberatie is een proces gericht op het vinden van goede oplossingen voor maatschappelijke problemen. Door met elkaar te praten, identificeren de deelnemers goede argumenten en onderbouwde informatie, wat leidt tot betere beslissingen. Het probleem is echter dat informatie ongelijk verdeeld is over de deelnemers. Burgers hebben immers altijd een partiële blik, en burgers met een diepgaandere politieke kennis zijn over het algemeen beter geïnformeerd en kennen de inzet van publieke debatten beter (O'Flynn & Sood, 2014, p. 43).

Om te vermijden dat deelnemers met meer achtergrondkennis meer macht hebben in de discussie, is het een algemeen aanvaarde praktijk om de deelnemers aan deliberatieve processen vooraf informatie te verstrekken (Luskin *et al.*, 2002). Daardoor kunnen ze hun eigen perspectieven toetsen aan meer onderbouwde standpunten en groeit het zelfvertrouwen van de deelnemers om deel te nemen aan de discussie. Ook is het een ingeburgerde deliberatieve praktijk om tijdens het burgerforum experts aan het woord te laten die de vragen van de burgers beantwoorden en de onduidelijkheden kunnen uitklaren.

Om de kwaliteit van het deliberatieve proces te vrijwaren, is het van het grootste belang dat de informatie die wordt aangeboden aan de deelnemers volledig, gebalanceerd en objectief is. Een actieve – zelfs onbewuste – sturing in de informatiematerialen voorafgaand aan of tijdens het burgerforum kan de uitkomst van het proces immers in één welbepaalde richting doen overslaan. Vandaar dat we zullen evalueren of de deelnemers tijdens het proces een beroep konden doen op neutrale en gebalanceerde informatie.

4.1.3. *Evaluatiecriterium 3: openheid van de agenda*

Naast een hoge inclusiviteit staat of valt kwaliteitsvolle deliberatie met een open agenda. Wanneer de agenda gesloten is, zal de diversiteit in de groep zichzelf niet kunnen manifesteren, omdat de meningen van de deelnemers beperkt worden tot een enge set van issues. Selectiviteit tijdens de agendasetting ondermijnt de openheid van het proces (Edwards, 2007; Smith, 2009). Aangezien complexe beleidsproblemen vaak holistisch en transversaal zijn, zal een gesloten agenda met eng gedefinieerde topics de inclusiviteit van een deliberatief proces ondermijnen. Een open agenda vereist ruim gedefinieerde topics, waarbij de deelnemers de kans krij-

gen om nieuwe en belerende problemen aan te snijden (O'Flynn & Sood, 2014). Dat verhoogt de legitimiteit en de kwaliteit van het participatieve traject.

4.2. *Throughputcriteria*

4.2.1. *Evaluatiecriterium 4: kwaliteit van de participatie*

Hierboven bespraken we hoe belangrijk het is dat alle verschillende stemmen en ideeën uit de samenleving een volwaardige plaats krijgen in een burgerforum. Hoewel noodzakelijk, is het toch onvoldoende om een diversiteit aan opinies vertegenwoordigd te hebben; die opinies moeten immers ook gehoord worden en aan bod komen tijdens de gesprekken. Deliberatieve processen moeten daarom op een manier vormgegeven worden die toelaat om ieders stem, ervaringen en perspectieven aan bod te laten komen. Het proces moet, met andere woorden, gelijke deelname van alle participanten stimuleren, maar ook de openheid en respect ten aanzien van de argumenten van anderen (O'Flynn & Sood, 2014). In die zin vat de kwaliteit van de participatie, als evaluatiecriterium, in welke mate de deliberatie de karakteristieken van de ideale gespreksituatie benadert (Bekkers & Edwards, 2007).

Cruciale determinanten voor de kwaliteit van de participatie zijn de stijl van de moderatie (actief ongelijkheden binnen de groep wegmasseren vs. passief de groep haar eigen weg laten vinden), de aard van de setting ('*hot deliberative settings*' waar de impact en de inzet groot zijn, zijn meer antagonistisch dan 'koude' settings waardoor ze bepaalde mensen afschrikken; Fung, 2003), de grootte van de groep (grote groepen zijn moeilijker te beheersen en kennen meer exclusionaire tendensen) en tijdsdruk (hoe minder tijd er is, hoe ongelijker de discussie verdeeld zal zijn).

4.2.2. *Evaluatiecriterium 5: kwaliteit van de besluitvorming*

In deliberatieve processen is het cruciaal dat er zonder dwang gedelibereerd wordt tussen de deelnemers. Het proces moet immers de weloverwogen opinie van alle betrokkenen weerspiegelen en niet de machtsrelaties binnen de groep (Bekkers & Edwards, 2007). Dat deliberatieve ideaal staat uiteraard op gespannen voet met de echte wereld van de politiek, waarin harde beslissingen genomen moeten worden. Om tot een finale beslissing te komen, zullen elementen van deliberatie (praten) in elk proces aangevuld moeten worden met elementen van aggregatie (stemmen). "Even under ideal conditions", aldus Joshua Cohen (1997, p. 75), "there is no promise that consensual reasons will be forthcoming. If they are not, then deliberation concludes with voting, subject to some form of majority rule."

Dat maakt duidelijk dat er ook binnen deliberatieve processen plaats is voor stemmen (Saward, 2000, p. 67-68). Deliberatieve processen moeten dan ook een gezond evenwicht vinden tussen praten en stemmen. Het is daarbij essentieel dat stemmingen niet ten koste gaan van de kwaliteit van het deliberatieve proces.

4.2.3. *Evaluatiecriterium 6: contextuele onafhankelijkheid*

Deliberatieve processen over prangende problemen vinden nooit plaats in een maatschappelijk vacuüm. De maatschappelijke omgeving oefent onvermijdelijk invloed uit op het proces dat een burgerforum doormaakt (Edwards, 2007). Die sociale en politieke betrokkenheid versterkt deliberatie, net omdat thema's zo politiek saillant zijn en omdat de deelnemers altijd deel uitmaken van de bredere bevolking.

Op bepaalde momenten kan de druk van buitenaf echter te groot worden. Wanneer de deelnemers voelen dat ze van buitenaf gestuurd worden, of wanneer ze het gevoel hebben dat hun eigen werk in vraag gesteld wordt, kan dat het proces bemoeilijken. Externe dwang om een bepaalde keuze te maken of richting in te slaan, ondermijnt de legitimiteit van de aanbevelingen die het forum doet. De maatstaf van dat kwaliteitscriterium is, met andere woorden, de mate waarin de deelnemers in alle sereniteit kunnen reflecteren over het thema onder discussie zonder rekening te moeten houden met de meningen van politieke partijen, politici, opiniemakers, pressiegroepen of de media (Caluwaerts & Reuchamps, 2016).

4.2.4. *Evaluatiecriterium 7: transparantie*

Het laatste procesmatige criterium is transparantie. Deliberatie moet op een doorzichtige wijze plaatsvinden als die wil rekenen op een breed draagvlak en aanvaarding onder de deelnemers en de bredere bevolking (Elster, 1998). Dat wil zeggen dat transparantie in een deliberatief forum zowel een interne als een externe betekenis heeft. Intern moet het proces ervoor zorgen dat de deelnemers op de hoogte zijn van de procedures, de formats en de doelstellingen. Ze moeten, met andere woorden, weten wat de verwachtingen zijn en op welke manier de moderators hen door het script zullen leiden om aan die verwachtingen te voldoen. Extern moet het proces ook doorzichtig zijn voor de buitenwereld. Het bredere publiek kan immers niet gevraagd worden om zomaar blindelings in te stemmen met de aanbevelingen van een burgerforum als ze geen zicht hebben op de gevolgde procedures.

4.3. *Outputcriteria*

4.3.1. *Evaluatiecriterium 8: publiek draagvlak*

Omdat een klein deel van de bredere bevolking deelneemt aan het deliberatieve proces, kunnen de uitkomsten van dat proces slechts rekenen op de onmiddellijke instemming van een klein deel van het publiek. Elk deliberatief proces moet dan ook regelmatige feedbackloops organiseren naar het publiek als geheel. Zoals John Dryzek (2001, p. 654) het formuleert: "Decisions still have to be justified to those who did not participate."

De resultaten en aanbevelingen van een burgerforum moeten dus aan de test van de openbaarheid onderworpen worden. Dat kan gebeuren door expliciet om publieke instemming te vragen door ze voor te leggen aan de bevolking in een referendum (zoals dat bijvoorbeeld in British Columbia gebeurde), maar meestal worden feedbackloops simpelweg georganiseerd via de bekendmaking van de resultaten.

4.3.2. *Evaluatiecriterium 9: impactvolle doorwerking*

Deliberatie is een proces waardoor burgers hun preferenties vertalen in beleidsaanbevelingen. Er bestaat echter enige discussie wat de precieze impact van die beslissingen moet zijn. Moeten ze direct doorwerken in het beleid of formuleren ze slechts richtinggevende principes die op een indirecte wijze het beleid kunnen sturen? De meeste experts zijn het erover eens dat deliberatieve uitkomsten over het algemeen een adviserende of agendasettingfunctie hebben (Smith, 2009). Ze tekenen een richting uit waar politieke verantwoordelijken op verder kunnen bouwen of van af kunnen wijken mits verantwoording (Dryzek, 2001).

Deze link tussen het formele beleidsproces en het deliberatieve proces – ofwel via directe implementatie, ofwel via agendasetting en verantwoordingsplicht – moet er zijn. Een deliberatief forum dat in het ijle discussieert, is niet meer dan een vorm van democratische experimentatie zonder enig praktisch nut. Aan het kwaliteitscriterium 'impactvolle doorwerking' is dan ook voldaan, wanneer er een reële impact van de aanbevelingen is geweest (Edwards, 2007).

4.3.3. *Evaluatiecriterium 10: responsiviteit en verantwoording*

Beslissingen genomen door deliberatie moeten responsief zijn. Dat betekent dat de oplossingen die via deliberatie worden aangebracht, een oplossing bieden voor de onderliggende problemen of een antwoord op de initieel gestelde vraag. Bo-

vendien moeten die oplossingen passen binnen de culturele en waardeschema's van de bredere samenleving waarin ze uiteindelijk kunnen worden toegepast. Ook moeten, na het overmaken van de aanbevelingen aan de politieke verantwoordelijken, de deelnemers op de hoogte worden gehouden over de uitkomsten van hun werk (Bekkers & Edwards, 2007). Er moet daarom een transparante keten van verantwoording opgezet worden, waarin de besluitvormers verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de resultaten die uit het deliberatieve proces voortkomen.

5. G1000'en: aanhoudende spanningen tussen droom en daad

5.1. *Evaluatiecriterium 1: inclusiviteit*

5.1.1. *België*

Voor de rekrutering van deelnemers hanteerde de Belgische G1000 het principe van loting. De reden hiervoor was de sterk gepolitiseerde aard van het project. De organisatoren leverden met de G1000 openlijk kritiek op de geslotenheid en de inhoudelijke eenzijdigheid van de Belgische regeringsonderhandelingen en wilden een bottom-upproject lanceren, gedragen door alle burgers. Vandaar dat geen andere selectiemethode mogelijk was dan loting, omdat rekrutering via zelfselectie of via het maatschappelijke middenveld een spervuur van politieke kritiek zou opleveren. De 'objectiviteit' van loting werd dan ook beschouwd als een kwaliteitsmaatregel om politieke tegenkanting te verminderen (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a).

Praktisch gezien werd 90% van de 704 deelnemers aan de G1000 gerekruteerd via Random Digit Dialing. Dat is een techniek die willekeurig Belgische vaste en mobiele telefoonnummers genereert en een penetratiegraad heeft van ongeveer 99% in België. Elke Belg had dus in principe een gelijke kans om uitgenodigd te worden om deel te nemen aan de G1000. Toch stootten de organisatoren tijdens het rekruteringsproces op enkele drempels. Een eerste probleem was dat de respons laag was. Ongeveer 5% van de gecontacteerde burgers zei effectief toe en vooral de traditionele participatie-elite toonde interesse om deel te nemen. Daardoor werd het principe van pure loting verlaten en werd een gestratificeerde loting ingevoerd. Ten tweede bereikte de Random Digit Dialing bijna geen maatschappelijk kwetsbare en etnische minderheidsgroepen, wat de claims van de organisatoren op inclusiviteit ondergroef. Vandaar dat 10% van de plaatsen werd voorbehouden voor mensen die werden gerekruteerd via een aantal middenveldorganisaties. Het laatste probleem was dat ongeveer 30% van de mensen die hadden toegezegd,

uiteindelijk niet is komen opdagen. Die hoge drop-out roept vragen op over de representativiteit van de Belgische G1000.

Wanneer we de aandacht verschuiven van de technische selectieprocedures naar de kenmerken van de deelnemers, zien we dat de G1000 hoog scoort in termen van inclusiviteit. Op de meeste sociodemografische achtergrondkenmerken benaderde de G1000 de officiële Belgische bevolkingscijfers: 48% van de deelnemers was man, 52% was vrouw; 39% was Franstalig, 61% was Nederlandstalig; ook qua leeftijd waren alle leeftijdsgroepen goed vertegenwoordigd. Wat het opleidingsniveau betreft, zien we wel een bias, aangezien ongeveer 55% van de deelnemers hoogopgeleid was.

5.1.2. *Nederland*

Een van de uitgangspunten van de door het Platform geïnitieerde G1000'en is loting als selectiemechanisme voor deelname. In Amersfoort, Kruiskamp en Groningen is geloot onder alle inwoners van de stad of wijk. Daarnaast zijn bij al deze G1000'en werkgevers, politici, ambtenaren en kunstenaars of 'vrijdenkers' gericht geworven. Ondanks het grote aantal gelote en uitgenodigde burgers (2.000 in Kruiskamp, 6.000 in Amersfoort en 10.000 in Groningen) is het nergens gelukt om in de buurt van de 1.000 deelnemers te komen. Het aantal inwoners dat uiteindelijk deelnam, was ongeveer 450 in Amersfoort en Groningen en 110 in Kruiskamp. Zo'n 90% tot 95% van de mensen die zijn ingeloot, besloot niet deel te nemen. In Kruiskamp leverde de uitnodiging voor deelname op basis van loting zelfs zo weinig aanmeldingen op, dat daarna is overgegaan tot flyeren en een bredere verspreiding van de uitnodiging.

Voor de G1000 in Uden is gewerkt met een open uitnodiging. Alle inwoners kregen een brief die was gericht 'aan de bewoner'. Het regieteam besloot hiertoe over te gaan, nadat was gebleken dat een plaatselijke verordening van de gemeente Uden een trekking uit het GBA/BRP-bestand niet toeliet. Bovendien is geworven via de lokale media, posters en een website en zijn verenigingen en maatschappelijke instellingen benaderd. Ondanks een groot aantal uitnodigingen waren er uiteindelijk maar 250 inwoners van Uden aanwezig op de dag zelf.

Welke gevolgen heeft de grote mate van zelfselectie voor de samenstelling van de deelnemersgroep? Kenmerkend voor het profiel van de typische deelnemer aan een G1000 is dat hij of zij geboren en getogen is in Nederland, ouder dan 50 jaar is en een hbo- of academische opleiding heeft. Mensen met andere achtergrondkenmerken waren sterk ondervertegenwoordigd (Binnema & Michels, 2016a, p. 66-68). Een vergelijking met de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (www.statline.cbs.nl) laat zien, dat bij alle G1000'en meer ouderen en hoogopgeleiden aanwezig waren dan op basis van de verdeling in de gemeente kon wor-

den verwacht. In Kruiskamp was bovendien de deelname van mensen met een niet-westerse achtergrond veel kleiner dan het aandeel van die groep in de wijk. Opvallend is dat de diversiteit van de groep deelnemers aan de G1000 in Uden niet wezenlijk verschilt van die van de G1000'en waar loting is gebruikt als selectiemechanisme. Of nu gekozen wordt voor loting of voor een open uitnodiging, voor de diversiteit van de groep maakte het weinig uit.

5.2. *Evaluatiecriterium 2: epistemische volledigheid*

5.2.1. *België*

In tegenstelling tot de gangbare praktijk in het organiseren van mini-publics ontvingen de deelnemers aan de Belgische G1000 geen voorafgaande informatie over de inhoudelijke thema's. De voornaamste reden was dat de tijdsdruk te hoog was. Het proces van de G1000 werd in juni 2011 gelanceerd, de agenda met drie grote en complexe thema's werd midden oktober van datzelfde jaar vastgelegd en de eigenlijke Burgertop vond amper drie weken later plaats. Daardoor was het niet mogelijk om gebalanceerde en volledige informatiepakketten samen te stellen.

Niettemin werden voor elk van de thema's die op de Burgertop werden besproken, twee onafhankelijke academici uitgenodigd. Deze experts – één Franstalige en één Nederlandstalige – leidden de thematiek in. Toch moeten we ook hier een kanttekening bij plaatsen. Zoals het team van internationale observatoren terecht opmerkte, hadden die experts een eerder links profiel, waardoor de meer conservatieve perspectieven ondergesneeuwd geraakten (G1000, 2012).

5.2.2. *Nederland*

Alle lokale G1000'en in Nederland hebben ervoor gekozen om te werken met een volledig open agenda (zie ook evaluatiecriterium 3). Deelnemers mochten zelf de agenda en de invulling daarvan bepalen. Er is bij geen van de burgertoppen dan ook vooraf informatie verstrekt over bijvoorbeeld belangrijke lokale beleidsthemas, bestaand beleid of bestaande lokale netwerken. Dat is volgens de organisatoren bewust gedaan, zodat de deelnemers zo onbevooroordeeld mogelijk deel konden nemen aan de gesprekken. Ook tijdens de bijeenkomst is er geen rol geweest voor experts om bijvoorbeeld vragen van deelnemers te beantwoorden. Wel hebben deelnemende ambtenaren en raadsleden soms tijdens de dialoog aan de tafels de overige deelnemers van informatie voorzien.

Alleen bij de G1000 van Kruiskamp heeft de inbreng van expertise een rol gespeeld. Die G1000 was verspreid over vijf bijeenkomsten. In de fase dat de deelne-

mers oplossingen en suggesties gingen uitwerken, is specifieke ervaringsexpertise ingebracht in de vorm van een wijkmanager, een notaris en iemand die ervaring had met burgerinitiatieven in een andere stad. Volgens de facilitatoren van deze G1000 is het belangrijk dat de groep zelf aangeeft welke expertise nodig is, al zijn de suggesties hiervoor in dit geval vooral van de facilitatoren zelf gekomen.

5.3. *Evaluatiecriterium 3: openheid van de agenda*

5.3.1. *België*

De Belgische G1000 werd gekenmerkt door een zeer open agenda, die volledig bottom-up werd bepaald. In tegenstelling tot de gebruikelijke deliberatieve praktijk, waarbij de organisatoren de agenda bepalen en een aantal inhoudelijke vrijheidsgraden toekennen, werd de agenda van de G1000 volledig door de burgers bepaald. Eind juni 2011 werd een online platform gelanceerd waar elke burger zijn of haar thema kon lanceren. Uit de ruim 2.000 ideeën werd een top 25 gedistilleerd die vervolgens opnieuw voor alle burgers werd opengesteld. Ze konden dan voor hun top 3 stemmen en die drie thema's vormden de agenda voor de Burgertop.

De keuze om de agenda open te houden kan verklaard worden vanuit de specifieke politieke context. De G1000 vond plaats tijdens de diepste politieke crisis van de afgelopen decennia, waarbij de twee taalgroepen diametraal tegenover elkaar stonden. In die context vreesden de organisatoren dat, wanneer de agenda door de politieke elite zou worden gezet, enkel thema's rond de staatshervorming op de agenda van de G1000 zouden komen, terwijl er een zeer groot besef groeide dat de politieke en publieke agenda's fundamenteel verschilden. Om burgers de kans te geven hun prioriteiten aan te brengen, werd gekozen voor deze open agendasetting.

5.3.2. *Nederland*

Alle Nederlandse G1000'en hebben gewerkt met een volledig open agenda. Dat wil zeggen dat de agenda op de dag zelf door de deelnemers werd bepaald. Dat gebeurde overal net iets anders, maar het voorbeeld van de G1000 in Amersfoort laat zien hoe dat er in grote lijnen uitzag (Boogaard & Binnema, 2016, p. 18-19). In drie ronden van 20 minuten aan telkens andere tafels van vier deelnemers en een neutrale tafelsecretaris wisselden de deelnemers ervaringen uit aan de hand van drie vragen: 1) wat vind jij belangrijk voor Amersfoort in de komende vier jaar, 2) wat moet daarvoor gebeuren en 3) wat wil en kan jij daaraan bijdragen? Na elke gespreksronde gaven de deelnemers individueel via een smartphone één woord

door, dat live werd geaggregeerd in een 'word cloud', waarin woorden groter worden naarmate ze vaker worden doorgegeven. De zes belangrijkste woorden uit de gecombineerde resultaten van die drie rondes vormden de agenda van de dag. In het tweede deel van het programma werkten de deelnemers, aan tafels van negen mensen, een van de zes thema's verder uit via de dromen-denken-doen-cyclus. Aan het einde van de middag leverde dat 50 uitgewerkte plannen op. Die plannen werden gepresenteerd, waarna de deelnemers elk vier stemmen uitbrachten door stickers te plakken bij de voorstellen van hun voorkeur. Dat leverde uiteindelijk een top 10 van voorstellen op. Het gevolg van de keuze voor een volledig open agenda is een enorme diversiteit aan voorstellen, die in veel gevallen tamelijk algemeen blijven.

5.4. *Evaluatiecriterium 4: kwaliteit van de participatie*

5.4.1. *België*

Om de participatie aan de tafels zo goed mogelijk te laten verlopen, bouwde de Belgische G1000 een aantal concrete mechanismen in. Eerst en vooral werden de discussies aan de tafels gefaciliteerd door getrainde tafelfacilitatoren. Zij moesten zorgen voor de inclusie van alle stemmen rond de tafel door de betrokkenheid van alle deelnemers te vergemakkelijken. Ook werd de drempel voor participatie verlaagd door te variëren in interactiestijlen. Zo moesten mensen soms per twee discussiëren, terwijl ze op andere momenten in grotere groepen delibereerden. Dat verlaagde de groepsdynamische drempels.

Niettemin bestonden er twee grote drempels voor de kwaliteit van de participatie. De eerste was de tijdsdruk. Elk van de tafels moest op één dag drie brede thema's (welvaart, sociale zekerheid en migratie) bespreken, waardoor er nooit echt diepgang kon worden gerealiseerd. Een tweede drempel was de meertaligheid. Doordat België een taalkundig verdeeld land is, werd beslist om één derde van de tafels te bevolken met mensen van beide taalgroepen. Dat verrijkte de discussie, maar wierp ook drempels op, ondanks de vertalers die aan elke tafel werden voorzien.

5.4.2. *Nederland*

Op het eerste gezicht is de setting bij alle G1000'en dezelfde: mensen zitten aan tafels en praten met elkaar over ideeën voor de toekomst van hun wijk of gemeente, de groepen aan de tafels zijn over het algemeen klein (4 tot 9 personen), er zijn getrainde tafelsecretarissen of voorzitters die het gesprek modereren maar niet ac-

tief sturen. Overal is bovendien gestreefd naar een aangename dag voor de deelnemers. Maar er zijn ook verschillen. Een bijeenkomst van een G1000 duurt standaard één dag, maar de G1000 in de wijk Kruiskamp in Amersfoort werd gespreid over vijf bijeenkomsten: vier avonden en een slotbijeenkomst van een avond en een dag. De G1000 in Uden week in het format van de gesprekken enigszins af van die van de andere G1000'en. Waar bij de andere G1000'en de dialoog over ideeën en voorstellen centraal stond, werden in Uden na een eerste brainstormfase ideeën verzameld en samengevoegd, waarna erover gestemd werd.

De waardering van de gesprekken was over het algemeen hoog (Michels & Binema, 2016b, p. 51-52). Deelnemers kwalificeerden de gesprekken als constructief en inspirerend. De meeste deelnemers voelden zich vrij om te zeggen wat ze willen en voelden zich ook gehoord door hun gesprekspartners. Alleen in Kruiskamp was men negatiever. De gedachte achter de spreiding van de G1000 over vijf bijeenkomsten was dat deelnemers zich daardoor meer eigenaar zouden voelen van het proces. Veel mensen vielen echter in de loop van het proces af (van ongeveer 110 deelnemers tijdens de eerste bijeenkomst tot 14 tijdens de laatste) en de meeste overgebleven deelnemers oordeelden negatief over de gesprekken.

5.5. *Evaluatiecriterium 5: kwaliteit van de besluitvorming*

5.5.1. *België*

Elke discussieronde werd afgesloten met een moment van stemming. De concrete inhoudelijke input van de tafels werd naar een *central desk* met inhoudelijke experts gestuurd, die de aanbevelingen clusterde. Die cluster van ideeën werd vervolgens ter stemming aan de deelnemers voorgelegd. Het format van de Belgische G1000 alterneerde tussen deliberatie en aggregatie. Toch kunnen we kritiek uiten op de kwaliteit van de besluitvorming. De clustering werd als niet-transparant ervaren, omdat ideeën die bijvoorbeeld maar één of twee keren werden vermeld, niet in de finale stemming werden opgenomen. Uit de posttest-vragenlijst bleek dat een aantal deelnemers vond dat hun input niet serieus werd genomen (Caluwaerts & Reuchamps, 2014a).

5.5.2. *Nederland*

Bij alle G1000'en werden momenten van praten afgewisseld met momenten van stemmen. Niet alleen stemden deelnemers over de agenda van de G1000-bijeenkomst, maar ook voor een selectie van een top 10 van na de G1000 verder uit te werken ideeën.

Die selectie van de top 10 van ideeën werd door veel deelnemers als problematisch ervaren. Uit ons onderzoek blijkt dat bij alle G1000'en slechts een minderheid van 40% van de respondenten positief was over de manier waarop de voorstellen zijn geselecteerd (Michels & Binnema, 2016b, p. 56).

5.6. *Evaluatiecriterium 6: contextuele onafhankelijkheid*

5.6.1. *België*

De Belgische G1000 kwam voort uit een zeer specifieke politieke context. Het idee werd gelanceerd tijdens de diepe politieke crisis van 2011 en de contextuele afhankelijkheid moet vanuit dat oogpunt geëvalueerd worden. Doordat de G1000 voorstelde om Vlamingen en Franstaligen samen te brengen om te praten over de toekomst van het land, en doordat de organisatoren het initiatief lanceerden op het moment dat de politieke elite in een patstelling verkeerde, werd de G1000 al snel omschreven als een pro-Belgisch initiatief. Dat deligitimeerde de burgertop in Vlaanderen, waar de Vlaams-nationalistische N-VA de sterkste politieke formatie was. Ook in de media heerste een sterke polarisatie. Sommige opiniemakers beschouwden de G1000 als de langverwachte politieke innovatie, terwijl anderen het een antipolitieke 'praatbarak' noemden. Dat zorgde ervoor dat de kleinste problemen werden uitvergroot. Zo focussten enkele van de meer kritische media de dag na de burgertop niet op de inhoudelijke resultaten, maar wel op het feit dat er bijvoorbeeld te weinig toiletten beschikbaar waren of dat in geïmproviseerde gebedsruimten werd voorzien.

Die politieke context, waarin politieke spin en sterke mediatisering de inhoud van de discussies stuurden, leidde ertoe dat we de Belgische G1000 niet positief kunnen evalueren in termen van contextuele onafhankelijkheid. De externe druk op de deelnemers was te groot door de sterke polarisatie in de Belgische publieke sfeer.

5.6.2. *Nederland*

Anders dan in België was er geen concrete aanleiding voor de organisatie van de G1000'en. Een duidelijk en urgent politiek probleem ontbrak. Dat verklaart waarschijnlijk de houding van politici, media en opiniemakers. De meeste politici stonden welwillend tegenover de G1000 en vonden het een interessant experiment zonder dat zij specifieke verwachtingen hadden. Media en opiniemakers volgden eveneens de G1000'en met belangstelling, maar ook met een zekere afstand.

Het Platform G1000, de initiator en bedenker van het format van meerdere G1000'en, heeft als een belangrijk principe van een G1000 dat het 'hele systeem' aanwezig moet zijn en deel moet nemen aan de dialoog. Volgens het Platform voelen alleen dan alle betrokken partijen, waaronder politici, zich verantwoordelijk voor het resultaat. Bij alle G1000'en zien we dan ook dat een aantal politici aanwezig was en deelnam aan de gesprekken. Dat leidde soms tot ingewikkelde verhoudingen, want zit de politicus aan tafel als politicus of als deelnemende burger? En wat is de rol van de politicus: luisteren naar de andere deelnemers of toch het beleid uitleggen en verdedigen? Je zou zelfs kunnen zeggen dat de aanwezigheid van politici bij de gesprekken de dialoog tussen de deelnemers ondermijnt (Vlind & Smets, 2016, p. 86).

5.7. *Evaluatiecriterium 7: transparantie*

5.7.1. *België*

Burgerfora kunnen slechts transparant zijn wanneer de deelnemers begrijpen wat er van hen verwacht wordt en wanneer ze zich realistische verwachtingen kunnen vormen over de gevolgen van hun bijdrage. Wat het eerste criterium betreft, scoort de G1000 goed: door het strakke script en de getrainde facilitatoren was het voor de deelnemers steeds duidelijk wat er van hen verwacht werd. Wat de verwachtingen van de deelnemers zelf betreft, scoort de G1000 beduidend minder goed. Doordat de organisatoren er bewust voor kozen om de G1000 niet te laten koloniseren door partijpolitiek, konden ze er ook niet voor zorgen dat de resultaten van de burger-top politieke impact hadden (zie hieronder), hoewel ze die indruk wel wekten in de aanloop naar de G1000. Daarenboven liep de communicatie na afloop van de G1000 erg mank en duurde het lang voor er duidelijkheid kwam over het verdere verloop van het proces. Het verwachtingenmanagement ten aanzien van de deelnemers en de transparantie van het proces bleven hier duidelijk in gebreke.

5.7.2. *Nederland*

Het programma van de G1000'en in Amersfoort, Groningen en Kruiskamp stond tevoren vast. Per ronde kregen de deelnemers steeds duidelijke instructies. Dat geldt ook voor het volledig uitgeschreven protocol van de G1000 in Uden. De opzet werd ook aan het begin van de dag door de organisatie toegelicht. Toch ontstond er soms verwarring, zoals in Uden, waar aan meerdere tafels de tafelvoorzitters niet precies wisten hoe ze om moesten gaan met het plakken van de stickers waarmee de deelnemers hun voorkeur voor bepaalde voorstellen kenbaar maakten. In Gro-

ningen riepen de instructies van de facilitator tijdens het ochtendgedeelte bij een aantal mensen vragen op (Michels & Binnema, 2016b, p. 54).

Over vervolgactiviteiten worden deelnemers en andere bewoners en geïnteresseerden op de hoogte gehouden via de website van de organisatie, websites van de themagroepen of nieuwsbrieven. Zo worden in Uden deelnemers en bewoners via nieuwsbrieven op de hoogte gehouden van activiteiten en het laatste nieuws van de G1000. Tevens is een boekje uitgebracht met daarin een verslag van de G1000 Uden (G1000 Uden, 2014). In Kruiskamp staat informatie over de eerste editie van Proef Kruiskamp, het belangrijkste resultaat van deze wijk-G1000, op de website van de G1000 van Amersfoort. In Groningen heeft de organisatie vier terugkombijeenkomsten gefaciliteerd.

5.8. *Evaluatiecriterium 8: publiek draagvlak*

5.8.1. *België*

Een goed deliberatief proces koppelt terug naar de bredere samenleving waaruit de deelnemers zijn gekozen. Ondanks alle goede bedoelingen slaagde de Belgische G1000 er niet in om die terugkoppeling te maken. Tijdens de burgertop zelf was er wel een zekere verbinding met de bredere samenleving door gebruik te maken van simultane online deliberaties (de zogenaamde G'Home), maar de zoektocht naar een breder publiek draagvlak bleef beperkt tot het publiceren van het eindrapport op de website en de organisatie van een publieksevenement in de Belgische Senaat.

5.8.2. *Nederland*

De resultaten van de G1000 zijn voor alle G1000'en gepubliceerd op de website van de betreffende G1000 en soms, zoals in Uden, ook in een apart boekje. Daarmee zijn de resultaten openbaar toegankelijk gemaakt. Nergens zijn de resultaten van de G1000 voorgelegd voor publieke instemming. Diegenen die niet deelgenomen hebben aan het forum, moesten zelf actief op zoek naar informatie over de resultaten van de G1000.

5.9. *Evaluatiecriterium 9: impactvolle doorwerking*

5.9.1. *België*

Hoewel het idee achter de G1000 in België een zeer sterke maatschappelijke weerklank heeft gehad, was de uiteindelijke politieke doorwerking zeer beperkt. Hier zijn drie specifieke redenen voor te noemen. Ten eerste bleven de aanbevelingen van de G1000 te vaag, waardoor ze niet meer deden dan beleidsmakers informeren over de grote lijnen en algemene waarden die de bevolking gerealiseerd wil zien, maar dat was inhoudelijk onvoldoende gestoffeerd om beleidsimpact te realiseren. Ten tweede heeft België geen sterke traditie van beleidsparticipatie door gewone burgers, waardoor de politiek en het maatschappelijke middenveld erg argwanend stonden tegenover die nieuwe vormen van betrokkenheid door burgers. Ten derde, en dit is waarschijnlijk de belangrijkste reden, was het de bewuste keuze van de organisatoren om de G1000 buiten de politiek om te organiseren. De organisatoren weigerden geld te aanvaarden vanuit de politiek om hun burgertop te organiseren en konden de agenda daardoor zeer open houden, maar de keerzijde van de medaille is dat de politieke wereld achteraf ook niet gebonden was om iets met de resultaten aan te vangen. Door het antipolitieke stigma van de G1000 was het met andere woorden makkelijk voor beleidsmakers om de aanbevelingen naast zich neer te leggen.

Hoewel de beleidsimpact van de concrete resultaten beperkt was en de G1000 daardoor slecht scoort op impactvolle doorwerking, moeten we wel vermelden dat de burgertop een sterk sociaal rimpeleffect had. In het jaar na de burgertop werden immers allerlei spin-offs van de G1000 georganiseerd op lokaal en zelfs regionaal niveau.

5.9.2. *Nederland*

Het initiatief voor een G1000 kwam in Amersfoort, Groningen en Kruiskamp van een groep enthousiaste burgers. Hoewel er de nodige contacten waren met zowel politieke als ambtelijke spelers, de gemeenten ook faciliteerden en een aantal raadsleden ook aanwezig waren tijdens de G1000, zijn deze G1000'en toch vooral bottom-up door burgers georganiseerd. Dat lag anders in Uden. Hier kwam het idee om een G1000 te organiseren op tijdens een conferentie van de net gekozen gemeenteraad. Diverse raadsleden bleven ook betrokken bij de organisatie, die overigens wel voor het grootste deel uit burgers bestond (Michels & Binnema, 2016a).

Nergens is er sprake geweest van een directe doorwerking van de resultaten van de G1000'en in lokaal beleid en nergens hebben de resultaten de raadsagenda gehaald en is er door de gemeenteraad over de resultaten gesproken. Soms is het

lastig te bepalen of de G1000 impact heeft gehad, omdat veel thema's abstract zijn geformuleerd. Sommige onderwerpen bleken voor een belangrijk deel al onderdeel van bestaand beleid. In Uden, waar de gemeenteraad het initiatief tot een G1000 nam, zijn de resultaten weliswaar iets concreter geformuleerd, maar ook hier hebben die de raadsagenda niet gehaald. Wel raakten veel politici enthousiast over het betrekken van burgers op een G1000-achtige manier en zal zo'n vorm van participatie mogelijk vaker ingezet worden (Michels & Binnema, 2016a). In Amersfoort is inmiddels een tweede G1000 gehouden.

5.10. *Evaluatiecriterium 10: responsiviteit en verantwoording*

5.10.1. *België*

Gezien de beperkte doorwerking, de grassrootsorganisatie van de G1000 en de grote politieke argwaan, zijn de responsiviteit en verantwoording zeer beperkt. De politieke elite voelde zich niet gebonden door de resultaten en vond het ook niet nodig om verantwoording af te leggen over de reden waarom de resultaten al dan niet werden opgenomen. Op de G1000 Burgertop zelf waren de voorzitters van alle Belgische parlementen aanwezig om het eindrapport in ontvangst te nemen, maar dat was lange tijd de enige politieke erkenning van de resultaten van de G1000.

5.10.2. *Nederland*

Over het geheel genomen stonden het College en de Raad van de gemeenten waar de G1000'en zijn gehouden, sympathiek tegenover het proces en de resultaten van de G1000. Tegelijkertijd besteedden ze op geen enkel moment expliciete aandacht aan de resultaten van de G1000. Politici voelden zich niet geroepen om de resultaten van de G1000 te vertalen naar de politieke agenda en om er vervolgens verantwoording over af te leggen.

Voor een belangrijk deel heeft dat te maken met het dubbele karakter van de G1000. Enerzijds zien de organisatoren de G1000 als een forum waar burgers zelf initiatieven nemen in het publieke domein en de overheid een beperkte rol speelt. Dat aspect wordt door veel politici sterk toegejuicht; het past bij de ontwikkeling van de participatiesamenleving en kan een oplossing zijn waar bezuinigingen leiden tot het verdwijnen van publieke voorzieningen. Anderzijds wil de G1000 ook een platform zijn voor democratische vernieuwing waar burgers na een dag delibereren de politieke agenda bepalen (Boogaard & Binnema, 2016). Het ambigue karakter leidt ertoe dat op geen enkel moment de politiek direct wordt aangesproken.

Tabel 1 vat de belangrijkste bevindingen voor België en Nederland nog eens samen.

TABEL 1. Een vergelijking tussen België en Nederland.

	België	Nederland
Inclusiviteit	Loting gecombineerd met doelgerichte rekrutering zorgt voor hoge mate van representativiteit Maar drop-out van 30%	Vrijwel overal loting. Slechts 5% meldt zich aan De representativiteit is beperkt, oververtegenwoordiging van ouderen en hoogopgeleiden
Epistemische volledigheid	Geen informatie Onafhankelijke experts, maar overwegend 'links' profiel	Geen informatie en geen onafhankelijke experts
Openheid van de agenda	Zeer open en breed gedragen agenda	Zeer open agenda die ter plekke werd bepaald
Kwaliteit van de participatie	Gelijke participatie door getrainde facilitatoren en strak script Maar hoge tijdsdruk	Gesprekken aan de tafels gemodereerd door getrainde facilitatoren Hoge waardering van gesprekken
Kwaliteit van besluitvorming	Afwisseling tussen praten en stemmen	Praten wordt afgewisseld met stemmen over de agenda en de top 10 van voorstellen
Contextuele onafhankelijkheid	Sterke politieke polarisatie en mediaspin zorgen voor contextuele afhankelijkheid	Contextuele onafhankelijkheid Wel zijn politici als deelnemers aanwezig
Transparantie	Duidelijke verwachting t.a.v. deelnemers Onduidelijk wat deelnemers zelf konden verwachten van resultaten	Duidelijke verwachtingen t.a.v. het proces op de dag zelf Over vervolgvactiteiten worden deelnemers op de hoogte gehouden
Publiek draagvlak	Weinig terugkoppeling naar bredere samenleving Publicatie rapport op website	Nergens is gezocht naar breder publiek draagvlak voor resultaten Publicatie resultaten op website
Impactvolle doorwerking	Geen doorwerking	Geen doorwerking
Responsiviteit en verantwoording	Geen responsiviteit en verantwoording	Geen responsiviteit en verantwoording

6. Conclusie en discussie

De praktijk van de G1000 in België en Nederland is nog ver verwijderd van het ideaal van de deliberatieve democratie. De cases in beide landen scoren heel behoorlijk op de procescriteria 'kwaliteit van de participatie', 'kwaliteit van de besluitvorming' en 'transparantie', maar uitermate slecht op de outputcriteria 'impactvolle doorwerking' en 'responsiviteit en verantwoording'. Er was in beide landen geen doorwerking van de resultaten van de G1000 in de politieke besluitvorming of het beleid. Ook achtten politici zich niet gebonden door de resultaten en voelden zij

zich niet geroepen om hierover vervolgens verantwoording af te leggen. Dat is problematisch. Het proces mag dan in hoge mate voldoen aan de criteria voor deliberatieve democratie, als er vervolgens geen enkele verbinding is met het formele beleidsproces, blijft een G1000 een interessant experiment zonder enige betekenis voor het beleid.

Tussen de Belgische G1000 en de Nederlandse G1000'en zijn er ook belangrijke verschillen. Die verschillen spitsen zich vooral toe op de inputcriteria 'inclusiviteit', 'epistemische volledigheid' en 'openheid van de agenda'. In vergelijking met de Nederlandse G1000'en is de Belgische G1000 er beter in geslaagd een representatieve deelnemersgroep te bereiken, hoewel in Nederland loting veelal als selectiemechanisme is gebruikt. Ook hebben in België onafhankelijke experts – zij het met een veeleer progressief profiel – een grotere rol gespeeld. En hoewel bij de G1000'en in beide landen is gewerkt met een open agenda, hebben de deelnemers in België vooraf drie brede thema's gekozen waarover werd gesproken op de dag zelf, terwijl in Nederland de agenda pas op de dag zelf werd bepaald en dat proces deel uitmaakte van de deliberatie. Dat leidde in Nederland tot een zeer grote verscheidenheid aan thema's en tot resultaten die tamelijk algemeen en vaag bleven.

Een ander belangrijk verschil tussen de Belgische en de Nederlandse G1000 heeft betrekking op de 'contextuele onafhankelijkheid'. Terwijl in België de G1000 onder grote druk stond van sterk gepolariseerde politiek en media, stonden in Nederland politici en media veel meer welwillend maar ook afstandelijk tegenover de G1000. De context waarbinnen de G1000 in België en in Nederland plaatsvond, is wezenlijk verschillend, wat gevolgen heeft gehad voor de wijze waarop de G1000 is ontvangen. In het in een politieke crisis verkerende en sterk gepolitiseerde België werd de G1000 door velen als noodzakelijk gezien om uit de politieke impasse te komen, en door anderen met argwaan bekeken en vooral gezien als een pro-Belgisch initiatief, omdat het Vlamingen en Franstaligen verenigde. Voor de organisatie van lokale G1000'en in Nederland was er geen directe aanleiding. Dat kan een verklaring zijn voor de welwillende, maar ook afstandelijke houding van politici en media; het gebrek aan urgentie is mogelijk ook een verklaring voor het beperkte aantal mensen dat na inloting en uitnodiging daadwerkelijk deelnam. Een zeker gevoel van urgentie lijkt noodzakelijk voor deelname; mensen moeten het gevoel hebben dat ze een dag besteden aan iets dat belangrijk is. Aan de andere kant kan een politieke crisis als aanleiding voor een G1000 ertoe leiden dat het proces politiseert en zo deelnemers en politici verder van elkaar vervreemdt.

Hoewel droom en daad nog ver uit elkaar liggen, denken wij dat G1000-initiatieven een toegevoegde waarde kunnen hebben voor de democratie. Ze kunnen een platform zijn waar gewone burgers in dialoog met elkaar tot aanbevelingen komen voor het beleid, die vervolgens door politici beargumenteerd wel of niet worden overgenomen. Maar dan moet wel aan een aantal voorwaarden zijn voldaan. Zonder opnieuw alle criteria langs te lopen, willen we drie voorwaarden ex-

pliciet noemen. Ten eerste moet er, veel meer dan nu het geval is in Nederland, een zekere mate van diversiteit zijn in de achtergronden van de groep deelnemers. De oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden en ouderen heeft gevolgen voor de gespreksthema's en met name voor de onderwerpen die niet aan de orde komen. Thema's zoals armoede, werkloosheid, rommel en viezigheid in de wijk en sportvoorzieningen kwamen in Nederland nauwelijks aan de orde en haalden niet de top 10 van thema's waartoe aan het einde van de bijeenkomst werd besloten (zie ook Binnema & Michels, 2016b). Ten tweede moet er een duidelijke koppeling worden gemaakt tussen het deliberatieve proces en het formele politieke proces. Als een G1000 ook impact wil hebben op de politiek en het beleid, zullen er afspraken moeten zijn over de status van de resultaten van een G1000 en de manier waarop en wanneer die worden besproken door de politiek. Hier schoten de Belgische G1000 en de Nederlandse G1000'en zeker tekort. Een beperkte doorwerking van resultaten kan ook invloed hebben op de toekomstige deelname aan burgerfora; burgers haken mogelijk af wanneer ze ervaren dat er toch weinig met de resultaten gebeurt. Ten derde is het alleen zinvol om een G1000 te organiseren als potentiële deelnemers het belangrijk genoeg vinden om hieraan mee te doen. Het thema van de dag moet dan ook een zekere urgentie hebben in de ogen van burgers.

Tot slot is het van belang in te zien dat het onmogelijk is om optimaal te voldoen aan alle criteria tegelijkertijd. Tussen de criteria bestaan fundamentele spanningen. Zo staat epistemische volledigheid in de vorm van informatie vooraf op gespannen voet met een open agenda. Ook is er een spanning tussen de kwaliteit van de participatie en de kwaliteit van de besluitvorming. Deliberatie zal moeten worden afgewisseld met aggregatie (stemmen), maar aggregatie kan ook een goede dialoog onderbreken. Eenzelfde spanning is er tussen kwaliteit van de participatie en doorwerking. Wil deliberatie politiek zin hebben, dan moet er nagedacht worden over de doorwerking van de resultaten. Maar te snel praten over doorwerking van resultaten kan ten koste gaan van het deliberatieve proces. Ook kan er een spanning zijn tussen inclusiviteit en de kwaliteit van de participatie. Diversiteit is belangrijk, maar te grote verschillen tussen deelnemers kunnen leiden tot moeizame gesprekken en ten koste gaan van de kwaliteit van de participatie. Een laatste spanning bestaat tussen een open agenda en politieke doorwerking. Hoe opener de agenda, hoe minder gericht de burgertop inhoudelijk is en hoe kleiner de kans op politieke doorwerking.

Dat is op zichzelf niets nieuws, maar die aanhoudende spanningen tonen wel dat de verwachtingen ten aanzien van deliberatieve democratie niet te hoog gespannen mogen zijn. Het deliberatieve ideaal werd ontwikkeld als reactie op de crisis van de representatieve democratie. Die crisis ging in essentie over de spanning tussen het zoeken naar consensus en het nastreven van effectiviteit. Uit ons onderzoek blijkt echter dat we hetzelfde spanningsveld tussen input en output in de Belgische en Nederlandse G1000'en aantreffen. De evaluatiecriteria die we in

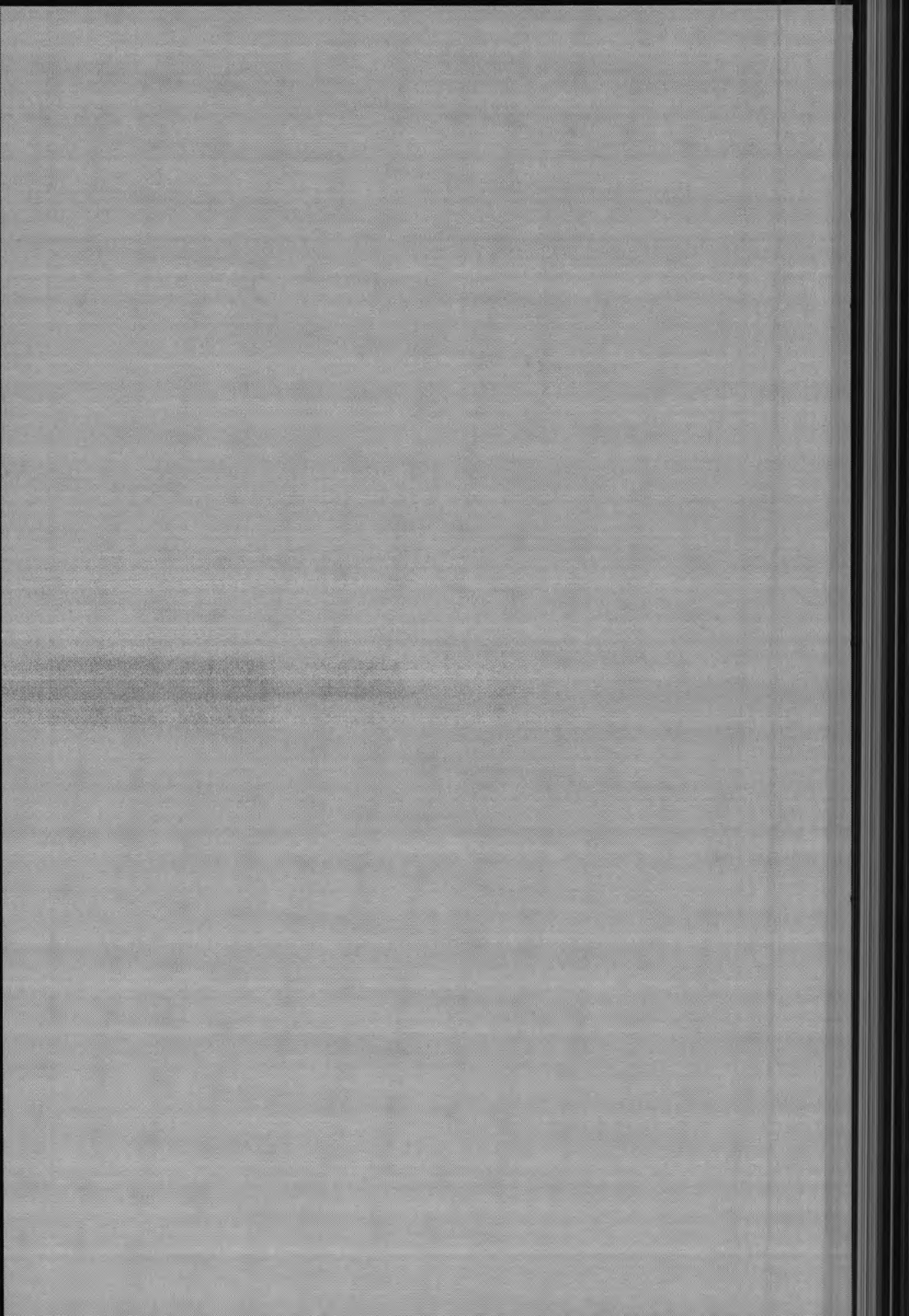
deze bijdrage hebben gepresenteerd, zijn dan ook enerzijds een maatstaf voor het verbeteren van deliberatief democratische processen zoals de G1000, anderzijds maakt toepassing van de criteria inzichtelijk dat soms gezocht zal moeten worden naar een balans tussen criteria. Meer onderzoek is nodig om inzicht te krijgen in hoe specifieke designkeuzes van deliberatieve processen van invloed zijn op de criteria en de spanningen tussen die criteria.

Bibliografie

- Bekkers, V., & Edwards, A. (2007). Legitimacy and democracy: A conceptual framework for assessing governance practices. In V. Bekkers, G. Dijkstra, A. Edwards, & M. Fenger (Eds.), *Governance and the democratic deficit: Assessing the legitimacy of governance practices* (pp. 35-60). Aldershot, UK: Ashgate.
- Binnema, H., & Michels, A. (2016a). Loting en diversiteit. Te hoge verwachtingen. In G. Boogaard & A. Michels (Eds.), *G1000. Ervaringen met burgertoppen* (pp. 59-71). Den Haag: Boom Bestuurskunde.
- Binnema, H., & Michels, A. (2016b). *Selective representation and outcomes of deliberation. Participatory reforms in the Netherlands*. Paper presented at the IPSA conference, Poznan, Poland, 23-28 July 2016.
- Bohman, J. (2007). Political communication and the epistemic value of diversity: Deliberation and legitimation in media societies. *Communication Theory*, 17(4), 348-355.
- Boogaard, G., & Binnema, H. (2016). De politieke invloed van de 1000 in Amersfoort en Uden. In G. Boogaard & A. Michels (Eds.), *G1000. Ervaringen met burgertoppen* (pp. 15-29). Den Haag: Boom Bestuurskunde.
- Boogaard, G., & Michels, A. (2016). *G1000. Ervaringen met burgertoppen*. Den Haag: Boom Bestuurskunde.
- Cain, B., Dalton, R., & Scarrow, S. (2006). *Democracy transformed? Expanding political opportunities in advanced industrial democracies*. New York: Oxford University Press.
- Caluwaerts, D., & Reuchamps, M. (2014a). The G1000. Facts, figures and some lessons from an experience of deliberative democracy in Belgium. In P. Van Parijs (Ed.), *The malaise of electoral democracy and what to do about it* (pp. 10-33). Brussels: Rethinking Belgium (Re-Bel e-book).
- Caluwaerts, D., & Reuchamps, M. (2014b). Strengthening democracy through bottom-up deliberation: An assessment of the internal legitimacy of the G1000 project. *Acta Politica*, 50(2), 151-170.
- Caluwaerts, D., & Reuchamps, M. (2016). Generating democratic legitimacy through deliberative innovations: The role of embeddedness and disruptiveness. *Representation*, 52(1), 13-27.

- Caluwaerts, D., & Ugarriza, J. E. (2012). Favorable conditions to epistemic validity in deliberative experiments: A methodological assessment. *Journal of Public Deliberation*, 8(1), 1-20.
- Cohen, J. (1997). Deliberation and democratic legitimacy. In J. Bohman & W. Rehg (Eds.), *Deliberative democracy: Essays on reason and politics* (pp. 67-93). Oxford: Blackwell.
- Devos, C., & Sinardet, D. (2012). Governing without a government: The Belgian experiment. *Governance*, 25(2), 167-171.
- Dryzek, J. S. (2000). *Deliberative democracy and beyond. Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. (2001). Legitimacy and economy in deliberative democracy. *Political Theory*, 29(5), 651-669.
- Edwards, A. (2007). Embedding deliberative democracy: Local environmental forums in the Netherlands and the United States. In V. Bekkers, G. Dijkstra, A. Edwards, & M. Fenger (Eds.), *Governance and the democratic deficit: Assessing the legitimacy of governance practices* (pp. 165-182). Aldershot, UK: Ashgate.
- Elster, J. (1998). Deliberation and constitution making. In J. Elster (Ed.), *Deliberative democracy* (pp. 97-122). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishkin, J. S., & Luskin, R. C. (2005). Experimenting with a democratic ideal: Deliberative polling and public opinion. *Acta Politica*, 40(3), 284-298.
- Fishkin, J. S., Luskin, R. C., & Jowell, R. (2000). Deliberative polling and public consultation. *Parliamentary Affairs*, 53(4), 657-666.
- Fung, A. (2003). Recipes for public spheres: Eight institutional design choices and their consequences. *Journal of Political Philosophy*, 11(3), 338-367.
- G1000. (2012). *Final report: Democratic innovation in practice*. Brussels: G1000. Geraadpleegd op 23 september 2013 via www.g1000.org/documents/G1000_EN_Website.pdf.
- G1000 Uden. (2014). *Vitaal inwonersinitiatief, 4 oktober 2014, van denken en dromen, naar durven en doen*.
- Grönlund, K., Bächtiger, A., & Setälä, M. (2014). *Deliberative mini-publics. Involving citizens in the democratic process*. Colchester: ECPR Press.
- Luskin, R. C., Fishkin, J. S., & Jowell, R. (2002). Considered opinion: Deliberative polling in Britain. *British Journal of Political Science*, 32(3), 455-487.
- Michels, A., & Binnema, H. (2016a). Hoe divers, invloedrijk en deliberatief is een G1000? Het ontwerp van een burgertop en de verwezenlijking van democratische waarden. *Bestuurswetenschappen*, 70(1), 17-36.
- Michels, A., & Binnema, H. (2016b). De realisatie van democratische waarden. In G. Boogaard & A. Michels (Eds.), *G1000. Ervaringen met burgertoppen* (pp. 45-58). Den Haag: Boom Bestuurskunde.
- O'Flynn, I., & Sood, G. (2014). What would Dahl say? An appraisal of the democratic credentials of deliberative polls and other mini-publics. In K. Grönlund, A. Bäch-

- tiger, & M. Setälä (Eds.), *Deliberative mini-publics: Practices, promises, pitfalls* (pp. 41-58). Colchester: ECPR Press.
- Reybrouck, D. van (2013). *Tegen verkiezingen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Ryan, M., & Smith, G. (2014). Defining mini-publics. In K. Grönlund, A. Bächtiger, & M. Setälä (Eds.), *Deliberative mini-publics: Practices, promises, pitfalls* (pp. 9-26). Colchester: ECPR Press.
- Saward, M. (2000). Less than meets the eye: Democratic legitimacy and deliberative theory. In M. Saward (Eds.), *Democratic innovation: Deliberation, representation and association* (pp. 66-77). London: ECPR Studies in European Political Science.
- Schmidt, V. A. (2013). Democracy and legitimacy in the European Union revisited: Input, output and throughput. *Political Studies*, 61(1), 2-22.
- Smith, G. (2009). *Democratic innovations. Designing institutions for citizen participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steiner, J. (2012). *The foundations of deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steiner, J., Bächtiger, A., Spörndli, M., & Steenbergen, M. R. (2004). *Deliberative politics in action. Analysing parliamentary discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, D. F. (2008). Deliberative democratic theory and empirical political science. *Annual Review of Political Science*, 11(1), 497-520.
- Vlind, M., & Smets, P. (2016). De rol van dialoog: G1000 Kruiskamp in microperspectief. In G. Boogaard & A. Michels (Eds.), *G1000. Ervaringen met burgertoppen* (pp. 73-87). Den Haag: Boom Bestuurskunde.

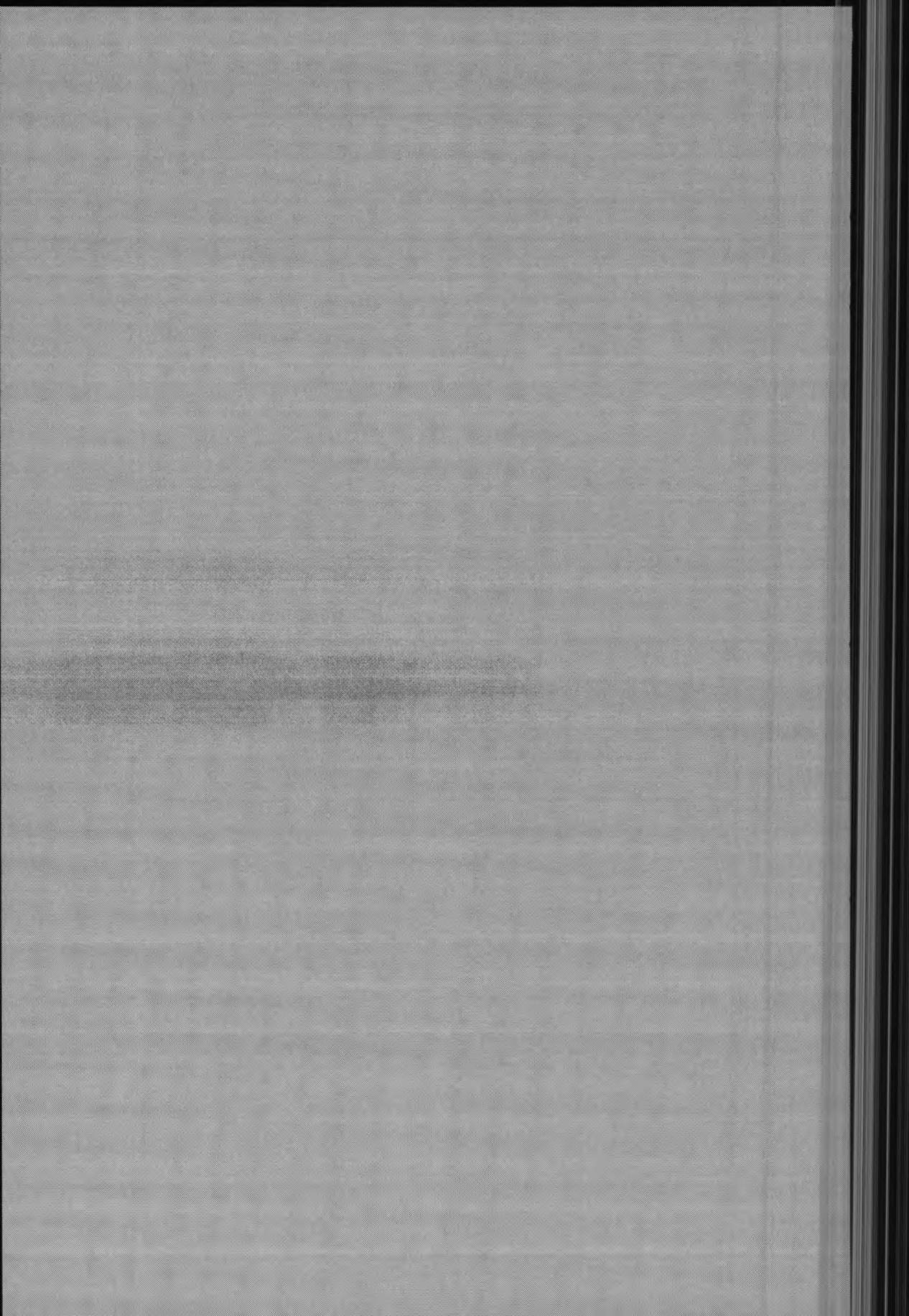

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

- ESSAY:
Volksvertegenwoordiging in
de participatieve democratie:
u zaagt, wij paaien? 91
Thibaut Renson
- SYMPOSIUM:
Fractionalisatie, volatiliteit
en nieuwe partijen 103
Stefanie Beyens, Simon Otjes
en Marc van de Wardt
- ONDERZOEK UITGELICHT:
Lost in the mainstream? Gender in het
kerncurriculum van de Nederlandse
bacheloropleidingen politicologie 119
Saskia Bonjour, Liza Mügge
en Conny Roggeband
- Waarom wijst zowel radicaallinks
als radicaalrechts Europa af? 122
Erika van Elsas, Armen Hakhverdian
en Wouter van der Brug
- Interne partijdemocratie en publieke
opinie: het effect van kandidaten-
selectieprocedures op tevredenheid
met democratie bij burgers 124
Yael Shomer, Gert-Jan Put
en Einat Gedalya-Lavy
- AUTEURSINFO 127

Volksvertegenwoordiging in de participatieve democratie: u zaagt, wij paaien?

Thibaut Renson

The times they are a-changing. De representatieve democratie is in crisis. De meerderheid van de huidige generatie Europese jongeren vindt het niet langer essentieel om in een democratie te leven (Foa & Mounk, 2016; World Values Survey, 2016). Dat er vandaag, zoals in dit nummer, steeds meer aandacht is voor de vraag hoe we onze democratie kunnen herinrichten en voor onderzoek naar vernieuwende democratische experimenten, hoeft niet te verbazen. Dit essay probeert hiertoe een bijdrage te leveren door in te zoomen op de rol van politieke vertegenwoordiging in het licht van de participatieve democratie. Concreet handelt dit stuk over de vraag op welke manier de keuze van volksvertegenwoordigers voor meer burgerinspraak inwerkt op de relatie tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde. Vanuit theoretisch oogpunt houdt de voorkeur voor meer participatieve democratie in de *invited space*¹ immers de keuze in voor een welbepaalde invulling van politieke vertegenwoordiging. In de praktijk lijken vertegenwoordigers hierbij hun relatie met de burger niet op die manier te benaderen. Dit essay wil

aantonen dat zo'n praktijk niet onschuldig is. Meer nog, eerder dan een remedie is zo'n praktijk van vertegenwoordiging in de participatieve democratie een symptoom van de crisis van de representatieve democratie. Daarnaast wil dit essay aantonen dat de participatieve democratie wel de potentie heeft om de relatie tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde een nieuwe dimensie te geven die bijzonder zinvol kan zijn in het licht van die crisis.

Vertegenwoordiging: een historische tweestrijd met actuele relevantie

De vraag naar de invulling van politieke vertegenwoordiging gaat naar het hart van de relatie tussen burger en overheid. Sinds de demografische ontwikkeling het niet langer mogelijk maakte om burgers steeds zelf op rechtstreekse wijze aan politiek te laten doen, woedt de vraag hoe volksvertegenwoordigers hun rol moeten invullen. Een van de twee klassieke invullingen is deze

van de vertegenwoordiger als gedelegeerde. In het *delegate-model* worden politici verondersteld uit te voeren wat burgers vragen (Heywood, 1997). Het beleid wordt verondersteld het volk te dienen. Niemand is bijgevolg beter in staat dan het volk zelf om hierover de meest correcte inschatting te geven. Vertegenwoordigers handelen dus niet naar eigen goeddunken, maar worden belast met de uitvoering van het mandaat dat hun kiezers aan hen gegeven hebben.

Gewezen Nederlands minister van Binnenlandse Zaken wijlen Hans Dijkstal (2001) gaf met zijn 'jukebox-democratie' een creatieve benaming voor die historische benadering. Collega Herwig Reynaert (Reynaert *et al.*, 2006) had het recenter over de 'dj-democratie'. Volgens het *delegate-model* is het 'u-vraagt-wij draaien'-principe de garantie voor het beste feestje.²

Aan de andere kant van het theoretische spectrum heb je het *trustee-model* van vertegenwoordiging. Volgens dat model worden vertegenwoordigers aangeduid door de kiezer als hun vertrouwelingen, die verondersteld worden te handelen naar eigen goeddunken (Elster, 1999). Ze zijn het aan hun kiezers verplicht om autonoom te handelen naar wat zij denken dat het beste is voor de samenleving. De redenering luidt dat kiezers stemmen op basis van eigenbelang en niet de nodige kennis en inzichten hebben in beleidsproblematiek, in tegenstelling tot vertegenwoordigers. "*Your representative owes you, not his industry only, but his judgment;*

and he betrays, instead of serving you, if he sacrifices it to your opinion" (Burke, o.c. Elster, 1999, p. 3). Verkozenen hebben de plicht om met een gegeven stem hun zin te doen. Verkiezingen zijn dan een graadmeter voor de mate waarin verkozenen erin geslaagd zijn om een draagvlak te creëren voor genomen beslissingen.

Er bestaan niet veel dj's van wie de set is opgesteld aan de hand van verzoekjes uit het publiek. Een dj wordt ingehuurd op basis van zijn of haar muziekexpertise om de juiste plaatjes uit te kiezen.³ Net dat is de garantie voor een goed feestje.

Uiteraard is de opdeling in verschillende vormen van vertegenwoordiging in essentie een theoretische aangelegenheid (Devos, 2016). Bovendien spelen politieke partijen vandaag een cruciale rol in de vertegenwoordigingsrelatie (als kiezers stemmen op basis van partijprogramma's, worden de verkozenen van de respectievelijke partijen verondersteld die uit te voeren) (Heywood, 1997). Toch blijft de historische tweedeling tussen *delegate* en *trustee* tot op vandaag een zinvol perspectief om te kijken naar vertegenwoordiging in actuele politieke vraagstukken. De tweedeling is immers terug te brengen tot de vraag of politici verondersteld worden af te tasten waarvoor er een draagvlak is, dan wel de plicht hebben om een draagvlak te creëren. Vandaag blijft die historische vertegenwoordigingsvraag opmerkelijk relevant in het publieke debat rond democratie.

*De euro die te belangrijk was om
over te laten aan het volk*

Toen de eurocrisis een van zijn vele hoogtepunten bereikte en Gorgios Papandreou het Europees overeengekomen reddingsplan voor zijn land aan het Griekse volk wou voorleggen door middel van een referendum, werd de voormalige Griekse premier aan de schandpaal genageld. Het Europese reddingsplan dat technocraten en experts ontwikkeld hadden, was het enige alternatief om Griekenland – en aldus de andere landen van de eurozone – erbovenop te helpen. Een voorstel om dat plan in de handen van het volk te leggen, werd beschimpt als ‘onverantwoordelijk’, ‘populistisch’ en ‘zot’. Dat het vooral zot was dat de Griekse bevolking geen zeg had over een plan dat tot een sociaal bloedbad rond de Akropolis zou leiden, kreeg in het Justus Lipsiusgebouw weinig gehoor. Voornamelijk onder druk van Nicolas Sarkozy en Angela Merkel, werd Papandreou gedwongen zijn referendumvoorstel in te trekken. Vervolgens was hij veroordeeld zijn premierschap over te laten aan zijn opvolger, die op zijn beurt weer veroordeeld was tot het uitvoeren van het Europese reddingsplan. Nochtans was er voor dit ‘enige mogelijke alternatief’ geen draagvlak.

Om die reden wees Hendrik Vos (2011), politicoloog aan het Centrum voor EU Studies, erop dat de rentverschillen op lange termijn weleens minder belangrijk zouden kunnen zijn dan de *spread* die ontstaat tussen politici en de publieke opinie. Zijn collega’s Ferdi

De Ville en Jan Orbie (2011) vroegen zich af in wiens belang die euro is, als die het koste wat het kost gered moet worden en dit te belangrijk is om over te laten aan het volk. Meer nog, als een Europees herstelplan voor een land niet in vraag mag worden gesteld, toont dat evenzeer aan hoe nationale parlementsverkiezingen er voor de galerij zijn. Socialisten, conservatieven en liberalen gaan allemaal met een verschillend programma naar de Griekse kiezer, op zoek naar zetels. De kiezer kiest op basis van wat de verschillende partijen aan hen voorleggen. Maar uiteindelijk worden de verkozenen veroordeeld tot het uitvoeren van wat de staats- en regeringsleiders van de meest zwaarwichtige lidstaten overeenkwamen. Wat op het spel staat, is immers van te groot belang om domweg in handen te leggen van de kiezer.

*Als het volk beslist, meer doden
op de weg*

Hoe aannemelijk het bovenstaande voorbeeld het ook maakt dat in een democratie niets zo belangrijk kan zijn dat het volk er niét over mag beslissen, is een dergelijke invulling van politieke vertegenwoordiging vandaag ook niet onbetwist. Die kritiek beperkt zich trouwens niet tot de complexe, meerlagige context van de Europese besluitvorming (cf. ‘waarom zou de Griekse bevolking het recht hebben om een Europees reddingsplan weg te stemmen dat de rest van de eurozone kan schaden?’), noch tot een crisissituatie (cf. ‘in tijden van

complexe crisissen rekenen we op onze leiders’).

Neem bijvoorbeeld de recente berichtgeving over de uitbreiding van de 130 km/u-limiet op Nederlandse autosnelwegen. De VVD twitterde dat “veel mensen ontzettend blij zijn met de tijds-winst en het doorrijden”. Je zou kunnen stellen dat – vanuit het *delegate-model* – een partij geënt op individuele vrijheid het aan haar kiespubliek verplicht is een dergelijke maatregel te verdedigen. De vraag is of de samenleving hiermee het best gebaat is.

Wat niet onder de *hashtag* van de VVD ‘#vroemvroem’ werd vermeld, was dat uit de publieke database waarin de Nederlandse politie verkeersongelukken met lichamelijke letsels registreert (‘Bestand van geRegistreerde Ongevallen in Nederland’), blijkt dat in 2015 het percentage dodelijke slachtoffers veel groter was daar waar 130 km/u gereden mocht worden, in vergelijking met de 120- en zeker de 100-trajecten (SWOV, 2015). Je kan je dus de vraag stellen of het niet de plicht is van de overheid om individuele vrijheid te begrenzen om de (veiligheid in de) samenleving te beschermen, en of dit al dan niet zo’n geval is. Als de kiezer echter sneller wil rijden, dan is het de plicht van de vertegenwoordiger als lasthebber om hier hoe dan ook gevolg aan te geven. Waar ‘mensen blij mee zijn’, daar moeten vertegenwoordigers naar handelen. Maar dat mensen die sneller willen rijden, niet alleen het veiligheidsrisico nemen voor zichzelf maar ook voor anderen, daar wordt aan voorbijgegaan (#boemboem). Wat het nastreven van

individueel eigenbelang betekent voor de samenleving, doet er niet toe. Het resultaat is de geaggregeerde uitkomst van waar individuen voor zichzelf de balans tussen vrijheid en veiligheid willen plaatsen, en niet waar we willen dat die balans ligt voor – en in – onze samenleving.

Als we het van het oordeel van de kiezer hadden laten afhangen, dan was de verplichting tot het dragen van een gordel – om in hetzelfde thema te blijven – er nooit gekomen. De maatregel was immers erg onpopulair; een draagvlak was er niet. In een democratie waar vertegenwoordigers lasthebbers zijn, is het invoeren van die maatregel ondenkbaar. Niettemin is de stelling dat een samenleving waarin automobilisten de vrijheid hebben om geen gordel te hoeven dragen een betere is, amper verdedigbaar. Een voorstel tot afschaffing van die maatregel zou om die reden vandaag juist op een gebrek aan draagvlak botsen.

Elk nadeel hep zijn voordeel

De bovenstaande praktijkvoorbeelden tonen aan dat de theoretische discussie of het de plicht is van vertegenwoordigers om af te tasten waarvoor er een draagvlak is, dan wel dat zij de plicht hebben om een draagvlak te creëren, doorleeft in het hedendaagse debat over democratie. In de praktijk stellen vertegenwoordigers zich dan ook, afhankelijk van het beleidsvraagstuk in kwestie, zowel als lasthebber en vertrouweling op (Pitkin, 1972). De

voor- en nadelen van de ene dan wel de andere manier van vertegenwoordiging zijn immers niet absoluut. Een vertrouweling kan bekritiseerd worden voor zijn of haar elitaire opstelling door vanuit een ivoren toren aan het volk te verkondigen wat goed voor hen is, ook al weet het volk dat zelf nog niet. Een lasthebber kan bekritiseerd worden, omdat het zwalkend op zoek gaan naar draagvlak bezwaarlijk de samenleving als geheel ten goede komt. Het resultaat is een complexe praktijk van vertegenwoordiging die schippert tussen twee tegengestelde vormen van vertegenwoordiging.

In het licht van dit genuanceerde verhaal is de keuze van vertegenwoordigers voor meer burgerinspraak echter opmerkelijk eenduidig.

Participatieve democratie in theorie: de vertegenwoordiger als lasthebber

Als antwoord op de crisis van de representatieve democratie zetten volksvertegenwoordigers steeds meer en explicieter in op de participatieve democratie. Ze doen dat door burgers steeds vaker en op een meer directe wijze te betrekken bij de besluitvorming dan ze enkel een bolletje laten inkleuren op een stembiljet, eens om de zoveel jaren: participatie als institutionele aanvulling op de representatieve regeringsvorm.

Vanuit vertegenwoordigingsoogpunt kan de keuze van politici om in te zet-

ten op meer burgerinspraak niet verantwoord worden vanuit het *trustee*-model van vertegenwoordiging. Een vertegenwoordiger als vertrouweling doet zijn of haar eigen zin. Het peilen naar specifieke verzuchtingen of eisen bij de burger is door een vertegenwoordiger als vertrouweling bijgevolg niet te rechtvaardigen: deze doen er immers niet toe.

Vanuit het *delegate*-model heeft de participatieve democratie wel de potentie om de relatie tussen vertegenwoordiger en vertegenwoordigde te versterken. Let wel, participatieve democratie is geen noodzakelijke voorwaarde vanuit die vertegenwoordigingsoptiek; burgerinspraak waarnaar de beleidsmaker als lasthebber geacht wordt te handelen, kan ook gewoon eng geïnterpreteerd worden als het uitoefenen van een stem tijdens verkiezingen. Maar de keuze voor meer burgerinspraak impliceert wel a priori een *delegate*-visie op vertegenwoordiging; pas als politici het ook belangrijk vinden dat er afgetast wordt voor welk beleid er een draagvlak is, kan de keuze voor een meer participatieve democratie in de *invited space* verantwoord worden.

Politologen Andeweg (2003) en Deschouwer (2003) hebben het specifiek over 'responsiviteit' wanneer politici inspelen op wat onder de bevolking leeft tussen verkiezingen in en dit vertalen naar het politieke niveau. Ze categoriseren het als een specifieke invulling van de *delegate*-vertegenwoordiging: vertegenwoordiging van onderop (niet van bovenaf), maar dan niet enkel vooraf (klassieke delegatie van vertegenwoordigers naar vertegenwoordigden bij

verkiezingen), maar ook achteraf (na de verkiezingen). Vooraf kan je immers niet weten met welke problemen een samenleving allemaal geconfronteerd zal worden tijdens een legislatuur, luidt de responsiviteitslogica, laat staan wat de bevolking daar vooraf over denkt.

De participatieve democratie maakt deel uit van een breder netwerk van diverse democratische besluitvormingsmechanismen en bijbehorende vertegenwoordigingspatronen. Samen vertellen ze een complex en genuanceerd verhaal. Dan is de absolute keuze voor deze of gene vorm van vertegenwoordiging uiteraard niet wenselijk. Maar wanneer de burger naar zijn of haar *input* gevraagd wordt tussen verkiezingen door, houdt dat onvermijdelijk in dat de vertegenwoordiger er in die context van uitgaat dat het zijn of haar plicht is om te beantwoorden aan de specifieke verzoeken of eisen van de burgers. Met andere woorden: dat een vertegenwoordiger er in die context niet van uitgaat dat het zijn of haar plicht is om naar eigen goeddunken te handelen en om vervolgens beleidsverantwoording te zoeken in de *output*.⁴

Hoe intuïtief en vanzelfsprekend de vertegenwoordigingsconsequenties van de participatieve democratie ook mogen zijn, in de praktijk lijken vertegenwoordigers hier flexibel en opportunistisch mee om te springen. Meer nog dan een weinig evidente vertegenwoordigersrelatie, ontstaat op die manier een vertegenwoordigingspraktijk die de democratie onbetwistbaar schade berokkent. Weinig vanzelfsprekend en contra-intuïtief, maar vooral niet onschuldig.

Participatieve democratie in de praktijk: de onbetrouwbare vertegenwoordiger?

“Ik ben minister, geen tovenaer. Ik ben op zoek naar mensen met een visie, die in concrete werkgroepen mee het debat willen aangaan met experts en overheden” (Galant, 2015). Dat was de oproep die gewezen federaal minister voor Mobiliteit Jacqueline Galant via een open brief aan de Belgische burger richtte. Geen uit teflon en beton opgetrokken minister, maar iemand die – zoals eenieder van ons – onvolmaakt en hulpbehoevend is (Renson, 2015). Een menselijke leider die de bijstand vraagt van haar burgers om de levensverwoestende drama’s op de weg te verhoeden, omdat ze het zelf ook niet allemaal weet. Het getuigt van bewonderenswaardige politieke moed.

Galant gaf aan te geloven in het potentieel van de burger om in debat met politici en experts het beleid te verrijken en een minister te helpen. Uiteindelijk kreeg de burgerinspraak vorm door middel van een online enquête, poll en enkele debatten met experts (Fluit, 2015). De bedenkelijkheid van een praktijk waarin de inspraak van burgers beperkt werd tot het online al dan niet valideren van uitgelijnde voorstellen van een minister en tot het mogen geven van een mening over de thema’s en voorstellen die vooraf uitgetekend en afgelijnd waren door cabinettards, kreeg in het publieke debat veel aandacht (Peeters, 2015; Renson, 2015). Vlaams mobiliteitsexpert Kris

Peeters verweet de minister om via een weloverwogen, suggestieve werkwijze burgerinspraak te misbruiken in een zoektocht naar legitimiteit voor wat ze vooraf al wist te willen uitvoeren. Die kritiek van binnenuit toont zeker niet aan dat de minister ondubbelzinnig getracht heeft haar intenties te realiseren.

Onderzoek naar participatie in de *invited space* lijkt dan ook een verschil vast te stellen tussen het discours en de praktijk van burgerinspraak. In de praktijk zijn beleidsmakers in Europa, Vlaanderen en Nederland terughoudender om de burger ook daadwerkelijk inspraak te verlenen (Graaf, Schaap, & Theuns, 2016; Koster *et al.*, 2011; Dezeure & De Rynck, 2011; Poppel, 2001).

Op die manier gaan vertegenwoordigers eraan voorbij, dat het niet onschuldig is om de burger te vragen om te participeren. Het vraagt een vrijwillige opoffering van energie, enthousiasme, engagement en (vrije) tijd. Inspraak die niet uitmondt in invloed en gewoon gehouden wordt voor de galerij – omdat burgerinspraak nu eenmaal in de mode is en het onpopulair is om er niet op in te zetten – geeft de burger een klap in het gezicht. Hij of zij die een vrije avond of zondag opofferde, wordt geridiculiseerd. Je kan ervoor kiezen als beleidsmaker om niet in te zetten op een participatieve democratie (als vertrouweling én als lasthebber), maar pretenderen belang te hechten aan inspraak (wat participatie in de *invited space* per definitie veronderstelt, cf. supra) en die vervolgens niet serieus nemen, dat gaat te ver.

Participatieve democratie dreigt een instrument te zijn waarvan men hoopt dat wanneer men het discours hanteert dat men wil kijken naar wat er leeft onder de bevolking, men – onder het mom van democratische vernieuwing – voldoende draagvlak gecreëerd heeft om uiteindelijk naar eigen goeddunken te kunnen handelen. Dit is geen vertegenwoordiging als lasthebber, noch als vertrouweling. Dit is onbetrouwbare vertegenwoordiging. Het legt de vinger op de wonde van de crisis van de representatieve democratie, een crisis waarin volksvertegenwoordigers amper vertrouwen genieten van diegenen die ze vertegenwoordigen.

Participatieve democratie vergt een vertegenwoordiger als lasthebber

Minder paaien, meer verantwoordelijkheid dragen

Als een vertegenwoordiger van mening is dat het in een bepaalde context is aangewezen om finaal geen rekening te houden met specifieke verzuchtingen of eisen van de vertegenwoordigden, maar burgers toch vraagt om input, dan moet die hier ook eerlijk over durven te zijn: “Ik ben op zoek naar mensen met een visie, die mee het beleid vorm willen geven. In ruil voor hun tijd en engagement mogen ze hun mening geven. Uiteindelijk ben ik als beleidsmaker echter niet gebonden om dit te vertalen in invloed, laat staan in macht. Het is

immers mijn plicht als volksvertegenwoordiger om naar eigen inzichten te handelen.”

Dat een praktijk waarbij vertegenwoordigers zich aanbieden als lasthebber maar handelen als vertrouweling, resulteert in een burger die het gevoel heeft niet serieus genomen te worden, kan moeilijk verrassen.

Dat de participatieve democratie een vertegenwoordiger vergt die zijn of haar verantwoordelijkheid draagt en de gevraagde burgerinspraak serieus neemt, impliceert niet alleen het daadwerkelijk verlenen van invloed en macht aan de burger, maar betekent ook dat de burger daadwerkelijk als burger benaderd wordt in het proces van inspraak. Door zijn of haar inbreng in de participatieve democratie niet te verenigen tot de keuze van een woord van twee of drie letters. Door in te zetten op creatievere vormen van participatie waarin burgers niet benaderd worden als consumenten die moeten oordelen over wat hun aangeboden wordt, maar als burgers die zelf in staat zijn om (in overleg met anderen) tot creatieve oplossingen te komen.

In de nasleep van het Oekraïnerereferendum plaatste David Van Reybrouck (2016), oprichter van de G1000 en de grootste bezieler van de deliberatieve democratie in de Lage Landen, vraagtekens bij de keuze van de initiatiefnemers voor een referendum zonder meer. Je legt aan de inwoners van eenzelfde appartementsblok de keuze tussen een houten of een zinken dakgoot, zonder dat je offertes laat opmaken, de syndicus⁵ inschakelt en de eigenaars samen-

brengt. Dat gebrek aan informatie, expertise, tijd en overleg is verbijsterend, volgens Van Reybrouck.

Daar valt zeker iets voor te zeggen. Maar de wijze waarop Van Reybrouck de pijnpunten van dit referendum als vorm van participatieve democratie blootlegde, toont aan dat die veel dieper liggen dan op het eerste gezicht lijkt.

Stel dat de syndicus verschillende offertes had opgevraagd, dat hij alle inwoners uitnodigde voor een overleg waar experts van houten en zinken dakgoten aanwezig waren, waar de inwoners vragen konden stellen en met elkaar in debat konden gaan, en waar de syndicus besloot om die kwestie op de twee volgende bijeenkomsten ook op de agenda te plaatsen. Wat dan? Dan zou al snel blijken dat de inwoners die met het idee afkwamen om de dakgoot te vervangen, eigenlijk geen uitgesproken voorstander zijn van een houten dan wel zinken dakgoot, en dat er eigenlijk zelfs niets mis is met de huidige dakgoot. Al snel zou blijken dat het hun eigenlijk gaat over de manier waarop er samengeleefd wordt in het gebouw. Over nachtlawaai en vandalisme. Over spelende kinderen en blokkende studenten. Over het niet buiten zetten van elkaars vuilnisbakken en het gebrek aan contact onder de burens. Dan zouden inzichten van experts over het belang van een goede lasverbinding in de dakgoot weinig verhelderend zijn en zouden de opgevraagde offertes de prullenmand in gaan. Tot een stemming over een houten of zinken dakgoot zou het nooit komen. Met de huidige dakgoot is immers niets mis.

Meer timmeren, minder zagen

Burgerparticipatie verdient een betere voorstelling dan de wijze waarop ze invulling krijgt in een referendum. De onvrede van de initiatiefnemers van het Oekraïnereferendum over het gebrek aan invloed van de burger op de Europese besluitvorming mag dan zeer legitiem zijn, de manier waarop hieraan uiting gegeven werd, is een blamage voor de democratie. Het is een medicijn voorgeschreven door een kwakzalver, dat de symptomen verergert waartegen het zou moeten strijden.

Er zijn burens die hun dakgoot herstellen. Er zijn burens die regenwater recupereren en met elkaar delen. En er zijn burens die de syndicus en medebewoners aan tafel roepen om problemen te bespreken over de manier waarop samengeleefd wordt in hun pand. Dat zijn burgers die timmeren. In een referendum wordt de inbreng van de burger gemakshalve beperkt tot (dakgoten) zagen. Maar hoe moet er getimmerd worden aan het Europese huis van de toekomst? Wie krijgt er welke kamer? Op welke manier moet er onder die dakgoot samengeleefd worden? Welke taken nemen de bewoners op zich en waar komt de syndicus tussen? Het antwoord is niet ja of neen.

Burgerinspraak serieus nemen, impliceert de burger de mogelijkheid geven zijn of haar potentie te ontwikkelen om zelf op een creatieve wijze bij te dragen aan de politieke besluitvorming. Want als je niet van mening bent dat hij of zij hiertoe in staat is, waarom zou

je dan überhaupt (op enige wijze) naar zijn of haar inbreng vragen? Bovendien houdt het benaderen van burgers als burgers in de publieke ruimte (wat de participatieve democratie vergt) ook opportuniteiten in voor vertegenwoordigers.

Participatieve democratie verstrekt een vertegenwoordiger als vertrouwing

Volgens recente inschattingen zou de gemiddelde Belgische en Nederlandse burger 250 à 350 keer per dag geconfronteerd worden met reclame. Honderden keren per dag worden we eraan herinnerd dat we consumenten zijn (Faasse, 2012; The House of Brands, 2012). Tel hierbij de nog veelvuldiger confrontaties met verpakking en labels van merken bij, en het is niet verwonderlijk dat we in situaties waar de wetten van de markt niet spelen, redeneren volgens een consumentenlogica (Renson, 2016). Daarenboven versterken ook publieke actoren dat. Door *State of the Unions*, regeringsverklaringen en bestuursakkoorden waarin burgers als 'klanten' worden aangesproken. Door verkiezingen en referenda, waarbij kiezers eens om de zoveel tijd gevraagd wordt om te oordelen over wat anderen aan hen aanbieden, met een potlood in de hand achter een gordijn. Het resultaat is dat het woord 'burger' vandaag enkel nog doet denken aan 'double cheese' en 'eurodeals'.

Dat een huidig Vlaams burgemeester dan verkondigt dat 'hij weet hoe hij de klimaatopwarming moet oplossen, maar het niet doet omdat hij anders niet meer verkozen geraakt', is begrijpelijk (afgezien van hoe problematisch de absolute priorisering van het opnieuw verkozen geraken is). Een politiek project gaat over burgers die nadenken over hoe de samenleving, waarin ze op elkaar zijn aangewezen om samen te leven, vorm moet krijgen (Renson, 2016). Een politiek project waarin burgers als consumenten benaderd worden en zich zodanig gaan gedragen, is een samenleving van individuen die – net zoals in een marktsituatie, op zoek gaan naar de beste *eurodeal* voor zichzelf. Dit is een democratie die er niet voor zal kiezen om de klimaatopwarming op te lossen: wij, de huidige generatie westerlingen, die er het meest verantwoordelijk voor zijn, worden door de gevolgen ervan het minst getroffen. Dit is een democratie waarin oorlogsvluchtelingen van wie de kennis of vaardigheden niet overeenstemmen met de knelpunten van die arbeidsmarkt waar hun oorlogsvlucht hen brengt, geen kans maken op integratie: zij kosten de samenleving meer dan ze opleveren. Dit is een democratie waarin solidariteit in het beste geval een jammerlijke noodzaak is: we hebben Griekenland schoorvoetend en met tegenzin tijdens de eurocrisis gered, omdat anders onze banken hier overkop zouden gaan. Maar een democratie van consumenten is een samenleving waarvoor geen burger zou kiezen.

Als beleidsmakers burgers als burgers benaderen en zodoende de kans geven zich als burger heruit te vinden in de publieke ruimte, biedt dit ook perspectieven voor beleidsmakers om als vertrouwelingen in die andere, klassieke representatief democratische beleidscontext daadwerkelijk te durven kiezen voor wat zij denken waar de samenleving als geheel bij gebaat is. Iets waarvoor zij door (zagende) consumenten steeds electoraal afgestraft zouden worden, zoals die Vlaamse burgemeester juist inschat, maar waarvoor (timmerende) burgers de ruimte geven aan hen. Daar waar het vandaag van lovenswaardige moed betuigt, heeft de participatieve democratie met andere woorden de potentie om van het *trustee*-model opnieuw een geloofwaardig alternatief te maken voor politici die bovenal opnieuw verkozen willen worden.

De participatieve democratie wil burgers opnieuw meer betrekken bij de politieke besluitvorming. Er valt iets voor te zeggen om dat niet te doen, maar er valt niets voor te zeggen om burgers te paaien en te betrekken voor de galerij. Wie inzet op participatieve democratie, pretendeert per definitie belang te hechten aan burgerinspraak. Dat niet doen is contra-intuïtief en weinig vanzelfsprekend. Maar vooral ook niet onschuldig. *Come senators, congressmen. Please heed the call. Don't stand in the doorway. Don't block up the hall. For the times they are a-changing.*⁶

Noten

1. Wanneer de burger participeert op vraag van de overheid, in een ruimte die geconstrueerd en gefaciliteerd wordt door die laatste.
2. Zowel Reynaert als Dijkstal had (ook) kritiek op die benadering. Dijkstal hield een pleidooi voor verantwoordelijke burgers, waarin politiek meer is dan het uitvoeren van de wensen van burgers. Reynaert vindt dat dj's niet enkel input moeten vragen aan het publiek, maar zelf ook een visie moeten uitdragen over wat zij goede muziek vinden (cf. infra).
3. Cf. Reynaert *et al.* (2006).
4. Cf. input vs. outputlegitimiteit (Scharpf, 1999).
5. Voorzitter van de Vereniging van Eigenaren.
6. Bob Dylan, *The times they are a-changin'*.

Bibliografie

- Andeweg, R. (2003). Beyond representativeness? Trends in political representation. *European Review*, 11(2), 147-161.
- Deschouwer, K. (2003). De vertegenwoordigende democratie. In T. Heysse & W. Goossens (Eds.), *Democratie als filosofisch vraagstuk* (pp. 33-49). Kapellen: Uitgeverij Pelckmans.
- Devos, C. (2016). Democratie en vertegenwoordiging. In C. Devos (Ed.), *Een plattegrond van de macht*. Gent: Academia Press.
- Dezeure, K., & Rynck, F. de (2011). *Participatie wordt ge(s)maakt! Over de visie van politici en ambtenaren op participatie*. Brussel: Steunpunt Beleidsrelevant Onderzoek 2007-2011. Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen.
- Dijkstal, H. (2001, 23 januari). Democratie kan geen jukebox zijn met ieders favoriete liedje. *De Volkskrant*.
- Elster, J. (1999). *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Faasse, J. (2012). Hoeveel reclame ziet u per dag? Geraadpleegd via <http://uitbijter.nl/nl/2012/03/hoeveel-reclame-ziet-u-per-dag/>
- Fluit, A. (2015, 15 december). Galants burgerbevraging biedt maar weinig ruimte voor inspraak. *De Morgen*.
- Foa, R. S., & Mounk, Y. (2016). The danger of deconsolidation. *Journal of Democracy*, 27(3), 5-17.
- Galant, J. (2015, 20 oktober). Weggebruikers, nu is het aan u. *De Standaard*.
- Graaf, L. de, Schaap, L., & Theuns, M. (2016). *Raadswerk is maatwerk. Hoe kan je als raad(slid) meer kleur geven aan de lokale democratie?* Tilburg: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Heywood, A. (1997). *Politics*. Houndsmill: Macmillan.
- Koster, K. de, Kampen, J., Caluwaerts, D., Cloedt, A. S. de, Depauw, S., & Deschouwer, K. (2011). *Democratie en de kloof tussen discours en praktijk. Burgerparticipatie, overheidsbeleid en tevredenheid op het lokale niveau*. Gent: Academia Press.
- Peeters, K. (2015, 8 december). Waarom een helm dragen gevaarlijk is. *De Standaard*.
- Peppel, R. van de (2001). Effecten van interactieve besluitvorming. In J. Ede-

- lenbos & R. Monnikhof (Eds.), *Lokale interactieve beleidsvorming* (pp. 33-49). Utrecht: Lemma BV.
- Pitkin, H. F. (1972). *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.
- Renson, T. (2015, 22 december). *Inspraak voor de galerij*. *De Standaard*.
- Renson, T. (2016, 21 november). *Consument maakt democratie kapot*. *De Standaard*.
- Reynaert, H., Walle, S. van de, & Verlet, D. (2006). *Naar een DJ-overheid?* Brugge: Vanden Broele.
- Scharpf, E. (1999). *Governing in Europe: Effective or democratic?* Oxford: Oxford University Press.
- Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (SWOV) (2015). *Be-stand van geRegistreerde Ongevallen in Nederland*.
- The House of Brands (HOB) (2012). *De mythe van 3000 reclames per dag*. *Ge raadpleegd via <http://www.thehouseofbrands.be/blog-archief/de-mythe-van-3000-reclames.html>*
- Van Reybrouck, D. (2016, 7 april). *Hoe is het mogelijk dat we cruciale kwestie beslechten met een blind instrument als het referendum*. *De Morgen*.
- Ville, F. de, & Orbie, J. (2011, 3 november). *Zwijgen in het belang van de euro?* *De Standaard*.
- Vos, H. (2011, 17 november). *Eurocrisis zet democratie op stand-by*. *De Standaard*.
- World Values Survey (WVS) (2016). *Wave 6: 2010-2014 Official Aggregate*. Madrid: World Values Survey Association.

Fractionalisatie, volatiliteit en nieuwe partijen

Stefanie Beyens, Simon Otjes en Marc van de Wardt

Centraal in dit symposium staat de vraag hoe we de toegenomen versplintering van het partijstelsel in België en Nederland moeten evalueren. Stefanie Beyens (thans werkzaam aan de Universiteit Utrecht en recent promoveerd op een proefschrift over de overlevingskansen van nieuwe partijen aan de VU Brussel) analyseert de situatie in België en stelt de vraag of Nederlanders zich zorgen moeten maken over komende Belgische toestanden bij de verkiezingen en de daaropvolgende formatie. Simon Otjes (werkzaam bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de RU Groningen) en Marc van de Wardt (werkzaam aan de Universiteit van Tilburg en de Universiteit van Gent) reageren op haar verhaal. Daaraan voorafgaand beschrijven de auteurs gezamenlijk de feitelijke stand van zaken.

De feiten

Marc van de Wardt, Simon Otjes,
Stefanie Beyens

Om de toegenomen versplintering van het partijstelsel in België en Nederland te kunnen beoordelen, is het belangrijk om de feiten voor ogen te hebben.

Daarom geven we het effectieve aantal parlementaire partijen en de netvolatiliteit hier weer. Die zijn berekend aan de hand van standaardformules (Pedersen, 1979; Laakso & Taagepera, 1979).¹

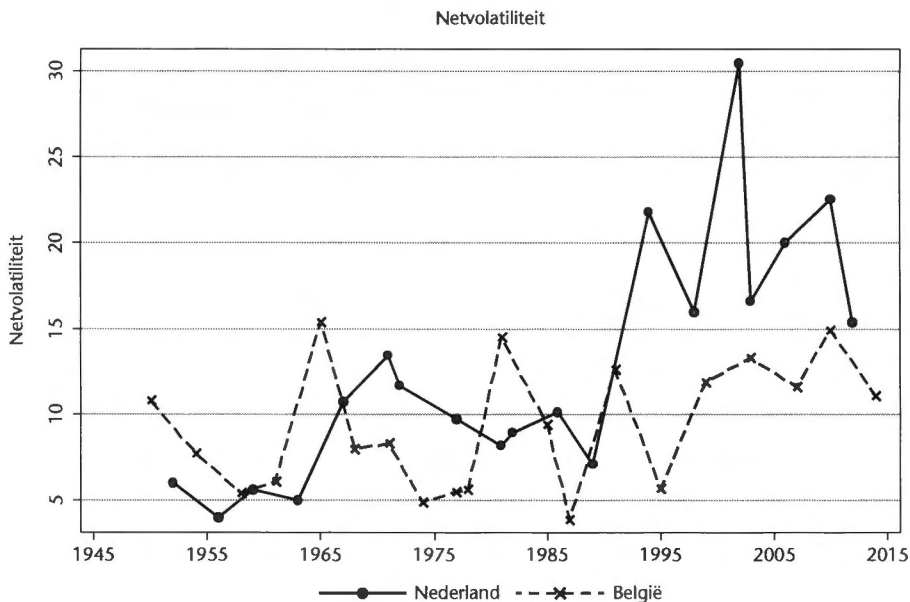
Zowel in Nederland als in België neemt het effectieve aantal partijen toe sinds 1977, van 4 bij de Nederlandse verkiezingen in 1977 naar 5,9 in 2012. In België loopt dat van 7,5 in 1978 naar 9,6 in 2014. In België is die toegenomen versplintering onderdeel van een bijna constante toename sinds de Tweede Wereldoorlog. In Nederland is 1977 een jaar van grote terugval. Tussen 1945 en 1972 lag de fractionalisatie structureel hoger dan in de tweede helft van de jaren 1970 en 1980. De daling kwam door de vorming van het Christen-Democratisch Appèl, een fusie van de drie (middel) grote partijen. Dat maakte een einde aan een periode van groeiende fractionalisatie, het gevolg van het afkalven van de confessionele partijen, het toetreden van nieuwe partijen als Democraten '66 en de Politieke Partij Radikalen. In België verdrievoudigde het effectieve aantal partijen tussen 1961 en 1981. Dat kwam door het opbreken van drie unitaire, (middel)grote partijen – Belgische Socialistische Partij (BSP/PSB), Christelijke Volkspartij (CVP/PSC) en Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV/PLP) – in

een Nederlandstalige en Franstalige partij. Sindsdien neemt dus zowel in Nederland als België het effectieve aantal partijen gestaag toe. Nederland heeft een structureel lager aantal partijen dan België, omdat het Belgische partij-landschap gesplitst is langs een taalbreuklijn. Voor Nederland nuanceren de data het beeld van plotselinge fractionalisatie: het lage effectieve aantal partijen in het recente geheugen (de jaren 1980) is eerder een uitzondering op de regel.

In Nederland houdt de fractionalisatie gelijke tred met de toegenomen volatiliteit, zeker sinds 1977: een lage volatiliteit in de jaren 1970, toen ook het effectieve aantal partijen laag lag, en in historisch en vergelijkend perspectief een hoge volatiliteit in de jaren 1990 en 2000 (Mair, 2008). Nederlandse kiezers zijn minder gebonden aan individuele

partijen en wisselen vaker van partij. In België is de electorale volatiliteit structureel lager. De laatste decennia daalt de volatiliteit in België weliswaar niet, maar toch komt ze amper uit boven eerdere pieken in 1965 of 1981.

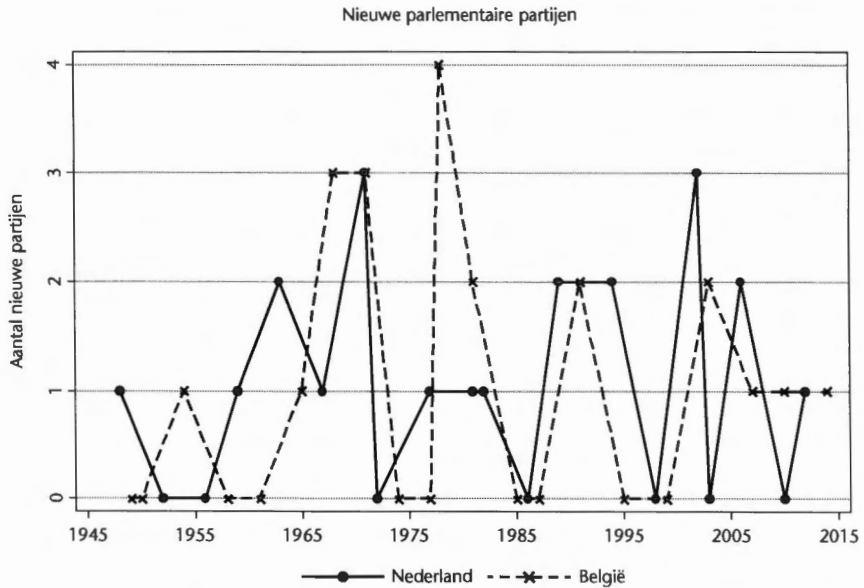
Voor Nederland en België kan de versplintering niet alleen worden toegeschreven aan het succes van nieuwe partijen. Het aantal nieuwe partijen dat ten minste een zetel haalt per verkiezing, fluctueert sterk in Nederland en Vlaanderen.² Omdat het voor nieuwe partijen in zowel Nederland als België relatief makkelijk is om toe te treden, zitten bij de nieuwe partijen veel eenpitters en eendagsvliegers, die geen blijvende impact hebben gehad. Van een trend naar meer nieuwe partijen is geen sprake: er treden door de tijd heen niet steeds meer nieuwe partijen tot het parlement toe.

FIGUUR 1. Evolutie van de netvolatiliteit.

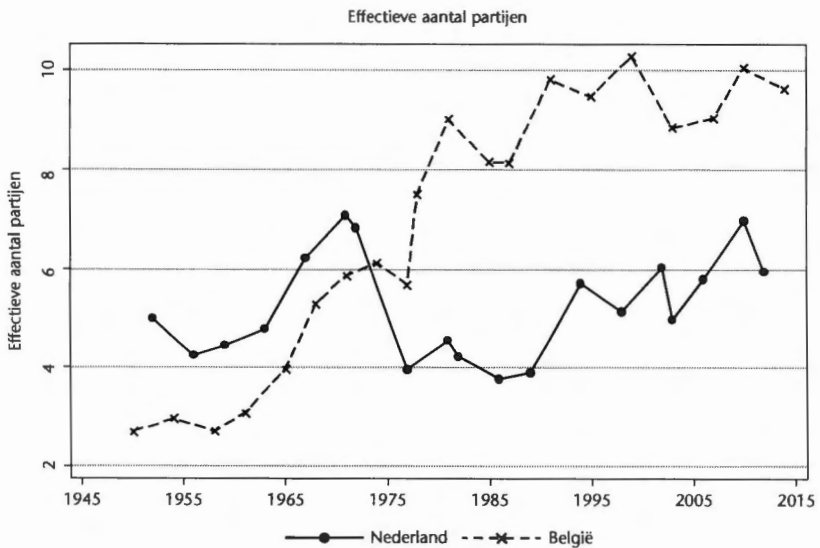
Bron: Dassonneville (2015).

FRACTIONALISATIE, VOLATILITEIT EN NIEUWE PARTIJEN

FIGUUR 2. Evolutie van nieuwe parlementaire partijen.

Gebaseerd op de ParlGov Database (Döring & Manow, 2016).

FIGUUR 3. Evolutie van het effectieve aantal partijen.

Gebaseerd op data van Gallagher (2017).

Versplintering en kabinetsformatie – lessen uit België

Stefanie Beyens

Wie of wat is de oorzaak van het gefragmenteerde partijlandschap in België? De kiezer heeft het niet gedaan. Grote electorale schommelingen blijven uit (netvolatiliteit is stabiel), ondanks opties aan de aanbodzijde. Nieuwe noem-ons-geen-partijen willen misschien deelnemen aan de verkiezingen (ophef.org, Antwerpse burgerlijst) en Kamerleden verlaten met snel uitstervende fanfare hun partij maar behouden hun zitje (ex-N-VA'ers Vuye en Wouters, V-Kamerleden). Deze (would-be) politici delen de analyse dat er iets schort aan het huidige partijlandschap. De burgerbewegingen willen 'de partijloze burger' bij de politieke besluitvorming betrekken en zijn van plan hun programma's te *crowdsourcen*. De splinterpartijen portretteren zich als trouw aan de originele ideologie en hopen zo kiezers die gefrustreerd zijn door compromissen in de regering, aan zich te binden. De ervaring leert dat, *als* ze al in het parlement geraken, vele nieuwe partijen klein blijven en snel weer verdwijnen (zie economisch-liberale uitdagers RAD-UDRT, ROSSEM, Jean-Marie Dedeckers LDD en de extreemrechtse kopie van het origineel, FNbelge). De partijen die wél enige tijd overleven, oefenen een belangrijke invloed uit, of ze nu in de regering geraken of niet (zie Vlaams Belang, dat ondanks bijna een kwart van de stemmen – regionaal,

2004 – gestopt werd door het cordon sanitaire van de andere partijen). Deze bijdrage concentreert zich op de gevolgen van het hoge effectieve aantal partijen voor de regeringsformatie in België en op de vraag of je daar iets aan moet willen doen.

Versplintering van het partijlandschap heeft nefaste gevolgen voor het regeringsniveau. De kabinetsformatie sleept aan, want er zijn veel kleine of middelgrote spelers die coalitiedeelname beogen. Bovendien laat de stabiliteit van het uiteindelijk gevormde kabinet te wensen over, omdat vele regeringspartijen overeenstemming moeten vinden, en dat in een klimaat waarin ook de oppositie veelstemmig is. Bezorgde Nederlanders hoeven maar over hun zuidelijke grens te kijken om dat in actie te zien. Dat hebben wetenschappers ook gedaan. De vijf regeringsformaties die België telde tussen 1977 en 1980, werden gebruikt om de tekortkomingen van theorieën over coalitievorming te illustreren: Strøm en collega's (1994) pleitten ervoor om instellingen en verhoudingen tussen partijen mee te nemen in analyses. Deschouwer (2009) paste dat toe en vond dat Belgische regeringen niet gemiddeld van kortere duur zijn, maar dat bepaalde periodes veel heel korte regeringen na elkaar tellen (Deschouwer, 2009, p. 163). Een recenter schrikbeeld is de maar liefst 541 dagen durende formatie na de verkiezingen van 2010. De aanbevelingen van Strøm *et al.* (1994) komen van pas om te begrijpen hoe het zover is kunnen komen: instellingen en aandacht voor issues en posities van partijen plaatsen

de 541 dagen in context. Om de onheils-tijdingen – “versplintering leidt altijd tot stilstand” – tegen te spreken, wijs ik dan ook op de typisch Belgische context die de zaken bemoeilijkt.

Instellingen

Een Belgische regering vormen vergt veel tijd en moeite, omdat ze aan heel wat eisen moet voldoen (Deschouwer, 2009). Ten eerste moet een regering een vertrouwensstemming in het parlement overleven en dus altijd een meerderheid van de parlementairen achter zich weten te scharen. Dat kan moeilijk worden door de tweede eigenschap die Belgische instellingen typeert: het proportionele kiesstelsel staat toe dat partijen relatief gemakkelijk zetels winnen, wat ook betekent dat coalitieregeringen aan de orde van de dag zijn. Bovendien is sinds eind jaren 1970 het partijenlandschap gesplitst langs linguïstische lijnen: behalve in Brussel kan een Vlaming niet voor een Franstalige partij stemmen en een Waal niet voor een Nederlandstalige, zelfs al hebben ze dezelfde ideologische voorkeur. Cru gezegd, zitten er dus twee keer zoveel partners aan tafel wanneer coalitieonderhandelingen plaatsvinden. Het derde Belgische institutionele aspect dat een regeringsformatie al eens bemoeilijkt, hangt samen met het feit dat een verdeeld land één regering moet krijgen: er is grondwettelijk vastgelegd dat een regering moet bestaan uit evenveel Nederlands- als Franstalige ministers.

Om een mogelijk veel langer verhaal kort te maken: *so far, so Belgian*. Een verdeeld land regeren vergt nu eenmaal wat kunst- en vliegwerk. Er is een poging geweest om de proportionaliteit van het kiesstelsel naar beneden te halen en zo iets aan de fractionalisatie te doen. In een bijzonder geval van *turkeys voting for Christmas* trokken ook de kleinere groene partijen aan de kar bij het ontwerp van een 5%-kiesdrempel op kieskringniveau. Bij de eerste toepassing ervan, in 2003 bij de federale verkiezingen, verloren de Vlaamse groenen al hun negen zetels. Niet al die verliezen kunnen worden toegeschreven aan die kiesdrempel: de *incumbency costs* van een eerste regeringsdeelname wogen ook. Bovendien had die wettelijke kiesdrempel sowieso enkel effect in die kieskringen met meer dan 20 zetels te verdelen (Antwerpen en Brussel-Halle-Vilvoorde); in de andere kieskringen was de effectieve kiesdrempel hoger door een lagere *district magnitude*. Behalve dit spectaculaire resultaat (de groenen geraakten niet in het federale parlement terwijl ze op Vlaams niveau op hetzelfde moment in de regering zaten) had de 5%-maatregel het effect dat de actoren verantwoordelijk voor de fractionalisatie zich hebben aangepast. Kleinere partijen trokken in kartel met grotere partijen naar de kiezer en kregen hun kandidaten zo toch verkozen (Spirit federaal in 2003, N-VA regionaal in 2004). De Vlaamse groenen keerden in 2007 terug in het federale parlement.

Issues

Nu is het feit dat België twee grote taalgemeenschappen kent op zich geen probleem. Een land kan iedere dag van de week verdeeld zijn, maar het wordt pas een probleem als iemand erop wijst hoe verdeeld het land is. Er is een politieke vertaling nodig om van verschil in taal een verschil in gemeenschap te maken. Het wordt pas echt mooi als een politieke entrepreneur erin slaagt om – exclusief voor het verwarrende taalgebruik – verschillende verschillen te doen samenvallen. Dat is de N-VA gelukt. De laatste in een lange rij van Vlaams-nationalistische partijen kan met het doen samenvallen van de economische en communautaire breuklijnen veel van de 541 dagen op haar conto schrijven. Maar eerst een geschiedenislesje.

Het hoge effectieve aantal partijen in België is vooral te wijten/danken aan de splitsing van de drie traditionele (christendemocratische, liberale en socialistische) partijen volgens taal. Die splitsingen, belangrijke veranderingen aan de partijstructuur, kwamen er niet enkel door interne processen, ook de externe druk van regionalistische partijen speelde een rol. De Volksunie slaagde erin om met de roep om meer Vlaamse autonomie veel stemmen en zelfs regeringsdeelname te winnen in de jaren 1970. Deelname aan een Belgische regering (in 1977) namen de kiezers de partij niet in dank af – compromissen die niet het einde van België inluidden, hebben altijd voor spanningen gezorgd, ook en vooral intern. De Volksunie verloor sedert eind jaren 1970 gematigde

kiezers aan de nu eentalige traditionele partijen en extreme kiezers aan het pas opgerichte Vlaams Blok. Het Rassemblement Wallon met zijn economische eisen liep initieel eenzelfde parcours als de Volksunie: regeringsdeelname (in 1974) dreef interne spanningen ten top (o.a. de partijleider verliet de partij toen hij haar missie geslaagd vond) en kiezers vonden de weg naar de eentalige traditionele partijen. Ook het Brusselse Front Démocratique des francophones vond electoraal succes en een zitje in de regering in 1977.

Het effect van die drie regionalistische partijen op de moeilijkheden om een Belgische regering te vormen kan moeilijk overschat worden. Ze plaatsen het issue op de agenda, dit issue splitste nationale partijen in tweeën, hun regeringsdeelname was vereist om de staatshervormingen uit te voeren (tweederdemeerderheid nodig om de grondwet te veranderen en van België geleidelijk een federale staat te maken – zie ook de moeilijke formaties van 1977 tot 1980). Hoewel de Volksunie en het Rassemblement Wallon het slachtoffer van hun eigen succes worden genoemd (Haute & Pilet, 2006), ligt toch de Volksunie aan de basis van twee partijen die coalitieformatie bemoeilijkten: splinterpartij Vlaams Belang (*né* Blok) en *successor party* N-VA (Beyens *et al.*, 2015). Hun electorale succes maakt coalitiegesprekken moeilijk, omdat het VB niet mag en N-VA niet altijd wil meeregeren op Belgisch niveau.

So far, so Belgian. Hoe komen we nu aan 541 dagen om een regering te vor-

men? Wat zijn de lessen die de Nederlandse kiezer hieruit kan trekken om de bij versplintering horende moeilijke kabinetsformaties en onstabiele regeringen te vermijden? Een factor die ook bijdroeg aan de 541 dagen, is er een die moeilijk te vatten is: politiek talent. Het politieke talent van N-VA-leider Bart De Wever om de communautaire en staatsvrijemarkteconomie-breuklijn te doen samenvallen in 2010, zorgde ervoor dat de grootste partij van Vlaanderen, N-VA, en de grootste partij van Wallonië, Parti Socialiste (PS), met getrokken messen tegenover elkaar stonden. Dat de regeringsformatie na de verkiezingen van 2014 sneller verliep, is te danken aan het compromis van de N-VA om de staatsvorming in de koelkast te stoppen tijdens deze termijn. De vraag wat er na de volgende verkiezingen gebeurt, ligt dan ook helemaal open. Want ook de huidige regering is bijzonder: de enige Franstalige partij is de liberale MR, wat ervoor zorgt dat er geen congruentie is met de door de PS geleide Waalse gewest- en Franstalige gemeenschapsregering. Bovendien voelt de PS druk op haar linkerflank van een populaire communistische partij in het parlement, PtB. Aan Vlaamse kant probeert Vlaams Belang onder een nieuwe, jonge leider zijn blazoën op te poetsen en N-VA van rechts te bestoken, wat ook twee ex-N-VA-parlementsleden proberen te doen. Als ook de volgende verkiezingen zullen verlopen volgens de scheiding economisch-rechts Vlaanderen versus economisch-links Wallonië, zou België het 541 dagenrecord weleens kunnen breken.

Deze communautaire problematiek treft Nederland niet, maar beide landen hebben wel een erg proportioneel kiesstelsel. België heeft de 5%-kiesdrempel ingevoerd om iets te proberen doen aan de versplintering. Het effect daarvan is echter enkel te voelen in grote kieskringen waar de effectieve kiesdrempel lager zou liggen (in Antwerpen bijvoorbeeld kan dat de communistische PvdA tegenhouden). De maatregel lijkt ook geen invloed te hebben op de vorming van nieuwe partijen (al weten we nog niet of ze daadwerkelijk aan de volgende verkiezingen, gepland in 2019, zullen meedoen). Bovendien heeft de langste regeringsformatie plaatsgevonden terwijl de kiesdrempel al in voege was. De vraag is: als sleutelen aan het kiesstelsel gezien wordt als de oplossing, wat is dan het probleem? Instellingen hebben geen twee aparte gemeenschappen gecreëerd: er was een vraag uit de samenleving die politieke actoren hebben beantwoord en daarna aangewakkerd. Ik kan me moeilijk voorstellen hoe het mogelijk dan wel democratisch wenselijk zou zijn om dat tegen te houden.

Versplintering is een *fact of life*

Simon Otjes

Tegen versplintering zijn is als tegen zijn. Het is het gevolg van ontwikkelingen in de samenleving die lastig te keren zijn, en politieke instituties die ik niet zou willen veranderen. De vraag is

niet wat we tegen versplintering zouden moeten doen: de maatregelen die je zou kunnen nemen, hebben allemaal iets paradoxaals, zoals ik hieronder zal betogen. We moeten verdere versplintering van het Nederlandse politieke landschap accepteren als een *fact of life*. De vraag is hoe we onze politieke instituties inrichten om hiermee om te gaan.

Volgens mij is versplintering het gevolg van de toegenomen autonomie van kiezers en het kiesstelsel. Twee fenomenen die in de kern positief zijn. We leven in de periode van de kritische, gemanicpeerde burger: het is niet zo dat de kiezers alleen maar komen stemmen; ze willen ook echt kiezen (Meer, 2017). Kiezers stemmen niet langer zoals hun vanaf de kansel, via de omroep of door de vakbondsvoorman is geïnstrueerd. Mensen kunnen voor zichzelf kiezen en van mening wisselen.

Bovendien heeft Nederland een kiesstelsel dat voor nieuwe partijen geen barrières opwerpt. Als bestaande partijen bepaalde politieke thema's negeren of bepaalde kiezersgroepen niet meer bedienen, of als hun optreden tot algemene politieke onvrede leidt, dan kunnen andere partijen in het gat springen dat die partijen hebben achtergelaten. In de laatste twee decennia is gebleken dat er in Nederland ruimte is voor een anti-immigratiepartij, een ouderenpartij en een dierenpartij. Dat geeft aan dat kiezers die tegen meer immigratie, voor hogere pensioenen en voor een betere behandeling van dieren waren, niet bediend werden door de bestaande partijen. Het is onderdeel van een representatieve democratie dat alle gelui-

den, hoe divers ook, gehoord kunnen worden.

Zoals de cijfers die we boven hebben gepresenteerd, laten zien, moeten we ook niet doen alsof versplintering een ongekend Nederlands fenomeen is. Bij de eerste verkiezingen met algemeen kiesrecht (1918) waren er 'effectief' 5,9 partijen – meer dan de 5,7 in 2012. De piek in het aantal effectieve partijen uit 1971 (6,4) is nog steeds niet overtroffen. Ook in die periodes zijn kabinetten gevormd. Sterker nog, tussen 1948 en 1977 waren kabinetten met drie of meer partijen de norm en coalities van minder partijen de uitzondering.

Stefanie Beyens houdt ons, Nederlanders, het schrikbeeld van de Belgische versplintering voor: lange formaties en instabiele kabinetten. Ze nuanceert het beeld iets door te benadrukken dat de problemen met formaties niet alleen te maken hebben met versplintering maar ook met de specifiek Belgische context, waarin de linguïstische breuklijn voor extra spanningen, partijen en regels zorgde. Maar lange formaties zijn niet alleen voor België voorbehouden, noch voor periodes met een hoge volatiliteit. In 1977, toen de Tweede Kamer minder dan vijf effectieve partijen had (een 'dieptepunt' in de laatste vijftig jaar), duurde de formatie bijna 200 dagen. Instabiliteit overigens ook niet: in roerige periodes als tussen 1971 en 1982 of tussen 2002 en 2012 was er geen kabinet dat niet voortijdig sneuvelde.

De fractionalisatie in Nederland is altijd hoog geweest. Nederland heeft formele en informele instituties die de constructie van brede meerderhe-

den in een land van minderheden bevorderen. We zien de veerkracht van die normen en instituties nog steeds. Neem het kabinet-Rutte-Asscher, dat met verschillende ad-hocdeals in staat is geweest om een ambitieuze sociaal-economische hervormingsagenda door de Eerste Kamer (met 7,1 (2011) en 8,3 (2015) effectieve partijen) heeft weten te loodsen. Consensusdemocratische normen als pragmatisme, constructief overleg, een centrale rol voor experts, depolitiseren, de apolitieke behandeling van wetgeving hebben we allemaal teruggezien (Lijphart, 1968). Zoals de Rob (2016) in zijn *Signalement Politieke Versplintering* al aangaf, zal Nederland misschien vaker moeten kiezen voor minderheidskabinetten om in een versplinterd landschap besluitvaardig te kunnen blijven regeren. Volgens mij laat het kabinet-Rutte-Asscher zien dat minderheidskabinetten in Nederland zeker een mogelijkheid zijn vanwege die consensusdemocratische normen en de constructieve opstelling van oppositiepartijen.

Het voornaamste bezwaar tegen fractionalisatie is dat het de vorming van meerderheden voor wetten of kabinetten lastiger maakt. Versplintering tegengaan kan op twee manieren: via de partijen of via de politieke instituties. Beide manieren hebben iets paradoxaals. In het eerste geval zouden, net als bij de vorming van het CDA, partijen kunnen fuseren. Er wordt in Nederland veel gesproken over linkse samenwerking tussen PvdA, GroenLinks en SP; sommige mensen hebben opgemerkt dat de ChristenUnie en de SGP zou-

den kunnen samengaan (Otjes & Klei, 2013); de verschillen tussen een VVD die steeds meer normen en waarden benadrukt, en een CDA dat pleit voor lagere belastingen, worden steeds kleiner. Zo'n samenwerking vereist dat partijen over hun eigen schaduw heen springen en partijleiders zich constructief opstellen. Maar dat zijn de eigenschappen die politici ook nodig hebben om in een meer versplinterd parlement samen te werken. Niet vasthouden aan het eigen gelijk maar samenwerken: partijen die kunnen samenvloeien, kunnen ook samenwerken. Vanuit het perspectief van coalitievorming maakt de fusie van constructieve partijen weinig uit: de vorming van het CDA heeft het proces van coalitievorming niet fundamenteel gewijzigd.³ Kortom, als middelgrote partijen kunnen fuseren omdat ze een constructieve basishouding hebben, dan is zo'n fusie vanuit het perspectief van coalitievorming overbodig, omdat diezelfde constructieve houding kabinetvorming mogelijk maakt.

De tweede mogelijkheid is om de kieswet aan te passen. We zouden een kiesdrempel naar Duits model kunnen invoeren van bijvoorbeeld 5%. Dat zou het effectieve aantal partijen naar beneden brengen. Als we potentiële gedragseffecten negeren, zou dat in 2012 geleid hebben tot 4,6 effectieve partijen. Maar als je kijkt naar welke partijen je zou verliezen met zo'n kiesdrempel, dan zijn dat 50Plus, Partij voor de Dieren, SGP, GroenLinks en ChristenUnie. Die laatste drie hebben zich de afgelopen drie jaar constructief opgesteld waar het gaat om hervormingen van de woon-

markt, de studiefinanciering en de zorg. Een kiesdrempel zou een doodsteek zijn voor constructieve partijen als SGP en ChristenUnie, die al jaren consensus-democratische normen als 'de regering regeert' en 'pragmatische tolerantie' vertegenwoordigen. Het is mij onduidelijk welk probleem een kiesdrempel zou oplossen (zie ook Schumacher, 2013). De partijen die weigerden mee te werken aan deals 'in achterkamer-tjes', de SP, de PVV en de laatste vier jaar het CDA, zouden gemakkelijk in de Tweede Kamer komen. Voorstanders van een kiesdrempel zouden misschien kunnen opwerpen dat het de vorming van nieuwe partijen zou kunnen ontmoedigen en dat Nederland al eerder een kiesdrempel had moeten invoeren. Maar een kiesdrempel van 5% zou geen barrière hebben opgeworpen aan de PVV toen die voor het eerst meedeed met verkiezingen in 2006 en 6% van de stemmen haalde. Ook de LPF haalde in 2002 zonder problemen de kiesdrempel. De SP zou zich door zo'n kiesdrempel niet hebben laten ontmoedigen en verder zijn gaan bouwen aan hun brede volksbeweging: tussen 1977 en 1989 deden ze iedere keer mee aan verkiezingen zonder zetels te halen. Overigens kan ook buiten het parlement een partij die de compromissen van middenpartijen aanklaagt, invloed hebben: denk aan UKIP, die zonder zetels in het parlement een Brexit-referendum wist af te dwingen door de Conservatieven onder druk te zetten.

Dat laat eigenlijk zien dat het probleem niet zozeer fractionalisatie is, maar het groeiende onderscheid tus-

sen *responsive* en *responsible* partijen (cf. Mair, 2009). Mair (2009) stelt dat er steeds sterker een onderscheid komt tussen partijen die het als hun voornaamste rol zien om de kiezer te vertegenwoordigen, zoals populistische partijen (*representative*) en partijen die verantwoordelijkheid nemen voor het kabinetsbeleid (*responsible*). *Representative* partijen hebben minder op met de normen van consensusdemocratie zoals we die kennen. Ze zouden niet uit het parlement verdwijnen door een kiesdrempel, noch zullen die partijen willen fuseren, omdat ze het eigen gelijk plaatsen boven samenwerken. Het zijn de *responsible* partijen die zich toch als constructief opstellen, die kunnen samensmelten of kunnen verdwijnen met een kiesdrempel. Samensmelting zal dus coalitieformaties niet vergemakkelijken, omdat het aandeel samenwerkingsgezinde zetels – *ceteris paribus* – gelijk zal blijven. En een kiesdrempel zal het aandeel constructieve partijen mogelijk kunnen verlagen.

Praktisch gezien, zal fractionalisatie invloed hebben op het parlement: hier zal het aantal grote fracties afnemen en het aantal kleine en middelgrote fracties toenemen. De Tweede Kamer houdt zich in Nederland bezig met het maken van wetgeving en het controleren van de regering. Parlementaire activiteit kan constructief en *responsible* zijn, waarbij Kamerleden verantwoordelijkheid nemen door meerderheden te zoeken voor wetten, of het kan kritisch maar wel *representative* zijn als Kamerleden de Kamer gebruiken om het falen van de regering te laten zien. Versplintering

zal de controlerende functie van het parlement niet ondermijnen. Het aantal Kamervragen dat een fractie indient, is niet lineair afhankelijk van het aantal Kamerzetels (Otjes, 2016). Na 15 zetels vlakkt het aantal Kamervragen en moties af. Er zijn maar zoveel onderwerpen waar Kamerleden vragen of moties over kunnen indienen. Het veertigste of eenenveertigste VVD-Kamerlid draagt minder bij aan de controlerende activiteit in de Kamer dan het tiende of elfde D66-Kamerlid. Waar het gaat om de wetgevende activiteit van de Kamer, zie ik grotere problemen. Het aantal initiatiefwetten dat een fractie voorstelt, is wel lineair afhankelijk van het aantal Kamerleden. Als de Kamer verder versplintert, zal de eigen wetgevende activiteit van Kamerleden afnemen. Dat zou een zorgwekkende ontwikkeling zijn, omdat Kamerleden nu eigenlijk al bezig zijn om te reageren op wat de regering doet of wat er in *De Telegraaf* staat en te weinig met hun eigen agenda: slechts 1% van de wetgeving is initiatiefwetgeving. Om hen te helpen om wetten te blijven maken, zou de ondersteuning voor Kamerleden uitgebreid moeten worden, met name voor hun wetgevende werk.

Kortom, we moeten de grootte van het probleem van versplintering niet overschatten. We hebben in Nederland formele en informele regels die het mogelijk maken om meerderheden te vinden in een land van minderheden. Veel oppositiepartijen stellen zich constructief op. Er is bovendien weinig aan versplintering te doen. De oplossingen die je zou kunnen voorstellen, zijn ofwel

overbodig (fuseren) ofwel contraproductief, omdat ze constructieve oppositiepartijen zouden raken (kiesdrempel). We moeten Kamerleden wel beter ondersteunen om in tijden van versplintering vorm te geven aan hun constructieve rol.

Versplintering is geen op zich staande werkelijkheid

Marc van de Wardt

“Tegen versplintering zijn, is als tegen regen zijn”, meent Simon Otjes. Mensen zijn als gevolg van individualisering inderdaad veranderlijker geworden in hun stemgedrag en dat brengt fragmentatie van partijsystemen teweeg. Maar is een versnipperd partijsysteem een onherroepelijk gegeven? Zoals Figuur 1 laat zien, is in België geen sprake van een opwaartse trend in volatiliteit, maar het effectieve aantal partijen stijgt wel. Misschien kan de relatie ook deels andersom zijn? Dat kiezers volatieler worden als zij meer te kiezen hebben? Dat een dramatische verruiming van de aanbodzijde leidt tot meer volatiliteit, zien we aan de plotselinge piek in volatiliteit in de Nederlandse 2002-verkiezingen, waarin de Lijst Pim Fortuyn (LPF) doorbrak. Het lijkt mij eerder dat Fortuyn kiezers overtuigde om van partij te wisselen dan de voortschrijdende individualisering. De verantwoordelijkheid voor de toegenomen versplintering ligt dus niet alleen bij de kiezer. Ook bestaan er tussen landen enorme verschillen in het effectieve aantal partijen. In

Nederland (5,9) en België (9,6) zijn er relatief veel, maar Duitsland en het Verenigd Koninkrijk tellen er slechts 4,8 en 3,9 (Gallagher, 2017). Dat er in het Verenigd Koninkrijk minder effectieve partijen zijn dan in Nederland en België, komt door het districtenstelsel, terwijl in Duitsland de kiesdrempel electorale fragmentatie binnen de perken houdt. Electorale instituties zijn zaken die veranderbaar zijn.

Daarom rijst de vraag of het goed of slecht is om een hoog effectief aantal partijen te hebben. Een proportioneel kiessysteem zorgt ervoor dat ook electorale minderheden zoals ouderen (50Plus) of kiezers die kritisch staan tegenover immigratie en Europese integratie (bijvoorbeeld PVV) vertegenwoordigd zijn in het parlement. Vertegenwoordiging van minderheden staat volgens velen echter op gespannen voet met de bestuurbaarheid van een land. Carey en Hix (2011) stellen dat een *district magnitude* tussen 3 en 8 ideaal is. In dat geval kunnen ook de minder grote partijen representatie afdwingen en staat de links-rechtspositie van de mediane coalitiepartner niet te ver weg van de mediane kiezer, terwijl tegelijkertijd de fragmentatie en het aantal partijen dat nodig is voor het vormen van een coalitie binnen de perken blijven. In het kader van dit onderzoek is het frappant dat we in België en Nederland een *district magnitude* hebben van respectievelijk 15 en 150 (Carey & Hix, 2011).

Simon Otjes en anderen, zoals de Raad voor het openbaar bestuur (Rob) in zijn recente advies aan de Nederlandse regering, geven een aantal argu-

menten waarom het wel meevalt met de negatieve gevolgen van fragmentatie. De Rob (2016) plaatst vraagtekens bij de assumptie dat electorale volatilititeit zorgt voor politieke instabiliteit. Ze nuanceren het feit dat er tussen 2002 en 2015 maar liefst vijf kabinetten regeerden, terwijl dat er tussen 1989 en 2002 slechts drie waren, met het argument dat tussen 1963 en 1972 ook een hoop kabinetten sneuvelde. Ook stelt de Rob (2016) dat Nederlandse kabinetten zelden vallen wegens gebrek aan steun van regeringsfracties in de Tweede Kamer, zoals bij Lubbers 2 en Balkenende 2, maar vanwege ruzie tussen de coalitiepartners. Tot slot stelt de Rob (2016) terecht de vraag of fragmentatie leidt tot minder bestuurskracht. Zoals uitgezocht door *NRC Handelsblad*, is de Nederlandse minderheidsregering erin geslaagd om grotendeels uit te voeren wat ze in het regeerakkoord beloofde: 80% van de doelstellingen werd volledig of deels uitgevoerd, terwijl slechts 20% van de plannen mislukte.⁴

Ook al mogen we niet zomaar aannemen dat versnippering ernstige gevolgen heeft, mijn zorgen zijn niet helemaal weggenomen. Wat de levensduur van Nederlandse regeringen betreft, gebruikt de Rob (2016) de instabiliteit tussen 1963-1973 als argument dat volatilititeit en versnippering geen effect hebben op de zittingsduur van kabinetten. Opvallenderwijs laat Figuur 3 zien dat er tussen 1963 en 1972 juist sprake was van een sterke stijging in het effectieve aantal partijen vanwege de toetreding van nieuwe partijen als D66 en de Politieke Partij Radikalen (PRR).

Dat suggereert dat fragmentatie wel de levensduur van kabinetten kan beperken. Een systematische, longitudinale, crossnationale studie zou wellicht meer uitsluitsel kunnen geven. Verder stelt de Rob (2016) dat er geen direct effect uitgaat van versnippering op het vallen van kabinetten, maar benadrukt hij wel dat er een indirect effect kan zijn: door electorale versnippering treden eerder spanningen op, omdat verhoogde electorale competitie coalitiepartners onder druk zet om zich ten opzichte van elkaar te profileren. Ook onderkent de Rob (2016) dat fragmentatie coalitievorming complexer maakt dan voorheen en omdat er vele mogelijke alternatieve coalities zijn, neemt de invloed van kiezers op de coalitievorming af. Het wordt steeds onduidelijker hoe een stem zich in een coalitie vertaalt: “De verkiezingsstrijd ging tussen Rutte of Samson, maar men kreeg Rutte en Samson” (Rob, 2016, p. 18). Tot slot kan fragmentatie ook leiden tot zogenaamde *grand coalitions*: regeringscoalities die bestaan uit een groot aantal relatief gematigde partijen. Als er vandaag, op 18 januari 2017, verkiezingen in Nederland zouden worden gehouden, dan zou volgens de Peilingwijzer van Tom Louwerse de rechts-populistische PVV de verkiezingen winnen.⁵ Premier Rutte van de VVD heeft echter onlangs verklaard dat de kans dat hij een coalitie met de PVV zal sluiten, nul is.⁶ Aangezien de VVD voor de PVV ideologisch gezien de meest voor de hand liggende coalitiepartner is, zou dat betekenen dat de PVV de grootste wordt maar niet gaat regeren. In dat geval is een *grand*

coalition nodig om een regering te vormen: een kabinet met VVD (25 zetels), PvdA (12 zetels), CDA (16 zetels), D66 (15 zetels) en GroenLinks (14 zetels) zou bijvoorbeeld op een meerderheid mogen rekenen. Zo’n *grand coalition* werkt echter de opkomst van flankpartijen in de hand (Arzheimer & Carter, 2006), wat zou leiden tot nog meer versnippering in de volgende verkiezingen, waarna het nog lastiger wordt een regering te formeren.

Er kleven dus nadelen aan een versnipperd partijlandschap. De vraag die ook Stefanie Beyens stelt, is wat wij Nederlanders moeten doen. Op basis van de stempercentages uit 2012 laat Schumacher (2013) door middel van simulaties zien dat coalitievorming pas bij een kiesdrempel van 10% wezenlijk vereenvoudigd wordt. Alleen de VVD, PvdA en PVV blijven dan over. De andere kunnen het vege lijf redden door lijstverbindingen aan te gaan. Gelet op de kieswet die bepaalt dat “verbonden lijsten die zelfstandig geen zetel zouden hebben verworven, worden geacht geen deel uit te maken van de lijstencombinatie”, zou dat betekenen dat een lijstverbinding niet volstaat voor partijen die niet zelf 10% van de stemmen halen (Schumacher, 2013). Voor hen rest de mogelijkheid te fuseren. Omdat het aantal partijen niet het probleem is, maar de hoeveelheid middelgrote partijen (Rob, 2016), zou ik electorale allianties en fusies toejuichen. De grote hoeveelheid middelgrote partijen ontstaat, omdat kiezers switchen tussen een beperkte set van vergelijkbare partijen (Meer *et al.*, 2012). Zou het daarom niet beter

zijn als partijen die relatief dicht bij elkaar staan, hun krachten bundelen in fusies en electorale allianties? Electorale allianties zorgen voor machtsblokken met electorale slagkracht, waarbij ze tegelijkertijd als stembusakkoord dienen. De Rob (2016) stelt dat stembusakkoorden wenselijk zijn, omdat kiezers zo meer invloed op de coalitievorming krijgen. Partijen geven voorafgaand aan de verkiezingen aan met welke partijen ze zouden willen samenwerken en welke inhoudelijke beleidsthema's ze samen willen aanpakken.

Stembusakkoorden zijn sowieso een goed idee. Wel zou ik voorstellen eerst nader onderzoek te doen naar de effecten van hogere kiesdrempels. Die zouden niet moeten leiden tot het verdwijnen van kleinere partijen, maar partijen – ook de traditionele machtspartijen – moeten stimuleren samen te werken in ideologische blokken en in sommige gevallen zelfs tot fusies. Een hoge kiesdrempel zou echter ook perverse prikkels kunnen genereren. Misschien willen partijen die volgens peilingen op eigen kracht de drempel halen, geen allianties sluiten, zodat ideologisch nabije partijen onder de kiesdrempel blijven en ze zelf een groter deel van de taart opsnoepen? Onderzoek naar de (perverse) effecten van hogere kiesdrempels is wenselijk.

Wat het preventieve effect van kiesdrempels betreft, wijst Otjes er terecht op dat een kiesdrempel partijen niet zal weerhouden deel te nemen aan verkiezingen. Onderzoek laat zien dat het Nederlandse en Belgische partijsysteem

oververzadigd is: er is een groter effectief aantal partijen dan voorspeld op basis van variabelen als het kiessysteem (Wardt *et al.*, 2017). Toch zien we in Nederland dat partijen als VNL, Forum voor de Democratie, Denk en Artikel 1 – een pre-embryonale afsplitsing van DENK – toetreden tot de kieslijst. Dat wijst erop dat toetreders wellicht niet zo rationeel zijn als de literatuur voorspelt (zie bijvoorbeeld Tavits, 2006), tenzij ze een ander nut voor ogen hebben dan electoraal succes maximaliseren, zoals persoonlijke media-aandacht of – in het geval van afgesplitste dissidenten – het behoud van hun baan. Een andere mogelijkheid is dat toetreders beperkt rationeel zijn: ze streven wel naar electoraal succes, maar overschatten hun kansen daarop (Wardt *et al.*, te verschijnen). Het verbaast mij dan ook niet dat Beyens stelt dat er geen effect uit lijkt te gaan van de Belgische kiesdrempel op de vorming van nieuwe partijen.

Kiesdrempels zullen nieuwe partijen er niet van weerhouden mee te doen aan verkiezingen en electorale versnippering wordt pas wezenlijk lager bij hoge kiesdrempels. Nader onderzoek naar hogere kiesdrempels is dus interessant. In ieder geval is het een goed idee om met stembusakkoorden te werken. In de Scandinavische landen wordt dat tot tevredenheid van partijen en kiezers al decennialang gedaan (Rob, 2016). In Nederland hebben we hier op het akkoord tussen PvdA, D66 en PPR uit 1971 na geen ervaring mee. Er is wel een omslag in de politieke cultuur nodig om dat tot een succes te maken.

Noten

1. Electorale volatiliteit = $\frac{\sum_{i=1}^N 0.5 \cdot |P_{it+1}|}{\sum_{i=1}^N P_{it}^2}$
Effectief aantal partijen = $\frac{1}{\sum_{i=1}^N P_{it}^2}$
waar P_{it} = de proportie van de [stemmen] die partij i haalt bij verkiezing op tijd t .
2. Dit aantal omvat fusiepartijen als het CDA en telt voor de taalkundige breuken in België zowel de Frans- als Nederlandstalige partij als nieuw.
3. Sterker nog, een fusie kan minder constructieve elementen in een partij het gevoel geven niet thuis te zijn in de fusiepartij, wat kan leiden tot nieuwe afsplitsingen, conflicten zoals onder het eerste kabinet-Van Agt met de 'loyalisten' en potentieel zelfs kabinetscrises.
4. <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/13/rutte-ii-deed-grotendeels-wat-het-beloofde-in-2012-6201907-a1541244>
5. <http://peilingwijzer.tomlouwerse.nl/>
6. <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/15/rutte-kans-op-samenwerking-met-pvv-is-nul-a1541314>

Bibliografie

- Arzheimer, K., & Carter, E. (2006). Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*, 45(3), 419-443.
- Beyens, S., Deschouwer, K., van Haute, E., & Verthe, T. (2015). Born again, or born anew. Assessing the newness of the Belgian political party New-Flemish Alliance (N-VA). *Party Politics*, first published August, 30, 2015. doi 10.1177/1354068815601347.
- Carey, J. M., & Hix, S. (2011). The electoral sweet spot: Low-magnitude proportional electoral systems. *American Journal of Political Science*, 55(2), 383-397.
- Dassonneville, R. (2015). *Net volatility in Western Europe: 1950-2014*. Dataset. KU Leuven: Centre for Citizenship and Democracy.
- Deschouwer, K. (2009). *The politics of Belgium: Governing a divided society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Döring, H., & Manow, P. (2016). *Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies*. Development version.
- Duverger, M. (1967). *Political parties*. New York: Wiley.
- Gallagher, M. (2017). *Election Indices Dataset*. http://www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/ElSystems/index.php.
- Haute, E. van, & Pilet, J. B. (2006). Regionalist parties in Belgium (VU, RW, FDF): Victims of their own success? *Regional and Federal Studies*, 16(3), 297-313.
- Laakso, M., & Taagepera, R. (1979). 'Effective' number of parties: A measure with application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3-27.
- Lijphart, A. (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: J.H. De Bussy.
- Mair, P. (2008). Electoral volatility and the Dutch party system: A comparative perspective. *Acta Politica*, 43(2-3), 235-253.
- Mair, P. (2009). Representative vs. responsible government" In I. van Biezen (Ed.), *On parties, party systems and*

- democracy. Selected writings of Peter Mair* (pp.555-580). Colchester: ECPR Press.
- Meer, T. van der (2017). *Niet de kiezer is gek*. Amsterdam: Spectrum.
- Meer, T. van der, Lubbe, R., Elsas, E. van, Elff, M., & Brug, W. van der (2012). Bounded volatility in the Dutch electoral battlefield: A panel study on the structure of changing vote intentions in the Netherlands during 2006-2010. *Acta Politica*, 47(4), 333-355.
- Otjes, S. (2016). Versplintering en de Tweede Kamer. *Stuk Rood Vlees*, <http://stukroodvlees.nl/versplintering-en-de-tweede-kamer/>
- Otjes, S., & Klei, E. (2013, 7 september). Fusie SGP en ChristenUnie is een kwestie van Tijd. *Reformatorisch Dagblad*.
- Pedersen, M. (1983). Changing patterns of electoral volatility in European party systems, 1948-1977. In H. Daalder & P. Mair (Eds.), *Western European party systems: Continuity and change* (pp. 29-66). Beverly Hills: Sage.
- Pedersen, M. N. (1979). The dynamics of European party systems: Changing patterns of electoral volatility. *European Journal of Political Research*, 7(1), 1-26.
- Raad voor het openbaar bestuur (Rob) (2016). *Signalement politieke versnippering*. Den Haag: Rob.
- Schumacher, G. (2013). Pas bij een kiesdrempel van 10% heeft de VVD voordeel. *Stuk Rood Vlees*, <http://stukroodvlees.nl/pas-bij-een-kiesdrempel-van-10-heeft-de-vvd-voordeel/>
- Strøm, K., Budge, I., & Laver, M. J. (1994). Constraints on cabinet formation in parliamentary democracies. *American Journal of Political Science*, 38(2), 303-335.
- Tavits, M. (2006). Party system change testing a model of new party entry. *Party Politics*, 12(1), 99-119.
- Wardt, M. van de, Berkhout, J., & Vermeulen, F. (2017). *Survival of the fittest. Comparing entry and exit among niche and mainstream parties in advanced democracies, 1945-2015*. Paper gepresenteerd bij de jaarlijkse bijeenkomst van de American Political Science Association, 1-4 September, Philadelphia.
- Wardt, M. van de, Berkhout, J., & Vermeulen, F. (te verschijnen). Ecologies of ideologies: Explaining party entry and exit in West-European parliaments, 1945-2013. *European Union Politics*.

Lost in the mainstream? Gender in het kerncurriculum van de Nederlandse bacheloropleidingen politicologie

Saskia Bonjour, Liza Mügge en Conny Roggeband

SAMENVATTING VAN

Bonjour, S., Mügge, L., & Roggeband, C. (2016). *Lost in the mainstream? Gender in Dutch political science education. European Political Science, 15(3), 303-313.*

Bonjour, S., Mügge, L., & Roggeband, C. (2016). *Politicologie 2.0: gender in het kerncurriculum. Tijdschrift voor Gender Studies, 19(2), 141-164.*

Met dank aan Laura Cleton voor assistentie bij de samenvatting

Macht en machtsverhoudingen zijn het centrale aandachtsterrein van politicologie. Gender is een wezenlijk aspect van de verdeling van macht in de samenleving en daarom een fundamenteel politicologisch begrip. Onderzoek naar gender in politicologie heeft de laatste twintig jaar een enorme vlucht genomen en is een centraal onderdeel geworden van de discipline. Dit onderzoek biedt een nieuw perspectief op bestaande concepten zoals democratie, internationale veiligheid, de welvaartsstaat of vertegenwoordiging. Het introduceert ook voor de politicologie nieuwe benaderingen zoals *intersectionaliteit*, *feminist institutionalism* en

queer theory. De grote diversiteit en rijkdom aan onderzoek op het gebied van politiek en gender worden echter nauwelijks benut in het onderwijs.

In deze twee publicaties evalueren we de rol van gender in de bacheloropleidingen politicologie in Nederland. De analyse maakt duidelijk dat gender als een kernconcept nog niet goed geïntegreerd is in het Nederlandse politicologische onderwijs. We beargumenteren dat er veel te winnen is bij het integreren van gender in de kerncurricula van Nederlandse opleidingen politicologie en bieden handvatten voor docenten en onderwijsdirecteuren om gender in het curriculum op te nemen.

De opkomst van vrouwenstudies in de jaren 1970 in Nederland was nauw verbonden met de opbloei van het feminisme. Vrouwenstudies had toen een sterk activistisch karakter, met als doel het blootleggen van structurele ongelijkheden tussen man en vrouw in de private en publieke sfeer. Eind jaren 1970 werden binnen verschillende politicologieafdelingen studiegroepen en cursussen over vrouwenthema's georganiseerd, maar pas begin jaren 1980 nam het onderzoek naar gender en emancipatie een vlucht door financiële ondersteuning van het Ministerie voor Onderwijs. Richtte vrouwenstudies zich in het begin vooral op de afwezigheid van vrouwen in politicologisch onderzoek, gaandeweg verbreedde het veld zich en nam het een nieuwe naam aan: *Gender & Politics*.

Terwijl gender in politicologisch onderzoek stevig wortel heeft geschoten, is dat nog niet het geval in het onderwijs. Uit een systematische analyse van studiegidsen, gepubliceerd in *European Political Studies*, blijkt dat 'gender en intersectionaliteit' in de verplichte vakken van de curricula van de vier Nederlandse universiteiten met een bachelorprogramma politicologie niet of nauwelijks aan bod komt. Het aanbod van keuzevakken over gender en intersectionaliteit verschilt sterk per opleiding, waarbij het aanbod aan de Radboud Universiteit en de Universiteit van Amsterdam het grootst is. In een vervolgonderzoek, gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Genderstudies*, zijn ook de syllabi van de verplichte vakken in de vier bacheloropleidingen politicolo-

gie geanalyseerd. De resultaten van die analyse bevestigen de bevindingen van de inventarisatie van de studiegidsen: de plaats van gender in het kerncurriculum politicologie aan de Nederlandse universiteiten is zeer beperkt. Studenten van de Radboud Universiteit Nijmegen komen het vaakst in aanraking met gender, terwijl op de Universiteit Leiden slechts in een van de 15 geanalyseerde verplichte cursussen aandacht aan gender en intersectionaliteit wordt besteed.

Het vervolgonderzoek beslaat ook een analyse van de auteurs van de literatuur die voorgeschreven wordt in de verplichte vakken van de vier bacheloropleidingen politicologie. Uit een analyse van in totaal 1.131 teksten blijkt dat van de voorgeschreven literatuur 80% door mannen geschreven is, 10% door mannen en vrouwen samen en 10% door een vrouwelijke auteur. Het werk van vrouwelijke politicologen wordt dus nauwelijks tot de 'canon' gerekend waarvan iedere politicoloog kennis zou moeten nemen. Wij suggereren zeker niet dat vrouwelijke auteurs automatisch een genderperspectief zullen inbrengen en dat mannen dat per definitie niet zullen doen. Toch is de schaarste aan vrouwelijke auteurs in het kerncurriculum om verschillende redenen problematisch. Allereerst zorgt de afwezigheid van vrouwelijke auteurs in het onderwijsaanbod ervoor dat er weinig rolmodellen worden geboden aan vrouwelijke studenten om een wetenschappelijke carrière in de politicologie te beginnen. Ook is er bij een diverse samenstelling van auteurs meer kans op een grotere diversiteit aan

perspectieven. Ten slotte is het vanuit sociale rechtvaardigheid belangrijk dat vrouwen beter vertegenwoordigd worden in de 'canon' van politicologische literatuur.

We beargumenteren dat hoogleraren een belangrijke rol spelen in de (gebrekkige) integratie van gender in de curricula. Hoogleraren hebben in Nederland relatief veel invloed op het profiel van de faculteit en de thematiek van onderwijs. Het geringe belang dat hoogleraren hechten aan gender en politiek, is een veel gegeven verklaring voor de instabiele positie van gender in het onderwijs. Hoogleraren zijn meestal mannen; slechts 15% is vrouw. De kans dat vrouwen in onderzoek en onderwijs aandacht besteden aan gender, is in vergelijking met mannen hoger. Op het moment dat we de artikelen schrijven, waren er in Nederland slechts twee hoogleraren politicologie wier onderzoeksagenda zich expliciet op gender richt. Die zijn beiden verbonden aan de Radboud Universiteit, wat verklaart dat in Nijmegen de meeste cursussen over gender en intersectionaliteit worden aangeboden.

Structurele ongelijkheid tussen mannen en vrouwen lijkt anno 2017 verborgen te blijven door het geloof dat mannen en vrouwen gelijke politieke rechten en kansen hebben verworven. Hoewel er aanzienlijke vooruitgang ge-

boekt is in gendergelijkheid sinds de jaren 1970, is het tempo van verandering laag. Gender is nog steeds een fundamentele spil van sociale en politieke ongelijkheid. Door gender te integreren in kerncurricula, worden studenten gewezen op die ongelijkheid en de politieke mechanismen die deze ongelijkheid veroorzaken. Door die structuren bloot te leggen, wordt benadrukt dat gender geen aangelegenheid alleen voor vrouwen is, maar een fundamenteel onderdeel van machtsverhoudingen en daardoor intrinsiek verbonden met politiek.

In 'Politicologie 2.0: gender in het kerncurriculum' doen we op basis van een survey onder Nederlandse en internationale experts concrete suggesties voor de integratie van gender in politicologische basisvakken, zoals vergelijkende politicologie, methodologie, politieke theorie en internationale betrekkingen. Per vak identificeren we kernconcepten, thema's en literatuur, om docenten en onderwijsdirecteurs te ondersteunen bij het integreren van gender in het kerncurriculum. Onderwijs in Gender & Politics stelt nieuwe vragen en biedt een kritisch perspectief op bestaande concepten, theorieën en methoden. Daarmee stelt het studenten in staat ongelijkheid te identificeren en te verklaren en innovatieve oplossingen te ontwikkelen om genderongelijkheid te bestrijden.

Waarom wijst zowel radicaallinks als radicaalrechts Europa af?

Erika van Elsas, Armen Hakhverdian en Wouter van der Brug

SAMENVATTING VAN

Elsas, E. J. van, Hakhverdian, A., Brug, W. van der (2016). United against a common foe? The nature and origins of Euroscepticism among left-wing and right-wing citizens. *West European Politics*, 39(6), 1181-1204.

De weerstand tegen verdere Europese integratie kan vooral worden gevonden aan de uiterste linker- en de uiterste rechterkant van het politieke spectrum. In het midden lijkt het euroscepticisme veel minder wijdverbreid. Dat lijkt op een voorbeeld van een situatie waarbij de extremen elkaar raken. Maar klopt dat wel? Zijn de aard en de achtergrond van de afkeer van Europa aan de linker- en rechterkant van het politieke spectrum wel aan elkaar gelijk? In onze bijdrage in *West European Politics* onderzoeken we die vraag en komen we tot de conclusie dat de aard en de achtergrond van links en rechts euroscepticisme sterk van elkaar verschillen.

Euroscepticisme is een multidimensionaal begrip. Het is zinvol onderscheid te maken tussen opvattingen over de huidige manier waarop in Europa wordt samengewerkt en opvattingen over het idee dat Europese samenwerking als

zodanig wenselijk is. Die twee opvattingen hoeven niet samen te vallen: het idee dat de huidige EU ondemocratisch is en zich vooral richt op het versterken van machtige bedrijven, sluit niet uit dat men Europese integratie op zichzelf een goed idee vindt. Het is zelfs mogelijk dat men Europese samenwerking om principiële redenen afwijst, maar tegelijkertijd de huidige EU op pragmatische gronden accepteert.

Gebruikmakend van gegevens uit de European Election Studies van 2009 en 2014 en de European Social Surveys van 2008 en 2012, onderzoeken we in 15 West-Europese landen de inhoud en determinanten van euroscepticisme voor groepen kiezers die zich verschillend positioneren op de links-rechts-as. We laten met die gegevens zien dat de steun voor de huidige EU zowel onder relatief linkse als, hoewel in eerste instantie in mindere mate, onder rechtse kiezers relatief laag

is. Het ideaal voor Europese samenwerking daarentegen wordt door linkse kiezers niet, maar door rechtse kiezers wel afgewezen. Er wordt dus zowel aan de linker- als aan de rechterkant van het politieke spectrum behoorlijk negatief gedacht over Europa. De achtergrond voor die negatieve gevoelens is echter verschillend: links wijst Europa af vanwege de huidige manier waarop er op dit moment wordt samengewerkt, rechts is principieel tegen meer samenwerking.

Waar komen die verschillen tussen links en rechts vandaan? We verwachten dat zowel de houdingen ten aanzien van de huidige EU als de houdingen ten aanzien van het 'ideaal' van Europese samenwerking worden bepaald door zowel opvattingen over inkomensherverdeling (als indicatie van de manier waarop men de economie ingericht wil zien) als door opvattingen over immigranten (als uiting van culturele opvattingen over hoe men de samenleving ingericht wil zien). Meer specifiek verwachtten we dat de negatieve opvattingen van linkse kiezers vooral ingegeven zijn door houdingen ten aanzien van de economische rol die Europa speelt. Uit analyse van de gegevens blijkt inderdaad dat positieve opvattingen over inkomensherverdeling aan de linkerkant van het spectrum bijdragen aan negatieve opvattingen over de manier waarop Europa nu functioneert. Bij de afwijzing van de huidige EU onder radicaallinkse kiezers spelen sociaaleconomische factoren een belangrijke rol. Maar dat leidt er niet toe dat men ook het Europese project als zodanig afwijst.

Aan de rechterkant van het spectrum speelt die inkomensherverdeling

geen rol van betekenis. Daar gaat het vooral om culturele overwegingen: het effect van negatieve opvattingen over immigratie op opvattingen over Europa is vooral onder rechtse kiezers sterk. Bij linkse kiezers is het effect van opvattingen over immigratie veel zwakker.

Ons onderzoek laat duidelijk zien dat, voor zover linkse en rechtse kiezers de EU afwijzen, zij dat op zeer verschillende gronden doen. Bovendien zijn de gevonden verschillen niet stabiel in de tijd. Zelfs in de relatief korte tijdsperiode die we hebben onderzocht, zien we dat in sommige landen ook bij links een meer fundamentele afkeer van de EU is ontstaan. Bij rechts is men negatiever gaan denken over het huidige functioneren van de EU. Toch lijken de onderzochte achtergronden van die opvattingen stabiel: bij links gaat het meer om de economische rol van Europa dan bij rechts, terwijl bij rechts de sociaalculturele aspecten domineren.

Ons onderzoek is van belang voor politici die denken dat het groeiende euroscepticisme simpelweg kan worden bestreden door bijvoorbeeld de rol van Europa te verkleinen of die rol te verduidelijken. Zo makkelijk is het niet. Aan de linkerkant van het politieke spectrum willen eurosceptici niet zo zeer minder Europa, maar een ander, sociaal rechtvaardiger Europa. Aan de rechterkant zijn eurosceptici niet geïnteresseerd in een ander Europa, daar wil men alleen maar minder Europa.

In 2016 heeft onze bijdrage de Gordon Smith and Vincent Wright Memorial Prizes van het blad *West European Politics* gewonnen. Daarom is het artikel voor iedereen ook vrij toegankelijk.

Interne partijdemocratie en publieke opinie

Het effect van kandidatenselectieprocedures op tevredenheid met democratie bij burgers

Yael Shomer, Gert-Jan Put en Einat Gedalya-Lavy

SAMENVATTING VAN

Shomer, Y., Put, G. J., & Gedalya-Lavy, E. (2016) Intra-party politics and public opinion: How candidate selection processes affect citizens' satisfaction with democracy. *Political Behavior*, 38(3), 509-534.

Hangt interne partijdemocratie samen met de mate van tevredenheid over democratie bij burgers? Politieke partijen worden traditioneel beschouwd als onmisbare schakels van de representatieve democratie. Verschillende auteurs wijzen echter op het tanende belang van deze instellingen: het niveau van partij-identificatie neemt gestaag af, het vertrouwen in partijen keldert en de tevredenheid over hoe democratie functioneert, gaat in verschillende landen achteruit.

De vraag is of er voor politieke partijen een remedie bestaat tegen die negatieve teneur. Een vaak gehoorde claim bij politici, partijmedewerkers en politologen is dat partijen het goede voorbeeld moeten geven in hun eigen organisaties: het democratisch hervormen van interne besluitvormingsprocedures vormt de ideale oplossing om de groei-

ende kloof met de samenleving te dichten. Dergelijke hervormingen zouden de burger een meer actieve rol geven in onze partijdemocratie. Kiezers kunnen dan niet alleen een stem uitbrengen bij verkiezingen, maar ook mee bepalen wie de nieuwe partijvoorzitter wordt, welke thema's centraal staan in het partijprogramma en hoe de kandidatenlijst eruitziet bij de volgende stembuslag. Interne democratisering maakt partijen meer transparant, responsiever ten aanzien van leden en kiezers, en stimuleert geëngageerde burgers om lid te worden.

Maar zijn de gevolgen van interne partijdemocratie wel zo positief? Meer transparantie binnen politieke partijen zou immers ook kunnen leiden tot openlijk geruzie, dissidente stromingen en rebellen in het parlement. In dat geval heeft interne democratisering eerder negatieve gevolgen en komt de stabili-

teit van partijorganisaties en onze partijdemocratie zelfs in gevaar.

In een recent artikel in *Political Behavior* hebben we die tegengestelde claims empirisch getest. We onderzochten of het democratische gehalte van interne partijprocedures positief of negatief samenhangt met de tevredenheid van burgers over democratie. De empirische analyse concentreerde zich op kandidatenselectieprocedures van politieke partijen bij parlementsverkiezingen. Kandidatenselectie is een van de meest bestudeerde aspecten van partijorganisaties en wordt in de literatuur beschouwd als een van de kerntaken en -verantwoordelijkheden van partijen in representatieve democratieën.

We analyseerden het effect van twee dimensies – de mate van inclusiviteit van het partijselectoraat en het niveau van decentralisatie – op de tevredenheid van burgers met de democratie in hun land. Het selectoraat is een partijorgaan dat de kandidaten selecteert en kan bestaan uit een of meerdere personen, de partijraad, alle partijleden tot zelfs het volledige electoraat van een land. Decentralisatie meet het niveau waarop kandidatenselectie plaatsvindt. In sterk gecentraliseerde selectieprocedures heeft het nationale partijniveau de volledige controle over het nominatieproces. Bij gedecentraliseerde procedures kunnen lokale partijafdelingen wijzigingen in de lijstsamenstelling afdwingen.

De eerste stap bestond uit een crossnationale analyse van 130 selectieprocedures van partijen uit 28 verschillende legislatuurtermijnen wereldwijd. We

combineerden die data over interne partijprocedures met gegevens uit internationaal surveyonderzoek (o.a. CSES, ESS, EVS) waarin wordt gevraagd naar de mate van tevredenheid met democratie. Om individuele respondenten te linken aan of te 'nesten' binnen een welbepaalde partij, gebruikten we survey-items over partijvoorkeuren zoals 'Voor wie heeft u gestemd de voorbije verkiezingen?' of 'Voor wie zou u stemmen als er deze week verkiezingen waren?'. In die analyse werd uiteraard rekening gehouden met andere cruciale onafhankelijke variabelen, op drie verschillende niveaus: het politieke systeem (type kiessysteem, leeftijd van de democratie, economische groei), de politieke partij (partijgrootte, regerings- of oppositiepartij) en het individu (leeftijd, geslacht en ideologie). De resultaten van dat crossnationale 3-level hiërarchische model tonen aan dat de omvang van het partijselectoraat positief samenhangt met het tevredenheidsniveau van kiezers met de democratie. De mate van decentralisatie, daarentegen, correleert niet met de afhankelijke variabele in dit model.

In een tweede stap werden twee casestudies aangevoerd: Israël en België. In beide landen zijn er voorbeelden van partijen en politici die stelden dat meer democratische kandidatenselectie zou leiden tot een verhoogde legitimiteit voor partijen en democratie in het algemeen. Bovendien is er een relatief grote variatie in de selectieprocedures van Israëlische en Belgische partijen. Die variatie maakt beide landen tot interessante casestudies om de relatie

tussen interne partijdemocratie en tevredenheid met democratie verder te testen, het onderliggende theoretisch mechanisme te bestuderen en de validiteit van de crossnationale resultaten te evalueren.

De resultaten voor zowel Israël als België bevestigen de conclusie dat democratische (i.e. inclusieve) selectieprocedures positief correleren met tevredenheid over democratie. In tegenstelling tot de crossnationale analyse en de resultaten voor Israël, toont het Belgische model dat ook decentralisatie een effect heeft op het niveau van tevredenheid met de democratie. Specifiek wijzen de Belgische data op een negatieve relatie tussen decentralisatie en de afhankelijke variabele. Meer invloed van lokale partijafdelingen in selectieprocedures zou kunnen leiden tot conflicten

met het nationale partijhoofdkwartier. Hierdoor krijgen politieke partijen een slecht imago en vermindert het vertrouwen in partijorganisaties en de mate van tevredenheid met democratie in het algemeen.

Terwijl andere auteurs eerder wijzen op de gevaren en dilemma's van interne partijdemocratie, toont deze bijdrage dat politieke partijen wel degelijk een boost kunnen geven aan de houding van burgers ten aanzien van de democratie in hun land. Daarbij volstaat het om de interne procedures op een inclusieve en meer transparante manier vorm te geven. Onze studie suggereert dat burgers inderdaad meer gewonnen zijn voor democratische selectieprocedures, waarbij hun politieke vertegenwoordigers terugvallen op breed gedragen nominaties.

Stefanie Beyens is als postdoc onderzoeker en universitair docent verbonden aan de Universiteit Utrecht, waar ze succesvolle publieke organisaties onderzoekt.. Ze verdedigde in 2016 haar proefschrift over de overlevingskansen van nieuwe politieke partijen en publiceerde over dit onderwerp in *Party Politics* en *West European Politics*. E-mail: s.beyens1@uu.nl

Saskia Bonjour is universitair docent politicologie aan de Universiteit van Amsterdam, bestuurslid van het Amsterdam Research Centre of Gender and Sexuality (ARC-GS) en de Dutch Association for Migration Research (DAMR) en lid van de Adviescommissie Vreemdelingenzaken. Haar onderzoeks- en onderwijsinteresses zijn familiemigratie, integratie, burgerschap, gender en migratie en europeanisering. E-mail: s.a.bonjour@uva.nl

Wouter van der Brug is hoogleraar in de politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op vergelijkend onderzoek naar collectief politiek gedrag, in het bijzonder kiezersonderzoek, rechtsextremisme, politiek vertrouwen en politieke partijen. Zijn onderzoek verscheen in een groot aantal tijdschriften. Recent verschenen onder zijn coredactie onder meer *The politicisation of migration* (Routledge, 2015) en *(Un)intended consequences of European Parliament elections* (Oxford UP, 2016). E-mail: w.vanderbrug@uva.nl

Didier Caluwaerts is als docent verbonden aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Zijn onderzoek handelt over democratische innovatie, met een specifieke focus op deliberatieve democratie. In 2011 was hij mede-organisator van de G1000 Burgertop in België. Hij is ook mede-auteur van *Democratic deliberation in deeply divided societies: From conflict to common ground* (Palgrave, 2014) en publiceerde onlangs 'Generating democratic legitimacy through deliberative innovations: The role of embeddedness and disruptiveness (2016, *Representation*) en 'Coproduction in health planning: Challenging the need for "open" policy-making processes' (2016, *International Journal of Public Administration*). E-mail: dcaluwae@vub.ac.be

Erika van Elsas is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de programma-groep Political Communication & Journalism van de Universiteit van Amsterdam. Haar interesses liggen op het gebied van kiezersonderzoek, politiek vertrouwen en euroscepticisme. Ze heeft gepubliceerd in onder meer *Party Politics*, *The Socio-Economic Review*, *European Union Politics* en *The International Journal of Public Opinion Research*. E-mail: e.j.vanelzas@uva.nl

Einat Gedalya-Lavy is postdoctoraal onderzoeker in Gender, Conflict Resolution and Peace verbonden aan het Davis Institute for International Relations van de

Hebrew University of Jerusalem. Haar onderzoek focust op de waarden en attitudes van vrouwen en mannen tegenover vrede en veiligheidsthema's in een vergelijkend perspectief. Ze publiceerde eerder al over gender, media framing van vrouwen en kiesgedrag. E-mail: einat.lavy@mail.huji.ac.il

Armen Hakhverdian is universitair hoofddocent politicologie aan de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek naar politieke representatie, publieke opinie en sociale ongelijkheden verscheen in onder meer *The Socio-economic Review*, *Journal of Politics* en *British Journal of Political Science* en *Comparative Political Studies*. Zijn boek *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken* is verschenen bij Amsterdam University Press. E-mail: a.hakhverdian@uva.nl

Frank Hendriks is als hoogleraar comparative governance verbonden aan Tilburg University. Hij is gespecialiseerd in de vergelijkende analyse van democratische modellen en hervormingen. Hierover publiceerde hij onder meer *Vital Democracy* (Oxford University Press, 2010) en, meer toegespitst op Nederland, *Democratie onder druk* (Van Gennep, 2012). E-mail: f.hendriks@tilburguniversity.edu.

Koen van der Krieken is als promovendus en onderzoeker verbonden aan Tilburg School of Governance (TSG). Hij werkt aan een dissertatie over het lokale referendum in Nederland. In 2015 schreef hij, in opdracht van het Ministerie van BZK, een rapport over heden, verleden en toekomst van de lokale referendumpraktijk in Nederland. E-mail: k.h.j.vdrkrieken@tilburguniversity.edu.

Ank Michels is politicoloog en als universitair docent verbonden aan het Departement Bestuurs- en Organisationswetenschap van de Universiteit Utrecht. In haar onderzoek houdt zij zich bezig met nieuwe vormen van besturen en democratie, burgerparticipatie en deliberatie. Ze is mede-auteur van het boek *G1000. Ervaringen met burgertoppen* (2016) en auteur van onder meer 'Innovations in democratic governance. How does citizen participation contribute to a better democracy' (2011) en 'Participation in citizens' summits and public engagement' (2017), beide in *International Review of Administrative Sciences*. E-mail: A.M.B.Michels@uu.nl

Liza Mügge is universitair hoofddocent politicologie, directeur van het Amsterdam Research Centre of Gender and Sexuality (ARC-GS) en coördinator van de bachelor minor gender & sexuality aan de Universiteit van Amsterdam. Ze publiceerde op het terrein van politieke vertegenwoordiging, gender, intersectionaliteit en transnationalisme. E-mail: l.m.mugge@uva.nl

Simon Otjes werkt als onderzoeker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij promoveerde in 2012 op een proefschrift over het effect van nieuwe partijen op bestaande partijen. Hij doet onderzoek naar politieke partijen en partijsystemen in West-Europa, met een bijzondere focus op Nederland. Hij publiceerde in *European Journal of Political Research*, *American Journal of Political Science* en *Party Politics*. E-mail: simon@simonotjes.nl

Gert-Jan Put is vrijwillig medewerker bij het KU Leuven Instituut voor de Overheid. Zijn onderzoek handelt over kandidatenselectie, parlementaire turn-over en campagne-effecten. Hij publiceerde in onder meer *Political Behavior*, *Electoral Studies* en *Government and Opposition*. E-mail: gertjan.put@kuleuven.be

Thibaut Renson studeerde politieke wetenschappen in Gent, Aix-en-Provence en Londen. Hij is als assistent verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van de UGent. Zijn onderzoeksinteresses liggen in burgerschap en politieke participatie. Hij werkt aan een doctoraat aan het Centrum voor Lokale Politiek, waarin hij het effect van deliberatieve democratie op sociaal leren in kaart brengt. In maart 2017 verschijnt het boek *Wie is nog van de partij? Crisis en toekomst van partijen in Vlaanderen* bij Uitgeverij Acco, waarin hij meeschreef aan de hoofdstukken over participatie en democratie. E-mail: Thibaut.Renson@UGent.be

Conny Roggeband is universitair docent politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en lid van het bestuur van het Amsterdam Research Centre of Gender and Sexuality (ARC-GS). Ze is ook verbonden aan de Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales (FLACSO) in Ecuador. Ze schreef over gender en beleid, gender mainstreaming, sociale bewegingen en transnationale beleidsnetwerken in Europa en Latijns-Amerika. E-mail: c.m.roggeband@uva.nl

Jante Schmidt is socioloog en promovenda aan de Universiteit voor Humanistiek. Haar onderzoek gaat over menselijke waardigheid in de 'participatiesamenleving': de effecten van de hervorming van de verzorgingsstaat op morele emoties in de context van zorg en ondersteuning. E-mail: J.Schmidt@UvH.nl

Yael Shomer is assistant professor aan het Departement Politieke Wetenschappen van Tel-Aviv University. Haar onderzoek handelt over kiessystemen, kandidatenselectie, partijen en kwantitatieve methodologie. Zij publiceerde onder meer in *The American Journal of Political Science*, *Comparative Political Studies* en *Legislative Studies Quarterly*. E-mail: yshomer@gmail.com. Website: <http://people.socsci.tau.ac.il/mu/yshomer/>

Margo Trappenburg is universitair hoofddocent bestuurs- en organisatiewetenschappen aan de Universiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek. Haar onderzoek gaat over veranderingen in de verzorgingsstaat en de gevolgen daarvan voor kwetsbare groepen, andere burgers en professionals. E-mail: M.J.Trappenburg@uu.nl. www.margotrappenburg.nl

Marc van de Wardt is als assistant professor verbonden aan Tilburg University en als postdoc aan de Universiteit Gent. Hij onderzoekt het gedrag van politieke partijen (issuecompetitie, partijtoetreding en uittreding) in vergelijkend perspectief en ook politieke vertegenwoordiging op het niveau van parlementariërs. Zijn onderzoekslijn naar de toetreding en uittreding van politieke partijen in West-Europese partijsystemen wordt gefinancierd door een driejarige onderzoeksbeurs van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO016/PDO/198). Hij publiceerde recentelijk in tijdschriften als *American Journal of Political Science*, *Electoral Studies*, *European Union Politics* en *Journal of Politics*. E-mail: M.vdWardt@uvt.nl

Sabine van Zuydam is onderzoeker bij Tilburg School of Governance (TSG). In haar proefschrift onderzoekt zij wat lijsttrekkers in verkiezingen, ministers en fractieleiders geloofwaardig maakt in de ogen van burgers. Ze deed mede-onderzoek naar het Nederlandse burgemeestersambt, de vermaatschappelijking van overheidstaken en de rol van de raad bij controversiële besluitvorming. E-mail: s.vanzuydam@tilburguniversity.edu.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikelen:**
 - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
 - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract en titel, corpus en bibliografie
 - Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
 - Engelstalige keywords: maximum 6
 - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
 - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
 - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
 - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
 - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
 - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
 - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
 - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
 - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
 - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
 - artikels worden in Word-versie ingediend
 - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
 - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
 - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
 - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
 - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
 - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
 - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
 - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicalogisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicalogisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
 - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemedend.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Bram Wauters, Carl Devos, P. Moens,
Nicolas Van de Voorde, Kristof Steyvers,
Robin Devroe, Thibaut Renson, Gilles
Pittoors, Benjamin De Vet, Tom Schamp,
Nicolas Bouteca, An Heyerick

Wie is nog van de partij?

*Crisis en toekomst van partijleden
in Vlaanderen*

ISBN 9789463440424

300 blz.

€ 29,50 (excl. verzendingskosten)

Politieke partijen zijn alomtegenwoordig in de Belgische politiek. Ze zijn bepalend voor de regeringsvorming, het (stem)gedrag van hun parlementsleden, de invulling van verkiesbare plaatsen en het standpunt in belangrijke beleidsdossiers. Toch lijken partijen het tegenwoordig erg moeilijk te hebben. Dat blijkt onder meer uit dalende ledenaantallen, lage vertrouwenscores, ontrouwe kiezers en steeds minder actieve partijafdelingen.

Dit boek bekijkt de crisis in partijen door de bril van hun leden. Zijn partijleden vandaag nog wel van de partij? In de praktijk taant hun rol, hoewel ze voor

partijen formeel van groot belang blijven: ze kiezen de partijvoorzitter, keuren kandidatenlijsten voor parlementsverkiezingen goed, bepalen en wijzigen partijregels, vormen een reservoir aan potentiële kandidaten, zijn ambassadeurs van de partij in verkiezingstijden, staan deels in voor de verkiezingscampagne en geven mee vorm aan de programmapunten van hun partij. Het loont dus wel degelijk de moeite om na te gaan wat er bij hen leeft.

Wie is nog van de partij? gaat dieper in op de verschijningsvormen van de crisis in partijen en de gevolgen ervan voor het partijlidmaatschap. Het boek brengt bovendien

in kaart hoe partijleden kijken naar mogelijke remedies om de partijcrisis op te vangen.

Bram Wauters kreeg het vertrouwen van CD&V, Groen, N-VA, Open Vld en sp.a om in totaal meer dan 3500 partijleden te bevragen. Samen met 11 collega-onderzoekers, allen verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen van UGent, analyseerde hij de resultaten van deze groot-schalige bevraging. Deze systematische aanpak én het unieke perspectief van de partijleden maken dit boek tot een geweldige informatie- en inspiratiebron voor al wie politiek bedrijft of erbij betrokken is.

Koop dit boek online op www.uitgeverijacco.be of in de boekhandel.

Voor België: Uitgeverij Acco
E-mail: bestelling@acco.be

acco
MAAKT KENNIS MET U

Voor Nederland: Acco Nederland
E-mail: info@uitgeverijacco.nl

CHRISTOPHE VANROELEN, ERIK HENDERICKX & VALERIA PULIGNANO

DE ARENA'S VAN HET ARBEIDSBESTEL

INLEIDING TOT DE SOCIOLOGIE VAN ARBEID EN ARBEIDSV ERHOUDINGEN

acco

Christophe Vanroelen, Erik Henderickx,
Valeria Pulignano

De arena's van het arbeidsbestel

*Inleiding tot de sociologie van
arbeid en arbeidsverhoudingen*

ISBN 9789462922471

408 blz.

€ 42,00 (excl. verzendingskosten)

De arena's van het arbeidsbestel geeft een actueel overzicht van de arbeidssociologische kennis en inzichten, die toelaten actuele arbeidsvraagstukken te begrijpen en er kritisch over te reflecteren. Het boek besteedt aandacht aan de drie arena's van het arbeidsbestel: de arbeidsorganisatie, de arbeidsmarkt en de arbeidsverhoudingen. Ook de historische ontwikkeling van ons arbeidsbestel komt aan bod.

Dit basiswerk is bedoeld voor iedereen die een inzicht wil verwerven in de sociologische concepten achter ons arbeidsbestel.

Voor studenten in de sociologie, andere sociale wetenschappen en economische wetenschappen is het verplicht studiemateriaal. De kwaliteit van dit handboek is gegarandeerd door de inter-universitaire samenwerking die eraan ten grondslag ligt.

Christophe Vanroelen

- hoofddocent Sociologie, verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de VUB
- zijn onderzoek concentreert zich onder meer op de gevolgen van arbeid voor gezondheid en gezondheidsongelijkheid.

Erik Henderickx

- hoogleraar aan de faculteit TEW/SW van de UAntwerpen
- verantwoordelijk is voor de leerlijn in het domein 'arbeid, personeel en organisatie'.

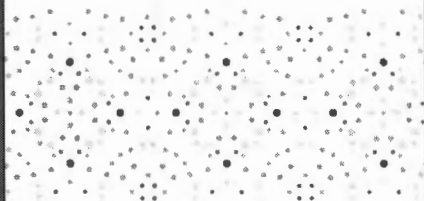
Valeria Pulignano

- hoogleraar aan de faculteit Sociale Wetenschappen en coördinator van het Centrum voor Sociologisch Onderzoek (OE) van de KU Leuven
- doceert o.a. arbeidssociologie, actuele arbeidsmarktveranderingen en comparatieve arbeidsverhoudingen in Europa.

Peter Thijssen

Statistisch gezien

Van beschrijving naar inzicht,
van lot naar kans

adco

Peter Thijssen

Statistisch gezien

*Van beschrijving naar inzicht,
van lot naar kans*

ISBN 9789462927506

568 blz.

€ 49,90 (excl. verzendingskosten)

Statistisch gezien doet wat het belooft; het biedt de lezer een inleiding in de statistiek. In het eerste deel, *Van beschrijving naar inzicht*, gaan we in op de inzichtelijke beschrijving van gegevens. In het tweede deel ligt de nadruk op het begrip kans en de problematiek van het schatten en toetsen in het sociaalwetenschappelijk onderzoek.

In tegenstelling tot de kookboekachtige aanpak van

andere inleidingen worden de statistische begrippen opgevat als elementen van een statistische taal. Bij talen lokt het ene woord het andere uit. Dat is in de statistiek ook zo. Vanuit deze optiek leert de lezer de belangrijkste kengetallen zelf ontdekken.

Dit handboek vertrekt van een beperkte wiskundige voorkennis maar gaat waaromvragen niet uit de weg. Het is bij uitstek geschikt voor studenten in de mens-

en maatschappijwetenschappen, zowel voor hoger onderwijs binnen als buiten de universiteit.

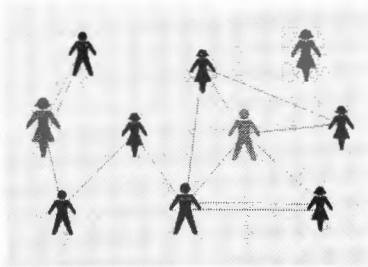
Peter Thijssen

– als docent verbonden aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen, waar hij vakken doceert op het terrein van sociaalwetenschappelijke methodologie en publieke opinie.

JAN VRANKEN, ERIK HENDERICKX
& GEERT VAN HOOTEGEM
MET LUC VANMARCKE

HET SPEELVELD, DE SPELREGELS EN DE SPELERS?

HANDBOEK SOCIOLOGIE

acco

Jan Vranken, Erik Henderickx, Geert Van
Hootegem, Luc Vanmarcke

Het speelveld, de spelregels en de spelers

Handboek sociologie

ISBN 9789462927285

556 blz.

€ 44,00 (excl. verzendingskosten)

Het speelveld, de spelregels en de spelers? is de zesde editie van dit handboek, dat al 22 jaar de centrale concepten en leerstukken uit de sociologie, met toepassingen op de samenleving en haar componenten, toelicht in een toegankelijke taal en vorm. Het boek plaatst de grote maatschappelijke ontwikkelingen in hun context en stelt de lezer in staat om de drijvende krachten in de samenleving beter te begrijpen. Tegelijk helpt het de lezer om inzicht te krijgen in de eigen positie in de samenleving en de invloed daarvan op het handelen.

Deze herwerking bevat een nieuw hoofdstuk over de toestand van de samenleving vandaag. Naast het dilemma gelijkheid versus ongelijkheid nemen de auteurs ook de andere grote maatschappelijke spanningsvelden onder de loep, zoals individu versus samenleving, nature versus nurture en solidariteit versus strijd. Het handboek bevat verder ook korte biografieën

van de belangrijkste klassieke en moderne sociologen, een uitvoerige literatuurlijst en een personen- en zakenregister.

Meer dan voorheen is de aanpak van dit handboek blended. Op het online leerplatform SOFIA is digitaal studiemateriaal beschikbaar. Docenten en studenten vinden er video- en audiofragmenten, zelfstudietaken, quizzen en powerpointpresentaties die de in het boek behandelde leerstof verder uitdiepen en helpen bij het studeren.

Jan Vranken

- emeritus gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen, actief in onderwijs en onderzoek over ongelijkheid, armoede, stedelijke problemen en diversiteit
- oprichter Centrum OASeS en de jaarboeken Armoede en Sociale Uitsluiting.

Geert Van Hootegem

- gewoon hoogleraar KU Leuven, gespecialiseerd in ar-

beids- en organisatiesociologie, organisatiedesign en veranderingsmanagement

- ondersteunt zowel profit- als non-profitorganisaties.

Erik Henderickx

- hoogleraar sociologie, arbeidssociologie en HRM aan de Universiteit Antwerpen
- academisch verantwoordelijke bij de Antwerpen Management School
- zijn onderzoek spitst zich toe op de rol van HRM in organisaties, plaats- en tijdonafhankelijk werken en de uitdagingen van de ambidextrous organization.

Luc Vanmarcke

- docent sociologie aan de Vives Kortrijk en voorheen ook aan de Arteveldehogeschool Gent
- heeft vooral belangstelling voor theoretische sociologie en in het bijzonder voor cultuur- en kunstsociologie en rechtssociologie.